

**SAVUNMA HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE
UYGULAMALI BİR ÇALIŞMA
Ayla ÖZERDEM
(Yüksek Lisans Tezi)
Eskişehir, 2015**

**SAVUNMA HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME
ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE UYGULAMALI BİR ÇALIŞMA**

Ayla ÖZERDEM

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İktisat Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Nihal YILDIRIM MIZRAK

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Haziran, 2015

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Aylin ÖZERDEM'in "Seyahat Harcamaları ve İktisadi Büyüme Arasındaki İlişkinin Analizi: Türkiye Örneğinde Uygulamalı Bir Çalışma" başlıklı tezi 01 Haziran 2015 tarihinde, aşağıdaki jüri tarafından Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca toplanan İktisat Anabilim Dalında, yüksek lisans tezi olarak değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı) : Prof.Dr.Nihal YILDIRIM MIZRAK

Üye : Prof.Dr.Ferda HALICIOĞLU

Üye : Doç.Dr.Nilgün ÇAĞLARIRMAK USLU

İmza

[Handwritten signatures of Prof. Dr. Nihal Yıldırım Mizrak, Prof. Dr. Ferda Halicioğlu, and Doç. Dr. Nilgün Çağlarırmaç Uslu]

[Handwritten signature of Prof. Dr. Kemal Yıldırım]
Prof.Dr.Kemal YILDIRIM
Anadolu Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yüksek Lisans Tez Özü

SAVUNMA HARCAMALARI VE İKTİSADİ BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİNİN ANALİZİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİNDE UYGULAMALI BİR ÇALIŞMA

Ayla ÖZERDEM

İktisat Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,

İktisat Yüksek Lisans Programı, Nisan 2015

Danışman: Prof. Dr. Nihal YILDIRIM MIZRAK

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizini yapmaktır. Çalışmada; savunma hizmeti ve savunma harcamalarına ilişkin genel bilgilere, dünyadaki diğer ülkelerdeki savunma harcamalarına, Türkiye’de savunma harcamalarının genel durumuna ve finansman kaynaklarına, savunma harcamalarının ekonomik etkilerine, savunma harcamaları-büyüme ilişkisi üzerine ileri sürülen farklı görüşlere yer verilmiştir. Tezin araştırma kısmında Türkiye’nin 1987 - 2012 Yılları arasındaki büyüme oranları ve savunma harcamalarına ilişkin veriler baz alınarak Granger nedensellik testlerine yer verilmiştir. Granger nedensellik testi sonuçlarında savunma harcamalarının ekonomik büyümenin nedenlerinden biri olduğu ve ekonomik büyümeyi desteklediği ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Savunma Hizmetleri, Savunma Harcamaları, Ekonomik büyüme, Savunma harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi, Türkiye.

Abstract

ANALYSIS OF THE RELATIONSHIP BETWEEN MILITARY SPENDING AND ECONOMIC GROWTH: EXAMPLE OF AN APPLIED STUDY IN TURKEY

Ayla ÖZERDEM

Department of Economics

Anadolu University, Graduate School of Social Sciences, April 2015

Advisor: Prof .Dr. Nihal YILDIRIM-MIZRAK

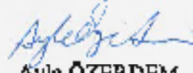
The purpose of this study is to analyze the relationship between military spending and economic growth in Turkey. Basic concepts and definitions about the military spending and defence services, military spending in other countries, military spending and its financial resourcing in Turkey, economic consequences of military spending, different views on military spending and economic growth are covered in this study. In the research section, Granger causality test is applied on the data of economic growth rates and military spending figures over the years 1987 - 2012 in Turkey. The results of the Granger causality test support the view that the military spending is a driver of economic growth and it boosts economy.

Keywords: Defence Service, Military Spending, Economic Growth, Relationship between military spending and economic growth, Turkey.

01/6/2015

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tez çalışmasının bana ait, özgün bir çalışma olduğunu, çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumunda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmamın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intisal tespit programıyla tarandığını ve hiçbir şekilde intikal içmediğini beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Ayla ÖZERDEM

Önsöz

Bu tez çalışmamda beni yönlendiren ve bana yardımcı olan değerli hocam Prof. Dr. Nihal YILDIRIM MIZRAK'a teşekkür eder. Saygılarımı sunarım.

Öz Geçmiş

Ayla ÖZERDEM

İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans

Eğitim

Y.Ls. 2015 Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İktisat Anabilim Dalı

Ls. 1984 Anadolu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (İİBF),
İktisat Bölümü

Lise 1978 Eskişehir Süleyman Çakır Kız Lisesi

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri /yılı: 04.07.1961 Eskişehir Cinsiyet: Kadın Yabancı dil: İngilizce

İçindekiler

Jüri ve Enstitü Onayı.....	ii
Öz.....	iii
Abstract.....	iv
Etik İlke ve Kurallara Uygunluk Beyannamesi.....	v
Önsöz.....	vi
Özgeçmiş.....	vii
Tablolar Listesi	xii
Şekiller Listesi	xiii
Kısaltmalar Listesi	xiv
Giriş.....	1

Birinci Bölüm

Savunma Hizmeti ve Harcamaları: Kavramsal Analiz

1. Savunma Hizmeti Kavramı	3
1.1. Savunma Hizmetinin Tanımı.....	3
1.2. Savunma Hizmetinin Nitelikleri.....	4
1.2.1. Teknik bölünmezlik ve fiyatlandırılmama.....	4
1.2.2. Tüketimde rekabet ve dışlanma sorunu.....	4
1.3. Savunma Hizmetinin Faydaları.....	5
1.3.1. Caydırıcı ve koruyucu olması.....	6
1.3.2. Savunma hizmetinin sağladığı diğer faydalar	6
2. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması	7
2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı	7
2.2. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması	8
3. Savunma Harcamalarının Belirleyen Faktörler	10
3.1. Ekonomik ve Mali Faktörler	11

3.1.1. GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla)	11
3.1.2. İktisadi gelişmişlik düzeyi.....	12
3.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler	13
3.2.1. Jeopolitik konum	13
3.2.2. Komşu ülkelerde savunma harcamaları ve silahlanma	14
3.2.3. Siyasal rejim ve etkileri.....	17
4. Dünyada Savunma Harcamaları	18
4.1. Bölgelere Göre Savunma Harcamaları.....	19
4.2. Ülkelere Göre Savunma Harcamaları	22
4.2.1. Ülkelere göre analiz.....	24
4.2.2. Türkiye’de durum	29

İkinci Bölüm

Türkiye’de Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Kaynaklar

1. Türkiye’de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler	33
1.1. Savunma Harcamalarında Jeostratejik Önem	33
1.2. İktisadi ve Siyasi İstikrar	34
1.3. Tehdit Algısı	35
1.4. Komşu Ülkelerin Savunma Harcamalarının Etkisi.....	36
2. Türkiye’de Savunma Harcamalarına Ayrılan Kaynaklar	39
2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi	39
2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi.....	42
2.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi	43
2.4. Savunma Sanayi Destekleme Fonu	45
2.5. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı	47
2.6. Dış Kaynaklar	49

Üçüncü Bölüm

İktisadi Büyüme ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki

1. İktisadi Büyümenin Tanımı ve Belirleyen Unsurlar	52
2. İktisadi Büyüme Teorilerinde Savunma Hizmetlerinin Yeri	55
3. Türkiye’de İktisadi Büyüme Süreci	59
3.1. Dönemler İtibariyle İktisadi Gelişmeler	59
3.2. Dönemler İtibariyle İktisadi Krizler	65
4. İktisadi Büyüme ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki	68
4.1. Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri.....	68
4.1.1. Savunma harcamalarının olumlu etkileri	69
4.1.2. Savunma harcamalarının olumsuz etkileri	70
4.1.3. Genel değerlendirme	71

Dördüncü Bölüm

Türkiye’de Savunma Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi Zaman Serisi Analizi

1. Uygulamalı Çalışmanın Kapsamı	75
2. Yöntem	77
2.1. Durağanlık Analizi.....	77
2.1.1. Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller analizi.....	78
2.2. Eşbütünleşme Analizi	79
2.3. Nedensellik Analizi	80
2.3.1. Engle-Granger nedensellik analizi.....	81
3. Ampirik Sonuçlar	82
3.1. Durağanlık Analiz Sonuçları	82
3.2. Eşbütünleşme Analiz Sonuçları.....	83
3.3. Engle- Granger Nedensellik Analiz Sonuçları	84

Sonuç	85
Ekler	89
Kaynakça	100

Tablolar Listesi

	<u>Sayfa</u>
Tablo 1. NATO, IMF ve BM'nin Savunma Harcamaları Kalemleri	9
Tablo 2. Ülkelere Göre Savunma Harcamaları, 2012	12
Tablo 3. 1988-2012 Dönemi Dünyada Savunma Harcamaları	18
Tablo 4. Bölgesel Savunma Harcamaları, 1988-2012, Milyar Dolar.....	20
Tablo 5. 2012 Yılı Ülkelere Göre Savunma Harcamaları	23
Tablo 6. NATO Ülkeleri Savunma Harcamalarının GSYİH 'deki Payı(%), 2012	26
Tablo 7. 1988 – 2012 Yılları Arasında Türkiye’de Savunma Harcamaları, Milyon Dolar.....	30
Tablo 8. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH’ye Oranı (%),1988-2012	31
Tablo 9. Türkiye ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları Karşılaştırması, 2010-2012	37
Tablo 10. Yıllara Göre Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi, Milyon TL	40
Tablo 11. Yıllara Göre Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Milyon TL	42
Tablo 12. Yıllara Göre Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi, Milyon TL	44
Tablo 13. Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir Gider Durumu, Milyon TL	46
Tablo 14. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı	48
Tablo 15. Sektörlere göre GSMH, 1930-1939, Milyon TL	60
Tablo 16. Planlı Dönemde Büyüme Oranları (%)	63
Tablo 17. GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları 1981- 1990,(%)	64
Tablo 18. GSYİH, 2000-2012 Dönemi (%)	67
Tablo 19. ADF Birim Kök Testlerinin Sonuçları.....	82
Tablo 20. Eşbütünleşme Test Sonuçları.....	83
Tablo 21. Granger Nedensellik, Blok Dışsalık Wald Testi Sonuçları	84

Şekiller Listesi

	<u>Sayfa</u>
Şekil 1. Mahkûmların Açmazı: Hakim Stratejisi.....	14
Şekil 2. Mahkûmların Açmazı Oyununda Silahlanma Yarışı	16
Şekil 3. 1988-2012 Arasında Dünyada Savunma Harcamaları, Milyar Dolar	18
Şekil 4. Bölgesel Savunma Harcamaları, 1988-2012, Milyar Dolar.....	21
Şekil 5. 2012 İtibarıyla Ülkelere Göre Savunma Harcamaları, Milyon Dolar.....	24
Şekil 6. NATO Ülkeleri Savunma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı(%), 2012	27
Şekil 7. NATO Ülkelerinde savunma Harcamaları (Milyar Dolar), 2009-2012	28
Şekil 8. 1988 – 2012 Yılları Arasında Türkiye Savunma Harcamaları, MilyonDolar	30
Şekil 9. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH’ye Oranı (% olarak),1988-2012	31
Şekil 10. Türkiye ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları Karşılaştırması, Milyon Dolar, 2010-2012	38
Şekil 11. Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir Gider Durumu	47
Şekil 12. GSMH (LGSMH) SavunmaHarcamaları (LSAVHAR) Değişkenlerinin Grafiği	76

Kısaltmalar Listesi

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey Fuller
AIC	: Akaike Information Criterion (Akaike Bilgi Kriteri)
AR-GE	: Araştırma Geliştirme
BM	: Birleşmiş Milletler
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
POL	: Petroleum Oil Lubricant (Petrol, Yakıt ve Yağlayıcıları)
GSYİH	: Gayri Safi Yurt içi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HDM	: Hata Düzeltme Modeli
IMF	: International monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)
IISS	: International Institute for Strategic Studies (Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü)
KDV	: Katma Değer Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
SC	: Schwarz Criterion (Schwarz Bilgi Kriteri)
SGK	: Sosyal Güvenlik Kurumu
SIPRI	: Stockholm International Peace Research Institute (Stockholm Uluslararası Barış Araştırmaları Enstitüsü)
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAI	: Turkish Aerospace Industry (Türk Havacılık ve Uzay Sanayii A.Ş.)
TSKGV	: Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
TUSAŞ	: Türk Uçak Sanayi A.Ş.
USACDA	: U.S. Arms Control and Disarmament Agency (ABD Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı)
YDSS	: Yurt Dışı Silah Satışı

Giriş

Günümüzde savunma harcamalarının devlet bütçelerinden aldıkları pay birçok ülkede yüksek seviyededir. Bütçeden savunma harcamalarına ayrılan payın yüksek olması, eğitim, sağlık, altyapı ve diğer alanlardaki yatırımlara daha az kaynak ayrılmasını zorunlu kılmaktadır.

Savunma harcamalarının uygun düzeyde yapılması, risk faktörlerinin iyi belirlenmesine ve yeterli güvenlik düzeyinin tespit edilmesine bağlı olmaktadır. Güvenli bir ortam ekonomik kalkınma için de önemlidir; kendini güvenli hissetmeyen sermaye yatırım yapmayacaktır. Güvenli ortamı sağlayan savunma harcaması miktarı optimum savunma harcamasıdır. Bunun altında kalan miktar ekonomiyi olumsuz etkileyebileceği gibi aşırı savunma harcaması da ekonomik ve sosyal olumsuzluklara da neden olabilecektir.

Bu çalışmanın amacı savunma harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaçla birinci bölümünde Savunma hizmeti kavramı, savunma harcamalarının tanımı ve sınıflandırılması, savunma harcamalarını belirleyen faktörler incelenmiştir. Ayrıca dünyada savunma harcamalarının bölgelere ve ülkelere göre hangi boyuta ulaştığı, Türkiye’de durum nasıldır açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; Türkiye’de savunma harcamalarını etkileyen faktörler ele alınmıştır. Jeostratejik önem, iktisadi ve siyasi istikrar, tehdit algısı, komşu ülkelerin savunma harcamalarına etkisi ve Türkiye’de savunma harcamalarına ayrılan kaynaklar üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise iktisadi büyüme ve iktisadi büyümeye ilişkin teorik açıklamalara yer verilmiş, daha sonra çalışmanın asıl konusu olan savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi ile ilgili olarak teorik çerçeve ve literatüre yapılan katkılar ortaya konulmuştur.

Çalışmanın dördüncü bölümünde ekonometrik uygulama yer almaktadır. İlk önce veri seti tanıtılmış olup daha sonra uygulanacak olan ekonometrik yöntemler tanımlanmıştır. Uygulama sonucunda ulaşılan ampirik bulguların değerlendirilmesine yer verilmiştir.

Birinci Bölüm

Savunma Hizmeti ve Harcamaları: Kavramsal Analiz

1. Savunma Hizmeti Kavramı

Güvende olma, tehlikeden uzak olma durumu, insanoğlunun var olduğu günden itibaren en önemli meselelerinden birisi olmuş, bireyden topluma, devlet oluşturma sürecinde ve bu süreçlerin devamında da öncelikli konular arasında yerini almıştır. Güvenlik, sadece ulusal sınırlar içerisinde değil uluslararası alanda da öncelikli yerini korumuştur.

Güvenliğin diğer bir tanımı da, tehditler, kaygılar ve tehlikeden uzak olma hissidir ve bir bireyin diğer bireylerin verebileceği zarardan uzak olduğunun ruh halidir. Günümüzde karmaşık uluslararası ilişkilerin doğası gereği güven ile ilgili kaygılar güvenliğin önemini vurgular. Bir devletin kendini güvende hissetmesi, kendisine yapılacak saldırıları caydırabilmesi ya da saldırı durumunda kendisini savunabilmesi gerekmektedir (Brauch, 2008: 5).

Devletler ülke güvenliğini sağlamak ve güvende hissetmek için, silahlanmanın ve güçlü bir savunmanın sağladığı caydırıcılığın farkına varmışlar ve zamansız saldırı tehdidi karşısında varoluşlarını korumak için savunmaya ihtiyaç duymuşlardır. Savunma hizmeti, bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla devletin temel görevlerinden biri olmuştur.

1.1. Savunma Hizmetinin Tanımı

Savunma hizmetinde, ister ilkel ister uygar olsun bir devletin en önemli görevi dışarıdan gelecek saldırılara karşı toplumu korumaktır ve bunu da ancak askeri güç yardımıyla yapabilir (Khalil, 2005: 65). Milli savunma hizmetleri, toplumsal hizmetin ve toplumsal tüketimin tipik bir yansımasıdır. Bu hizmetin faydalarını bölmek ve bireyleri bu faydadan yoksun bırakmak mümkün değildir (Edizdoğan vd, 2012: 96).

Savunma hizmeti ortak bir tüketim hizmetidir ve iki yönlüdür. Birincisi ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise, saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır.

1.2. Savunma Hizmetinin Nitelikleri

Savunma hizmetleri, kamusal mal ve hizmetler sınıfı içinde tanımlanmaktadır. Fiyatlandırılmayan ve dolayısıyla pazarlanamayan mallara kamusal mallar denilmektedir. Savunma hizmetlerinin nitelikleri kapsamında teknik bölünmezlik ve fiyatlandırılmama ile tüketimde rekabet ve dışlanma sorunu ele alınmıştır.

1.2.1. Teknik bölünmezlik ve fiyatlandırılmama

Kamusal mallar bireyler tarafından eşit bir biçimde tüketilir. Bu nedenle savunma hizmeti fiziki olarak ünitelere bölünüp sunulamaz. Toplumu meydana getiren bireylerden her biri kamu harcamalarını karşılamak üzere mali gücüne göre vergilerini vermekle yükümlüdür. Bu hizmetlerin, tüm bireyler tarafından eşit olarak tüketilmesinin nedeni bölünmezlik niteliğinden kaynaklanmaktadır.

Kamusal malların sağladığı fayda ortak olduğundan bölünüp pazarlanması mümkün değildir. Fiyat mekanizması uygulaması bu nedenle yapılamaz. Savunma hizmetlerinin bireylere sağladığı faydalar ölçülemediğinden ve bu faydalar bölünüp piyasada alınıp satılması söz konusu olmadığından fiyatlandırılmamaktadır (Edizdoğan vd, 2012: 25). Dolayısıyla, savunma hizmetinin teknik bölünmezliği, pazarlanamaması ve fiyatlandırılmaması sonucu, toplumu meydana getiren bireyler doğrudan finansmanına katılmak istemese de bu hizmetten faydalanmakta ve vergiler aracılığıyla dolaylı olarak finansmanına katkı sağlamış olmaktadır.

1.2.2. Tüketimde rekabet ve dışlanma sorunu

Tüketimde rekabetin olması, bir hizmetten faydalananların birbirlerinin yararlanma kalitesini etkilemeleri ile ilgilidir. Tüketimde rekabetin mümkün olduğu mallar özel

mallar olarak tanımlanmaktadır. Aynı anda iki aç insan ve ortada da bir dilim ekmek varsa bu iki kişi tüketimde birbirinin rakibi durumundadır. Çünkü ekmeği ancak biri yiyebilecek diğeri ise aç kalacaktır. Kamusal malların tüketiminde rekabet ve dışlanma söz konusu değildir. Tüketimde rekabetin olmaması, bir bireyin kamu hizmeti tüketiminin başka bir bireyin tüketimine engel oluşturmaması olarak ifade edilir. Bu hizmetlere, artı bir bireyin katılımının marjinal maliyeti ya sıfırdır ya da sıfıra çok yakındır (Güler, 2011: 245).

Başka bir deyişle savunma hizmetinde; ülkede yaşayan herhangi bir kişiye sağlanan koruma, bir diğerrinin koruma tüketimini azaltmaz. Koruma hizmeti bölünemez özelliktedir ve bir başka bireyin bu korunmadan faydalanması herhangi bir ek maliyet getirmez. Savunma hizmetleri dış tehditlere karşı tüm toplum içindir. Dışlanma mal ve hizmetlerin bedelini ödemeye ilgilidir. Özel mal hizmetlerin bedelini ödemeyen kişiler bunların faydalarından yararlanamazlar, bu mal ve hizmetlerin bedelini ödemeyenler dışlanırlar. Dışlanmama, mahrum bırakılmama bireyin fiyata katılmadığı halde tüketimini devam ettirmesidir.

Savunma tam kamusal mal ve hizmetlerdendir. Bu nedenle bedel ödensin veya ödenmesin fayda tüm topluma yöneliktir. Savunma bütçesine katkıda bulunsun ya da bulunmasın, ülkede yaşayan tüm vatandaşlar ulusal savunmanın yarattığı korunmadan alıkonulamaz (Saka, 2007: 8). Ülke bir saldırı ile karşı karşıya kaldığında tüm vatandaşlarını korur ve ayırım yapmadan bu faydadan herkesi yararlandırır. Bu savunma hizmetinin dışlanmama özelliğini açıklar.

1.3. Savunma Hizmetinin Faydaları

Savunma hizmetinin faydalarını aşağıdaki iki başlık altında inceleyeceğiz.

Birincisi caydırıcı ve koruyucu olması ikincisi ise diğer faydalar başlığı altında doğal afetler, eğitim olarak ele alınacaktır.

1.3.1. Caydırıcı ve koruyucu olması

Savunma hizmetinin yarattığı fayda iki yönlüdür. Bunlardan birincisi, ülkeye karşı yapılacak bir saldırının caydırılması, ikincisi ise bu saldırının gerçekleşmesi durumunda buna karşı konulmasıdır. Savunmanın caydırıcı işlevi savunmanın yapılmasına değil, üstün savunma gücünün varlığının duyulmasına, bu gücün muhtemel saldırıyı yapacaklar tarafından bilinmesine ve kabul etmelerine bağlıdır. Ülkenin mutlak askeri güç üstünlüğü olmasa bile muhtemel saldırganlar, saldırıda umdukları yararı açıkça aşan zarara uğrayacaklarına inanırlarsa gene savunmanın caydırıcı işlevi gerçekleşir (Çağrı, 2006: 16).

Savunma hizmetlerinin caydırma faydası mutlak olarak bölünmez bir kamu hizmetidir. Savunmanın koruyucu ve püskürtücü yararı ise, saldırı başladıktan sonra silahların kullanılması suretiyle elde edilmektedir. Ülkenin savunma kapasitesinin birleşik ürün olarak yarattığı faydayı temsil eden koruma ve püskürtme, caydırma faydasına kıyasla, farklı özellikler taşımaktadır. Savunmanın saldırıyı durdurma ve püskürtme faydası da yurt çapında sunularak fayda yaratmaktadır. Bu hizmetin yoğunluğu bölgelere göre farklılaştırılabilir (Bulutoğlu, 2008: 239).

Caydırma ve korumanın yararı yurttaşların isteklerinden bağımsızdır. Bu hizmetten yararlanmak, yararlanmamak ya da miktarını belirlemek kendi ellerinde değildir.

1.3.2. Savunma hizmetinin sağladığı diğer faydalar

Savunma doğrudan üretken olmayan bir hizmettir. Ülkenin bağımsızlığını korumak için yapılır. Savunma hizmetlerinin bazı yan faydaları vardır ki, bunlar başka kamu hizmetlerini destekler ya da onlara eklenir. İç düzen, eğitim, yasa ve ekonomik hizmetler alanında yan faydalar üretmektedir. Bu hizmetlerden en önemlisi ülke içi düzenin sağlanması için ordunun sağladığı potansiyel destek olmaktadır. Deprem, su basması gibi afetler, büyük yangınlar, kolera gibi salgınlarda sivil yönetim, askeri güce başvurulabilir. Bu gibi durumlarda dış güvenlik için hazır tutulan savunma güçleri iç düzen hizmetlerini desteklemek için devreye sokulur. Bu destek olağanüstü hal

durumunda silahlı kuvvetlere daha geniş destek ve yasal yetki verir. Bu görevlendirme, geçici olarak mülki idarenin ordudan yardım istemesiyle gerçekleşir. Bu görev, düzenin kontrol altına alınmasına kadar oluşacak süreyi kapsar. Örneğin, iç güvenlik hizmetinin sağlanmasında normal uygulamadan sıkıyönetim uygulamasına geçmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa'nın 124.maddesine göre karar alır.

Savunmanın sağladığı bazı yan hizmetler, maddi zarara yol açan orman yangınları, sel baskınları ve deprem gibi doğal afetlerde asker gücünün halka yardım görevidir. Bunların yanı sıra zorunlu askerlik bir çeşit eğitimidir. Bu eğitimler, okuma yazma bilmeyenlere okuma ve yazmayı öğretme veya mesleki eğitim olarak verilmektedir (Bulutoğlu, 2008: 244). Zorunlu askerlik gücü üretim gibi faaliyetlerde de kullanılabilir. Algılanan savaş tehditleri nedeniyle seferberlik sırasında silahlı kuvvetlerde çalışan personelin AR-GE (Araştırma - Geliştirme) faaliyetlerinde bulunması, üretim faaliyetlerinde teknolojiye sağladığı fayda olarak karşımıza çıkar (Dunne vd., 2005: 451).

2. Savunma Harcamalarının Tanımı ve Sınıflandırılması

Dünyada savunma harcamalarının hangi kalemlerden oluştuğuna dair bir fikir birliği yoktur. Akademik analizlerde ve uluslararası politikada savunma harcaması kavramından neyin kastedildiği sorusunun cevabı tam olarak açık değildir. Devletler bu harcamaları kendi amaçlarına uygun olarak tanımlamakta serbesttir ve ülkeler sosyo-ekonomik yapılarına göre savunma harcamalarını planlamaktadır.

2.1. Savunma Harcamalarının Tanımı

Paul Collier ve Anke Hoef savunma harcamasını ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamak, bölgesel alanda güç olarak varlığını göstermek için hükümetlerin bütçelerinden ayırdıkları pay olarak tanımlamışlardır (Aktaran Collier vd., 2007: 1).

Bir başka savunma harcaması tanımı da; ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden ülke bütünlüğüne yönelik tehdidin artan bir fonksiyonu olarak ayırdıkları pay olup, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlamak maksadıyla yapılan harcamalardır (Karakuş, 2006: 3).

Savunma harcamaları kamusal mal ve hizmet niteliğinde olup ülkelerin özgürlük ve hayatlarının devamını sağlamak pahasına milli gelirlerinden yaptıkları harcamalardır. Kamu harcamaları içinde savunma harcamaları tüketim ve üretim kapasitesi açısından verimsiz ve gereksiz olarak düşünülse bile, günümüz dünyasında toplumların varlığını sürdürebilmesi, toplumsal ve siyasal istikrarı sağlanabilmesi ve toplumun sosyo-ekonomik ilişkilerinin sağlıklı bir Tabloda kurulabilmesi için olmazsa olmazların başında gelmektedir. Savunma harcamaları, ekonomik ve politik sınırlamaların bir göstergesi olmaktadır.

Devletin, ülke savunmasını sağlaması kamusal bir hizmettir. Bu hizmetlerin sağlanması amacıyla oluşturduğu güç savunma gücü, savunma gücü için yapılan harcamalar da savunma harcamaları olarak adlandırılır. Savunma harcamaları, ülke savunmasını sağlamak için sağlanan hizmetin bir nevi faturasıdır.

2.2. Savunma Harcamalarının Sınıflandırılması

Hartley, savunma harcamalarıyla ilgili çalışmasında sınıflandırma sorunlarından bahsetmiştir. Savunma harcamalarının hangi kalemlerden oluşması gerektiği konusunda bir standardın ya da bir uzlaşının mümkün olmaması, savunma harcamaları konusunda ülkeler arası karşılaştırmalı analizler yapılmasını engellemektedir (Hartley, 2006: 4).

Bir ülkede savunma harcama kalemleri içinde görünen silahlı güçler başka bir ülkede farklı kurumları yansıtabilir ve rolleri farklı biçimlerde tanımlanabilir. Fransız jandarması örneğinde olduğu gibi, bazı ülkelerde polis ve ordunun görevleri arasındaki ayırım net değildir (Giray, 2003: 184).

Savunma harcamaları sınıflandırma konusundaki sorunlara rağmen Birleşmiş Milletler (BM), Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı (NATO) ve Uluslararası Para Fonu (IMF)'nin tanımları konuya biraz açıklık getirmiştir. Bu uluslararası kuruluşlara ait savunma harcamaları tanımı kapsam itibarıyla karşılaştırmalı analiz yapma konusunda oldukça anlaşılır bulunmuştur.

Tablo 1.NATO, IMF ve BM'nin Savunma Harcamaları Kalemleri

Savunma Harcama Kalemleri	NATO	IMF	BM
ASKERİ GÜÇ VE DESTEKÇİLERİ İÇİN YAPILAN HARCAMALAR			
Asker ve Personel Ödemeleri	X	X	X
Silahlı Kuvvetler İçinde veya Bağlantılı Çalışan Teknisyenlere, Bürokratlara Yapılan Ödemeler	X	X	X
Tıbbi Hizmetler, Vergisel Ayrıcalıklar ve Sosyal Faydalar (Yakınlar Dahil)	X	X	X
Emeklilere Yapılan Ödemeler	X	X	X
Askeri Okullar ve Hastaneler vb.	X	X	X
Silah harcamaları (İthal silahlar dahil)	X	X	X
Altyapı Yatırımları, Binalar vb.	X	X	X
Bakım ve Onarım	X	X	X
Diğer Alımlar	X	X	X
Askeri Araştırma-Geliştirme Faaliyetleri,	X	X	X
SAVUNMA/ STRATEJİK AMAÇLI DİĞER HARCAMALAR			
Stratejik Malların Stoklanması	X**	-	-
Silah ve Üretim Yerlerinin vb. Korunması	X**	X	-
Silah Üretim/Dönüşüm Sübvansiyonları	X	-	-
Diğer Ülkelere Askeri Yardımlar	X	X	X
Uluslararası Organizasyonlara Katkılar (BM, Askeri İttifaklar vb.)	X	X	-
Sivil Savunma	-	X	X
ESKİ ASKERİ GÜÇLERE/FAALİYETLERE YAPILAN HARCAMALAR			
Gazilere Sağlanan Menfaatler vb.	-	-	-
Savaş Borçları	-	-	-
DİĞER GÜVENLİK KUVVETLERİNE YAPILAN ÖDEMELER			
Jandarma	X***	X***	X***
Sınır/Sahil Koruma	X***	X***	X***
Polis	X***	-	-
DİĞER HARCAMALAR			
İnsani Yardım/Felaketten Kurtarma	X	-	-
BM Barışı Koruma Faaliyetleri	X	X	-
GELECEK İÇİN YÜKÜMLÜLÜKLER			
Kredi Temini	X	X	-

Not: Tablo 1 'de. (X); savunma harcamalarına dâhil kalemleri, (-); savunma harcamalarına dâhil olmayan kalemleri göstermektedir. (X**); işletimi ve finansmanı savunma kuruluşları tarafından yönetiliyorsa, (X***); askeri faaliyetler için eğitilip, donatıldığı ve mevcut olduğu hükmü verildiği zaman dikkate alınmaktadır.

Kaynak: Binici, 2011: 24'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Bu kuruluşların da savunma harcamalarını farklı sınıflandırdığı Tablo-1'da açıkça görülmektedir. Tabloda görüleceği gibi jandarma, sınır ve sahil koruma ve polis kuvvetleri askeri operasyon amaçlı kullanıldığında savunma harcamaları içerisinde ele alınmıştır. Anlaşılır biçimdeki ilk sınıflandırmayı BM yapmıştır. Bu sınıflama uluslararası karşılaştırmada kolaylık sağlansın diye geliştirilmiştir. NATO'nun sınıflandırma öncelikleri, organizasyon içi hedeflere göre oluşmuştur. Sonrasında Stockholm Uluslararası Barış Araştırma Enstitüsü (SIPRI) ve ABD Silah Kontrol ve Silahsızlanma Ajansı (USACDA) gibi uluslararası kuruluşların verileri dikkate alınarak genişletilmiştir (Karakuş, 2006: 4).

NATO, IMF ve Birleşmiş milletlerin sınıflandırması altı ana başlıkta incelenebilir. Bunlar,

- Askeri güç ve destekçiler için yapılan harcamalar,
- Savunma / Stratejik amaçlı diğer harcamalar,
- Eski Askeri güçlere /faaliyetlere yapılan harcamalar,
- Diğer güvenlik kuvvetlerine yapılan ödemeler,
- Diğer harcamalar ve
- Gelecek için yükümlülüklerdir.

Savunma harcama kalemleri yatırım ve tüketim harcamaları olarak ikiye ayrılmaktadır. Askeri tedarik, askeri bina inşaatları ve araştırma geliştirme harcamaları yatırım sınıfına; personel ödemeleri, işletme ve bakım giderleri ise tüketim sınıfına girmektedir.

3. Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler

Savunma harcamalarını etkileyen faktörler çok çeşitli olmakla birlikte biz bu faktörleri, ekonomik ve mali faktörler, siyasi ve sosyal faktörler olmak üzere iki ana başlık altında inceleyeceğiz.

3.1. Ekonomik ve Mali Faktörler

Savunmaya ayrılacak kaynağın büyüklüğünü, yürütme organı ile birlikte yasama organı belirlemektedir. Savunma harcamalarına kaynak, ülke ekonomisinden ayrılmaktadır. Ülkelerin Gayri Safi Milli Hâsılası ve ekonomik gelişmişlik düzeyi bu konuda etkili olmaktadır (Topçu, 2010: 87).

3.1.1. GSMH (Gayri Safi Milli Hâsıla)

Gayri Safi Milli Hâsılayı (GSMH), ülkelerin bir yıl içerisinde ürettikleri nihai mal ve hizmetlerin toplamı olarak tanımlayabiliriz. Barro, ülkeler arası ekonomik büyümenin belirleyicilerini ele alan çalışmasında, beşeri sermayenin, doğal kaynakların ve teşebbüs gücünün GSMH'daki önemini vurgulamıştır (Barro, 2003: 273). Bu nedenle, savunmaya tahsis edilecek kaynakların çoğunlukla GSMH ile sınırlı olması, GSMH'nın savunma harcamalarında belirleyici faktörlerinden biri olmasına yol açar. Ülkelerin üretimlerindeki artış veya azalışlarına paralel olarak savunma harcamalarında da artış ve azalışlar görülebilmektedir.

GSMH, savunma harcamaları ve ülkelerin savunmaya ayırdığı kaynakların karşılaştırılmasında sıkça kullanılmaktadır. Karşılaştırılmalı analiz çalışmalarında, gelişmiş ülkelerin ve gelişmekte olan ülkelerin savunmaya ayırdıkları pay, harcamaların gözlenmesinde kolaylık sağlamaktadır.

3.1.2. İktisadi gelişmişlik düzeyi

Ülkelerin ekonomik gelişmişlik seviyesine doğrudan etkisinin yanında, savunma harcamaları bazı ülkelerin içinde bulunduğu konuma görede önem taşımaktadır. Tablo 2 dünyadaki savunma harcamalarının kapsamlı biçimde takip eden önemli bir yayın aracı olan SIPRI'nın 2012 verilerine göre hazırlanmıştır. Buna göre savunma harcamalarında birinci sırayı ABD alırken, Çin, Rusya, İngiltere ve Japonya'nın onu izleyen ülkeler arasında yer aldığı dikkat çekmektedir. Dünyada GSYİH'dan savunma harcamalarına ayrılan ortalama pay, 2012 verilerine göre % 2.5 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 2. Ülkelere Göre Savunma Harcamaları, 2012

Sıra	Ülke	Cari Harcamalar	% Değişim	GSYİH'ye Oranı		Dünyadak i Payı
		2012 Milyon Dolar	2002-2012	2012	2002	%
1	ABD	682,5	53,0	4,4	3,4	39,9
2	Çin, P. R.	166,1	214,4	2,0	2,2	9,7
3	Rusya	90,7	126,3	4,4	4,5	5,3
4	İngiltere	60,8	14,4	2,5	2,5	3,6
5	Japonya	59,3	-2,4	1,0	2,5	3,5
	Ara Toplam	1059,4				62,0
6	Fransa	59,3	-6,2	2,3	1,0	3,5
7	Suudi Arabistan	58,9	121,9	8,9	2,9	3,4
8	Hindistan	56,7	61,7	2,5	9,8	3,3
9	Almanya	46,1	-8,5	1,4	1,5	2,7
10	İtalya	45,8	-21,9	1,7	1,9	2,7
	Ara Toplam	1326,3				77,6
11	Brezilya	33,1	12,2	1,5	2,0	1,9
12	Kore, Güney	31,7	49,5	2,7	2,4	1,9
13	Avustralya	26,2	34,1	1,7	1,9	1,5
14	Kanada	22,5	39,7	1,3	1,2	1,3
15	Türkiye	18,2	-10,3	2,3	3,9	1,1
	Ara Toplam	1458,0				85,3
	Dünya	1708,8	47,7	2,5	2,4	100,0

Kaynak: SIPRI 2002-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Ülkelerin savunma harcamalarına ayırdığı payın az ya da çok oluşu bu ortalamaya göre ifade edilmektedir. Diğer bir deyişle bir ülkenin savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı % 2.5 civarında ise, yapılan askeri harcama makul olarak değerlendirilir. Ülke harcamaları bunu aşıyorsa aşırı harcama yapıyor anlamına gelmektedir. Bu oran ne kadar büyük olursa o ülkenin küresel veya bölgesel bir güç olma yolunda ilerlediği inancı oluşmaktadır. Bu konu dünyada savunma harcamaları başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

3.2. Siyasi ve Sosyal Faktörler

Ülkelerin coğrafi konumları, savunma harcama düzeylerinin ve etkinliğinin belirlenmesinde önemli rol bir oynar. Dünyadaki bütün ülkelerin konumlarından dolayı belli bir stratejik önemi vardır. Siyasi ve sosyal faktörleri, jeopolitik konum, komşu ülkelerde savunma harcamaları ve silahlanma, siyasal rejim ve etkileri olmak üzere üç başlık altında inceleyeceğiz.

3.2.1. Jeopolitik konum

Jeopolitik, devletlerin coğrafi özellikleriyle siyasetleri arasındaki ilişkileri inceleyen bilim dalıdır. Bu kavramın isim babası İsveçli Rudolf Kjellen'dir. Jeopolitik bir devletin milli tarihi, sosyo-ekonomik gücü, politika ve dünya devletlerinin politik şartlarını ve ilişkilerini dikkate alarak politikasının düzenlemesini içermektedir. Dolayısıyla, jeopolitik konum devletlerin içinde yaşadığı coğrafi bölgenin ve tarihi gelişmelerin etkisi altında değişen siyasal şartlarla olan ilişkisidir (Steuckers, 2007). Ülkelerin savunma harcamaları jeopolitik konumları ve tehdit algılamalarıyla birlikte farklılık gösterebilir. Ülkeler devlet politikalarını, tehdit algılamalarını ve coğrafi konumlarını göz önünde bulundurarak savunma bütçelerini düşük veya yüksek gösterebilirler (Gümüşdaş, 2010: 83).

Ülkelerin jeopolitik durumları ve tarihsel bağlantıları savunma harcamalarını etkilemektedir. Bir örnek vermek gerekirse, İsrail jeopolitik konumu nedeniyle kamu harcamaları içinde en fazla payı savunma harcamalarına ayırmaktadır. Ülkede askeri

alanda ileri teknolojiler kullanılmaktadır. Savunma sanayi, ülkenin teknolojik ve sanayi kapasitesinin gelişmesinde önemli bir role sahiptir. İsrail, kendi savunma sanayisini geliştirirken bağımsız bir askeri silah arzını garanti altına alma ve ithalata dayalı olmayan bir savunma sistemine sahip olmaya önem vermiştir (Giray, 2003: 187).

Ülkelerin jeopolitik konumları ve bağımsızlıklarına yönelecek tehditler savunma harcamalarına ayrılacak kaynakların miktarında belirleyici etkindir.

3.2.2. Komşu ülkelerde savunma harcamaları ve silahlanma

Savunma harcamalarının en önemli belirleyicilerinden biri, en temel kamu malı olarak da bilinen ulusal savunma yani dışarıdan gelebilecek saldırılara karşı korunma isteğidir. Komşu ülkelerden gelen saldırı tehdidinin kamuoyunda ve devlet kademelerinde algılanma düzeyine göre savunma harcamaları az ya da çok olacaktır. Buna bağlı olarak savaş riski ve tehditlerin çok olarak algılandığı ülkelerde daha çok savunma harcamaları yapıldığı görülmüştür (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 167).

	Susmak	İtiraf Etmek
Susmak	1 1	0 10
İtiraf Etmek	10 0	5 5

Şekil 1. Mahkûmların Açmazı: Hakim Stratejisi

Kaynak: Ünsal, 2012: 558’den yararlanılarak hazırlanmıştır.

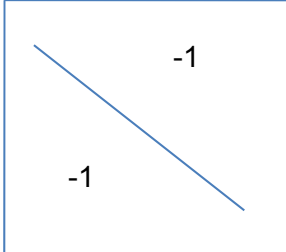
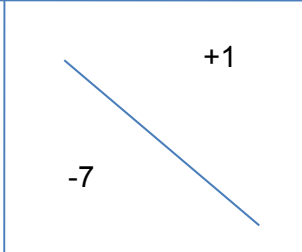
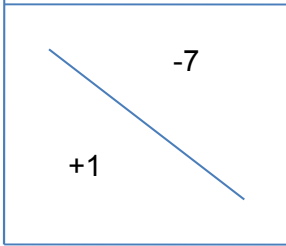
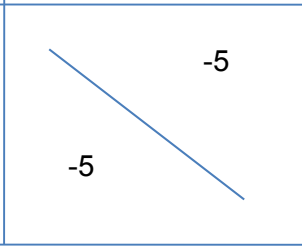
Silahlanma yarışını oyun teorisine uyarlayabiliriz. Oyun teorisinde her oyun, bir takım oyuncularından, stratejilerden ve kazançlardan oluşur. Bu durum “mahkûmların açmazı” adlı bir oyun çerçevesinde açıklanmaktadır. Oyun teorisinin klasik bir oyunu olan ve Amerikalı iktisatçı A.W. Tucker tarafından ileri sürülen mahkûmların açmazı oyununda, polis trafik kazası suçundan tutukladığı Ali ve Ahmet isimli iki kişinin aslında banka soyguncusu olduklarından şüphelenmektedir. Polisin elinde banka soygununa ait yeterli delil bulunmamaktadır. Bu nedenle Ali ve Ahmet’in trafik cezası suçundan birer yıl hapse mahkûm olmaları söz konusudur.

Polis bu durumda banka soygununu itiraf ettirmek için, Ali ve Ahmet’i ayrı ayrı sorgular ve her ikisine de aynı öneriyi sunar. Trafik cezası suçundan bir yıl hapis yatmaktansa, soygun suçunu itiraf ederek sen serbest kal, suç ortağın 10 yıl hapis yatsın. Fakat suç ortağında senin gibi suçunu itiraf ederse senin itirafına ihtiyacımız olmayacağından senin cezanı indiririz; 10 yıl yerine 5 yıl hapse mahkûm olursun teklifinde bulunurlar.

Bir strateji, bir oyuncu için diğer oyuncular ne yaparlarsa yapsınlar en iyi strateji ise, bu stratejiye “hakim strateji” denir. Mahkûmların açmazı oyununda Ali için itiraf etmek, Ahmet isterse itiraf etsin isterse sussun en iyi stratejidir. Benzer biçimde Ahmet için itiraf etmek, Ali isterse itiraf etsin isterse sussun en iyi stratejidir. Bu açıdan bakıldığında mahkûmların açmazı oyunu, her iki oyuncu için de hakim stratejiye sahip bir oyundur. Mahkûmlar açmazı oyununda mahkûmlar kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek suçu itiraf etmek yerine susmayı tercih etseler, 1 yıl hapis yatacaklar ve dolayısıyla daha iyi konumda olacaklardır. Mahkûmların susmak yerine itirafı tercih etmelerinin nedeni birbirleri ile görüşerek susma konusunda işbirliği yapma imkânından mahrum olmalarıdır. Ancak asıl neden mahkûmların birbirlerine güvenmemeleridir. Mahkûmlara birbirleri ile görüşerek işbirliği yapmak imkânı verilse bile, birbirlerine güvenmeyen mahkûmlar yine itiraf stratejisini izleyeceklerdir (Ünsal, 2012: 557-558).

Mahkûmların açmazı oyununun, karşılıklı güvenin olmadığı bir ortamda işbirliği yapmayarak durumlarını kötüleştirdiklerine ilişkin sonucu komşu ülkeler arasında yaşanan silah yarışı açısından değerlendirebiliriz. Silahlanma yarışı; oyun teorisine göre

lkeler kendisine rakip ve tehdit unsuru olarak gördüğü diğr ülkelerin silah gücünden daha fazlasına sahip olmayı istemesidir. Silahlanma yarışını oyun teorisine dayalı mahkûm açmazına göre açıklayabiliriz. Mahkûmların ikilemi (açmazı) oyununda; devletlerden her ikisinde hafif silahlanmışlarsa yalnızca silahlanmanın maliyetine katlanacak ve her ikisinin de katlanacağı maliyet 1 birim olacaktır. Bir devlet ağır silahlanmış diğri hafif silahlanmış ise; ağır silahlanan devlet 5 birim ağır silahlanma maliyetine katlanacak fakat çatışmayı kazanacağı için 6 birim elde edecek ve net kazancı 1 birim olacaktır.

	Hafif Silahlanmış	Ağır Silahlanmış
Hafif Silah		
Ağır Silah		

şekil 2. Mahkûmların Açmazı Oyununda Silahlanma Yarışı

Kaynak: Gümüşdaş, 2010: 85'den yararlanılarak hazırlanmıştır.

Hafif silahlanmış devletin kaybı bu durumda silahlanma maliyetinden 1, çatışmayı kaybettiği için 6 olmak üzere toplam 7 birim olacaktır. Her iki devletinde ağır silahlandığını düşünürsek 5 birim silahlanma maliyetine katlanacaklardır. Aynı seviyede silahlandıkları için taraflardan herhangi birinin kazanma ihtimali düşük olacağından savaş çıkmayacaktır (Gümüşdaş, 2010: 85). Komşu lkeler arasındaki silah yarışı da eş zamanlı olarak artış göstermektedir. lkeler arasında silahlanma yarışı gc dengelerini korumak ve düşmanları caydırmak amacıyla sürmektedir. lkeler arasında silahlanma

yarışına örnek olarak, Çin – Tayvan, Kuzey Kore – Güney Kore, Hindistan ve Pakistan gösterilebilir (Harris, 2004: 2).

Dolayısıyla, ülkeler arasında yaşanan silahlanma yarışı savunma harcamalarında artışa yol açmaktadır. Savunma harcamalarının belirlenmesinde silahlanma yarışı ve buna bağlı olarak komşu ülkelerin savunma harcamaları etkin rol oynamaktadır.

3.2.3. Siyasal rejim ve etkileri

Siyasal rejimler bugüne kadar değişik ölçütlere ve değişik biçimlere göre sınıflandırılmıştır. Yunan düşünürlerinden Herodot, egemenliğin sahipliği ve kullanımına göre siyasal rejimleri monarşi, oligarşi ve demokrasi olarak sınıflandırmıştır. Aristo'ya göre ise siyasal rejimler krallık, aristokrasi ve anayasal yönetim olarak sınıflandırılmıştır. Bir başka sınıflandırma Romalı Polybus'dan gelmektedir. Polybus siyasal rejimleri altıya ayırmıştır. Krallık, aristokrasi ve demokrasi iyi yönetim olarak, tiran, oligarşi, demagojiyi kötü yönetim diye sınıflandırmıştır (Buran, 2009: 71). Fransız düşünür Montesquieu'ye göre siyasal rejimler üçe ayrılmaktadır: Cumhuriyet, monarşi ve despotluk (Montesquieu, 2014: 49).

Sivil rejimlerin askeri rejimlere ve aynı şekilde monarşi ile yönetilen ülkelerin demokratik ülkelere oranla daha yüksek savunma harcaması yaptığı analitik çalışmalarla test edilmiştir. 1994 yılında Garfinkel tarafından yapılan çalışmada demokratik ülkelerin diğer rejimlere oranla daha az savunma harcaması yaptığı tespit edilmiştir (Gökbunar ve Yanıkkaya, 2004: 167). Sivil rejimle yönetilen bir ülkede, askeri güç sivil otorite ile ne kadar ilgili olursa savunma harcamalarının da merkezi bütçe ve ulusal üretim içindeki payı o denli büyük olmaktadır (Erbaykal, 2007: 6).

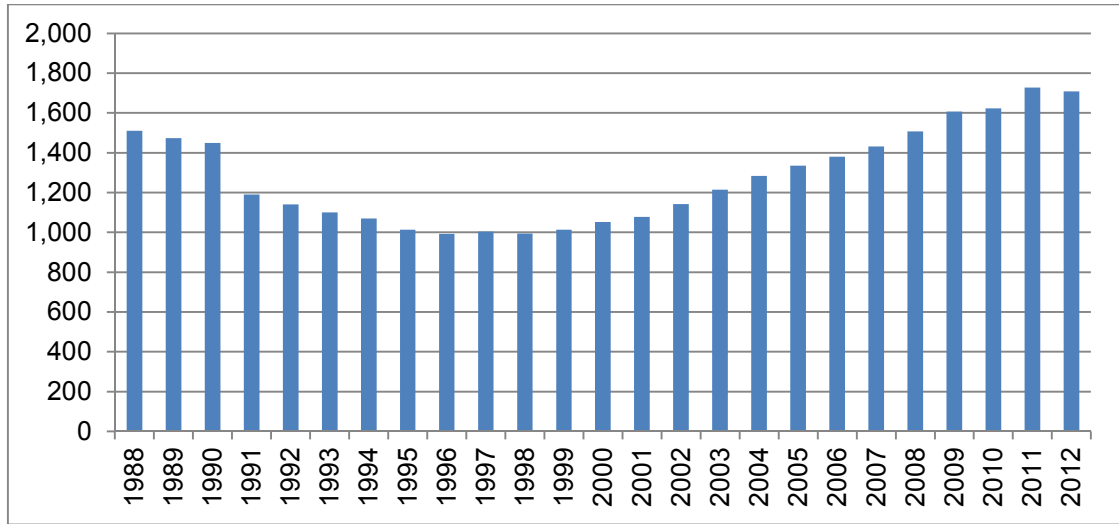
4. Dünyada Savunma Harcamaları

Soğuk savaşın sona ermesi dünyada birçok ülke için tehdit algısının sona ermesi demektir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bölgesel tehditlerin azalması, siyasi anlaşmalar, savunma harcamalarını %35 oranında düşürmüştür (Collier, 2007: 9).

Tablo 3. 1988-2012 Dönemi Dünyada Savunma Harcamaları

Yıllar	Milyar Dolar	Yıllar	Milyar Dolar	Yıllar	Milyar Dolar
1988	1510	1997	1003	2006	1380
1989	1473	1998	994	2007	1431
1990	1450	1999	1014	2008	1507
1991	1191	2000	1053	2009	1607
1992	1140	2001	1078	2010	1623
1993	1101	2002	1142	2011	1728
1994	1069	2003	1214	2012	1709
1995	1013	2004	1283		
1996	992	2005	1336		

Kaynak: SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 3. 1988-2012 Arasında Dünyada Savunma Harcamaları, Milyar Dolar

Kaynak: SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Küresel ölçekli savunma harcamalarının büyük bir kısmını tek başına Amerika Birleşik Devleti (ABD) yapmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan uluslararası yumuşama, 1990 yılından 2000 yılına kadar on yıllık süreç zarfında savunma harcamalarının düzenli bir şekilde azalmış olduğunu göstermektedir. Bu azalmanın nedeni ülkelerdeki kamu harcamalarının önceliklerini yeniden düzenlemeye mecbur bırakan mali sınırlamaların etkisidir. ABD'ye yapılan 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bu azalma eğilimi tam tersine dönme etkisi meydana getirmiş ve savunma harcamalarında ABD yükselişe geçmiştir.

SIPRI'nın verilerine göre 2000 ve 2012 yılları arasında savunma harcamalarını karşılaştırsak %38 oranında artış gerçekleştiği gözlenmiştir. 15 Nisan 2013 SIPRI verilerine göre; 2012 yılı verileri ile 2011 verileri karşılaştırıldığında dünya savunma harcamalarında reel olarak % 0.5 bir düşüş gerçekleştiği görülmektedir. Bu düşüşün hangi ülkelerin savunma harcamalarından kaynaklandığı, bölgelere göre savunma harcaması başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

4.1. Bölgelere Göre Savunma Harcamaları

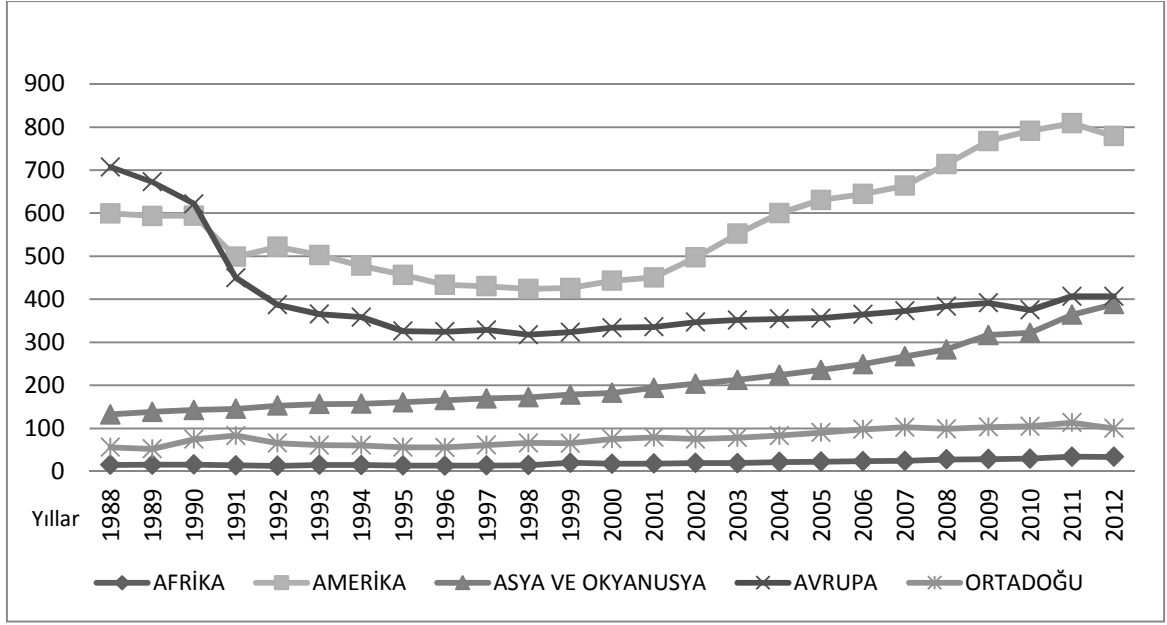
Bölgesel savunma harcamaları, büyük ölçüde bölgelerin ekonomik durumuna bağlı olarak gerçekleşmektedir. Küresel savunma harcamaları SIPRI'nın verilerine göre ekonomik kriz ve sonrası etkilerine rağmen son on yıl içinde savunma harcamalarının Avrupa ve ABD açısından çok fazla değişmediğini göstermektedir. Bölgesel olarak Tablo 4'de bakıldığında savunma harcamalarının büyük bir kısmını tek başına ABD yapmaktadır. Buna göre ABD'nin savunma harcamalarına ayırdığı pay 2012 yılında 779 milyar dolar olup dünyadaki savunma harcamalarının %45'ini oluşturmaktadır.

Soğuk savaş sonrasında ABD dâhil olmak üzere dünyada bütün bölgelerde savunma harcamalarında önemli ölçüde azalma olmuştur. Fakat 11 Eylül 2001 tarihinden sonra ABD'nde güvenlik ve dış tehdit algıları değişmiştir. ABD'nin 2001 sonrasında Irak ve Afganistan'daki işgal hareketleri nedeniyle bir milyar dolara yakın savunma harcaması yaptığı görülmektedir (Beriş, 2012: 12).

Tablo 4. Bölgesel Savunma Harcamaları, 1988-2012, Milyar Dolar

Yıllar	AFRİKA	ORTA AMERİKA VE KARAİPLER	ASYA VE OKYANUSYA	AVRUPA	ORTADOĞU
1988	15	600	132	707	56
1989	16	594	138	673	53
1990	16	594	143	622	75
1991	14	499	145	450	83
1992	13	522	153	387	66
1993	15	503	156	365	61
1994	15	478	157	358	61
1995	14	457	161	326	56
1996	13	433	166	325	56
1997	14	430	170	329	61
1998	14	424	172	318	66
1999	20	426	179	324	66
2000	18	443	183	334	75
2001	18	451	194	336	79
2002	20	497	204	347	75
2003	19	552	213	352	78
2004	22	600	224	354	83
2005	23	631	236	356	90
2006	24	644	249	365	98
2007	25	664	267	373	103
2008	28	714	283	384	99
2009	29	767	317	392	103
2010	30	791	322	375	105
2011	34	809	364	407	113
2012	34	779	389	407	100
Toplam	501	14.300	5.316	9.964	1.960

Kaynak; SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 4. Bölgesel Savunma Harcamaları, 1988-2012, Milyar Dolar

Kaynak; SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Avrupa Ülkelerinin savunma harcamalarına bakıldığında ise; 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasından sonra savunma harcamalarında azalma söz konusu olmuş ve sonrasında yatay bir seyir izlediği görülmüştür. Avrupa ülkeleri, dünya genelinde bölgeler içinde %31'lik bir payla ikinci sıradadır.

Batı ve Orta Avrupa'daki ülkelerin savunma harcamaları düşük fakat istikrarlı bir şekilde devam etmektedir. Bunun nedeni ise belirgin bir tehditin olmaması, ekonomik büyüme oranlarının düşük olması ve ülkelerin bütçe açıklarını minimize etmesinden kaynaklanmaktadır (Vergi Gündemi Dergisi, 2012).

Asya ve Okyanusya savunma harcamaları %17 payla dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Buradaki ülkelerin savunma harcamaları son 10 yılda 2 katına çıkmıştır. Asya ülkelerinin son beş yılda savunma harcamalarında önemli bir artış görülmektedir. 2012 yılı verilerine göre, Asya kıtasındaki harcamaların %42'sini Çin yapmaktadır. Çin'in yükselişi savunma harcamalarının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çin ve Japonya arasında yaşanan ada krizi nedeniyle her iki ülke savunma harcamalarına bütçelerinden önemli bir pay ayırmaktadırlar (Dünya Bülteni, 2012).

Asya ve Okyanusya askeri harcamaları 2012 yılında Çin'in Vietnam ve Endonezya ile aralarındaki gerginlikten dolayı artmıştır. Hindistan'da ise savunma harcamaları % 2.8 oranında azalmıştır. Ortadoğu'da savaş, çatışma ve terörizm sorunlarının çözümünde başvurulan bir araç olarak görülmektedir. Ortadoğu'nun kendine özgü yapısından dolayı savunma harcamaları büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, ülkelerinin askeri yapılanmasında sürekli bir artış olduğu gözlenmektedir. Ortadoğu'daki sorunların varlığı ve güvenlik endişeleri ülkelerin aşırı silahlanmanın yanında askeri kapasitelerinin de artmasına neden olmaktadır.

Ortadoğu'nun stratejik açıdan önemi, Batı'nın çıkarlarına bağlı olarak uzlaşması mümkün olmayan çatışmalar şeklinde devam etmektedir. Bu bağlamda Ortadoğu ülkelerinin silahlanma yarışı ve kalıcı barışın tam olarak sağlanamaması nedeniyle savunma harcamaları her yıl artmaya devam etmiştir. Ortadoğu ülkelerinde Suudi Arabistan 56.7 milyar dolarla savunma harcamalarında birinci sırada yer almaktadır. Suudi Arabistan bütçesinin yaklaşık olarak %30 'unu savunma harcamalarına ayırmaktadır.

Afrika bölgesi savunma harcamalarında sonuncu sıradadır. 2012 yılında savunma harcamaları 34 milyon dolardır. 2002 ve 2012 yılları arasında savunma harcamaları %57 oranında artmıştır. Bunun nedeni Kuzey Afrika'da hızla devam eden askeri modernizasyon ve Sahel bölgesindeki terörist grupların yarattığı gerginliktir (SIPRI Yearbook, 2013).

4.2. Ülkelere Göre Savunma Harcamaları

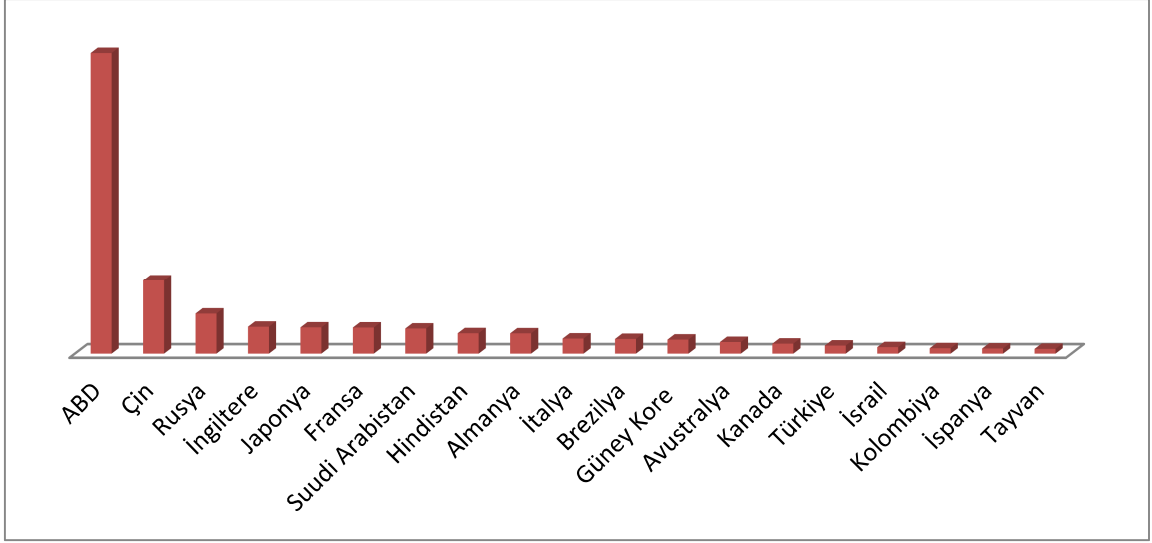
SIPRI'nın açıkladığı 2012 savunma harcamaları verilerine göre ilk sıralarda ABD, Çin ve Rusya yer almaktadır (Bkz.Tablo 5, Şekil 5). Dünyadaki en yüksek savunma harcaması 682 milyar dolarla ABD'ye aittir. Çin 166 milyar dolarla savunma harcamalarında dünya ikincisi, Rusya 91 milyar dolarla üçüncü sırada yer almaktadır. SIPRI'nın verilerine göre, 2012 yılında ülkelerdeki savunma harcamalarının azaldığını söyleyebiliriz. Dünyada en çok askeri harcama yapan ABD savunma harcamasını savaş giderleri azaldığı için 2012 yılında düşürmüştür. Çin 2012 yılında savunma

harcamalarını kıyı şeritlerin güvenliği nedeniyle deniz savunma harcamalarına yatırım yapmasından dolayı artırmıştır. Rusya 2020 yılına kadar modernizasyon çalışmalarına devam edeceği ve ekipmanlarını %70 civarında değiştireceğinden savunma harcamalarını artırmıştır. Rusya kamu harcamaları içinde silahlı kuvvetlerine %20 pay ayırmıştır (The Economist, 2014: 25). Hindistan ve Brezilya geçen yıllara oranla harcamalarını azaltırken, Ortadoğu’da yaşanan sıcak çatışmalardan dolayı savunma harcamalarını artırması dikkat çekicidir. Avrupa’da ekonomik kriz içinde bulunan ülkelerin bütçe ve kemer sıkma politikaları, savunma harcamalarına ayrılan pay üzerinde azaltıcı etki yaratmıştır (SIPRI Yearbook, 2013).

Tablo 5. 2012 Yılı Ülkelere Göre Savunma Harcamaları

Ülkeler	2012 (Milyon Dolar)
ABD	682
Çin Halk Cumhuriyeti	166
Rusya	91
İngiltere	61
Japonya	59
Fransa	59
Suudi Arabistan	57
Hindistan	46
Almanya	46
İtalya	34
Brezilya	33
Güney Kore	32
Avustralya	26
Kanada	23
Türkiye	18
İsrail	15
Kolombiya	12
İspanya	12
Tayvan	11

Kaynak: SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 5. 2012 İtibarıyla Ülkelere Göre Savunma Harcamaları, Milyon Dolar

Kaynak: SIPRI 1988-2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

4.2.1. Üye ülkelere göre analiz

İkinci Dünya Savaşından sonra, hızla gelişen teknoloji, kitle imha silahlarının bazı devletlerin tekelinde bulunması, milletlerin tek başına var olabilme imkânlarını güçleştirmiştir. Bu nedenle ülkelerin milli menfaatlerini korumak için dayanışma ve işbirliği içinde bir araya gelme zorunluluğu ortaya çıkmıştır. 20.Yüzyılın ilk yarısında yaşanan savaşların ve barışa yönelik tehditlerin önlenebilmesi için uluslararası barışı ve güvenliği korumak amacıyla 1945 yılında Birleşmiş Milletler teşkilatı kurulmuştur. Türkiye'nin de içinde bulunduğu Birleşmiş Milletler teşkilatının 51 kurucu üyesi bulunmaktadır. Amacı, uluslararası barışın ve güvenliğin sağlanması ve korunmasıdır (Birleşmiş Milletler Teşkilatı, 2012).

Burada NATO ve üye ülkelerin savunma harcamaları hakkında bilgi vermekte yarar vardır. Buna göre, 12 devlet bir araya gelerek 4 Nisan 1949 tarihinde Birleşmiş Milletler Antlaşmasının 51. maddesine uygun olarak Washington'da Kuzey Atlantik Antlaşması Teşkilatı anlamına gelen N.A.T.O.'yu (North Atlantic Treaty Organization) kurmuşlardır. Kurulma aşamasındaki üye ülkeler; İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, Amerika Birleşik Devletleri, Kanada, İtalya, İzlanda, Danimarka, Norveç

ve Portekiz'dir. 18 Şubat 1952 tarihinde Türkiye, Yunanistan; 9 Mayıs 1955 tarihinde Almanya; 30 Mayıs 1982 tarihinde İspanya'nın katılımıyla üye sayısı 16 olmuştur. 1990 yılında Sovyetler Birliği dağıldığında 16 üyeden oluşan NATO, soğuk savaş sonrasında Çek Cumhuriyeti, Macaristan ve Polonya; 1999 yılında Bulgaristan, Estonya, Letonya; 2004 yılında Litvanya, Romanya, Slovakya ve Slovenya; 2009 yılında da Hırvatistan ve Arnavutluk'u bünyesine katarak üye sayısını 28'e çıkartmıştır (Yılmaz, 2011). NATO'nun gücü, etkin örgüt yapılanmasının yanı sıra üyeleri arasındaki dayanışmadan, ortak değerlerden, yeniliklere dönüşebilme ve dönüşürken de güvenlik ortamını şekillendirme yeteneğinden kaynaklanmaktadır.

Üye ülkelerin savunma bütçelerini dönemsel olarak karşılaştırsak,

1949-1952 yılları arasında geçen süreye "Gerginlik" dönemi denilmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında SSCB'nin 1946 yılından başlayarak doğu Avrupa'da aşırı silahlanmaya gitmesi, 1950 yılında Kuzey Kore'nin Güneye saldırısında destek vermesi tam bir gerginlik ortamının ortaya çıkmasını sağlamıştır.

1952-1962 yılları arasında geçen süreye "Kontrollü Gerginlik" ortamı denilmiştir. Bu döneme hakim olan güvensizlik ortamı ilk yapılan NATO zirvesinde "Kitleli Misilleme" stratejisinin benimsenmesini sağlamıştır. Bu dönemde üye ülkelerin savunma bütçelerinde artış yaşanmıştır.

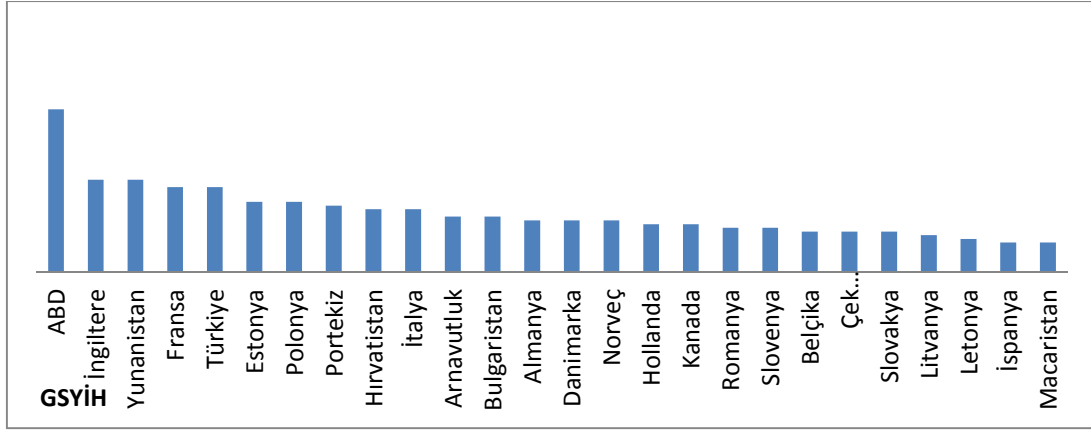
1963-1968 yılları arasında geçen süre "Barışçı Rekabet" ortamı olarak adlandırılmıştır. Bu dönemde de savunma bütçelerinde diğer döneme benzer bir artış gözlenmiştir.

1969-1978 yılları arası dönem, dördüncü dönem olarak "Yumuşama" sürecini başlatmıştır. Bu dönemde nükleer silahların kullanımının düzenlenmesi kapsamında ikili anlaşmalar imzalanmıştır. Bu olumlu adımlara rağmen, SSCB ve ABD arasındaki küresel güç mücadelesi dünyanın her yerinde devam etmiştir.

Tablo 6. NATO Ülkeleri Savunma Harcamalarının GSYİH İçindeki Payı(%), 2012

Ülkeler	GSYİH Payı (%)
ABD	4,4
İngiltere	2,5
Yunanistan	2,5
Fransa	2,3
Türkiye	2,3
Estonya	1,9
Polonya	1,9
Portekiz	1,8
Hırvatistan	1,7
İtalya	1,7
Arnavutluk	1,5
Bulgaristan	1,5
Almanya	1,4
Danimarka	1,4
Norveç	1,4
Hollanda	1,3
Kanada	1,3
Romanya	1,2
Slovenya	1,2
Belçika	1,1
Çek Cumhuriyeti	1,1
Slovakya	1,1
Litvanya	1,0
Letonya	0,9
İspanya	0,8
Macaristan	0,8

Kaynak: 2012 SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 6. NATO Ülkeleri Savunma Harcamalarının GSYİH 'daki Payı(%), 2012

Kaynak: 2012 SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

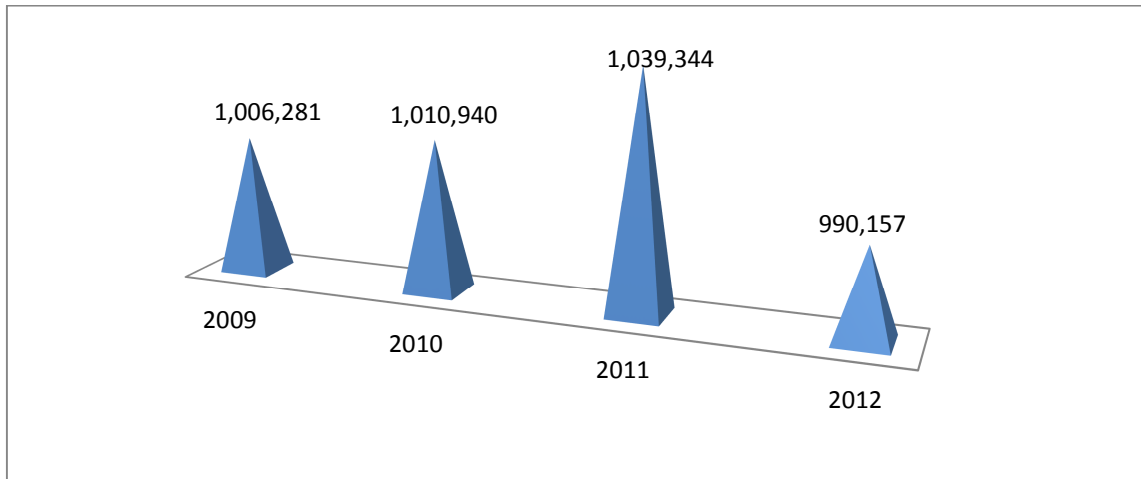
1979-1985 yılları “Gerginliğe Dönüş” dönemi olarak belirtilir. Doğu ve Batı arasındaki ideolojik mücadelenin Avrupa dışında bölgesel çatışmalara dönüştüğü yıllardır. Bu dönemi bazı siyasetçiler II. Soğuk Savaş dönemi olarak tanımlamışlardır. SSCB’nin Afganistan’a müdahalesi, Polonya’daki özgürlük hareketinin bastırılması, Afrika, Güneydoğu Asya, Güney Amerika’da Moskova yanlısı yönetimlerin iktidara gelmesiyle üye ülkelerin SSCB tehdidinin karşısında yumuşama dönemi stratejisi çökmüştür. Bu dönemde NATO ülkelerinin savunma harcamaları ittifak tarihinde kaydedilen en yüksek artış olmuştur.

1986-1990 yılları arasındaki “Diyalog” dönemi, Soğuk Savaşın sona erdiği, yeni bir dönemin başlangıcı olarak ifade edilmiştir. NATO’nun aleyhine olan güç dengesizliği kısmen de olsa ortadan kaldırılmıştır.

1991-2000 yılları arasındaki “Belirsizlik” ortamında yeni dünya düzeninin temelleri atılmıştır. Bu dönemde, soğuk savaş döneminde hiç sıcak çatışmaya girmemiş olan NATO ilk kez kuvvet kullanmıştır. Eski Yugoslavya’da icra edilen BM harekâtı karşısında NATO kuvvetleri bölgede hava harekâtı yapmıştır. Bu durum, Soğuk Savaşın ardından ittifak üyelerinin, mevcut güvenlik ortamına uygun hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

2001-2009 yılları sekizinci dönem olarak “Yeni Dünya Düzeni” dönemidir. ABD’nin kendi topraklarında ilk kez saldırıya uğradığı 11 Eylül 2001 terörist eylemi yeni dünya düzeninin başlangıcı olmuştur. 2001 yılından itibaren NATO, alan dışındaki krizlere daha fazla müdahil olarak uluslararası bir güvenlik örgütü olma yolunda ilerlemektedir (Varlık, 2012: 80-91).

NATO’nun 2012 yılı verilerine göre GSYİH’den savunmaya ayrılan pay, ulusal güvenlik için ülkelerin bu konuya verdiği önemi göstermektedir. NATO ülkeleri arasında ekonomisi ve teknolojik kapasitesi yüksek olan ülkelerin katkılarının daha fazla olduğu görülmektedir. Gayri Safi Yurt İçi Hasıla içindeki paya göre %4.4 oranıyla ABD birinci sırada yer alırken, onu %2.5 ile İngiltere ve Yunanistan, %2.3’le Türkiye ve Fransa, %1.9 ile Polonya ve Estonya izlemektedir. Polonya’nın savunma harcamalarına bu kadar önem vermesinin sebebi komşu ülke olan Ukrayna’da yaşanan huzursuzluktan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Polonya savunma harcamalarının % 2’ye çıkartılmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir (The Economist, 2014: 28). NATO savunma kavramını (konseptini) geliştirmeye ve uygulamaya geçirmek için üye ülkelerden gayri safi yurtiçi hâsıllarının % 2’sini savunma harcamalarına ayırmalarını istemektedir. Üye ülkelerden bu verilere uyan ABD, İngiltere, Yunanistan, Türkiye ve Fransa’dır.

Şekil 7. NATO Ülkelerinde Savunma Harcamaları (Milyar Dolar), 2009-2012

Kaynak: 2009-2010-2011-2012 SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Avrupa ülkelerinin borç krizini aşmadığı durumda daha fazla savunmaya yatırım yapması mümkün görünmemektedir. Bu nedenle, NATO'nun varlığını sürdürebilmesi için “akıllı savunma“ sistemine geçmesi gerekmektedir. Buna göre, “Akıllı Savunma” sistemi, birlikte çalışarak, güvenliği daha az parayla sağlamak olarak açıklanmaktadır (Ünlü, 2012).

NATO ülkelerinin son dört yıla göre toplam savunma harcamaları incelendiği zaman 2012 yılında diğer yıllara oranla azalma olduğu görülmektedir (Şekil 7). 2012 yılında ABD’nde yaşanan ekonomik kriz nedeniyle Avrupa ülkelerinde savunma harcamalarına ayrılan payın düştüğü görülmektedir.

NATO içinde 27 üye ülkenin askeri harcamalar toplamının tamamı ABD’nin askeri harcamalarının yarısı kadar bile değildir. 2012 yılı SIPRI verilerinde ABD askeri harcamaları 682 milyar dolar, diğer üye ülkelerin toplamı 307 milyar dolar olarak görülmektedir. Daha önce de açıklandığı gibi, üye ülkelerin savunma harcamalarına ayırdığı pay ülkelerin ekonomik durumlarına, nüfusa ve yapılarına bağlı olarak değişkenlik göstermektedir (Varlık, 2012: 111).

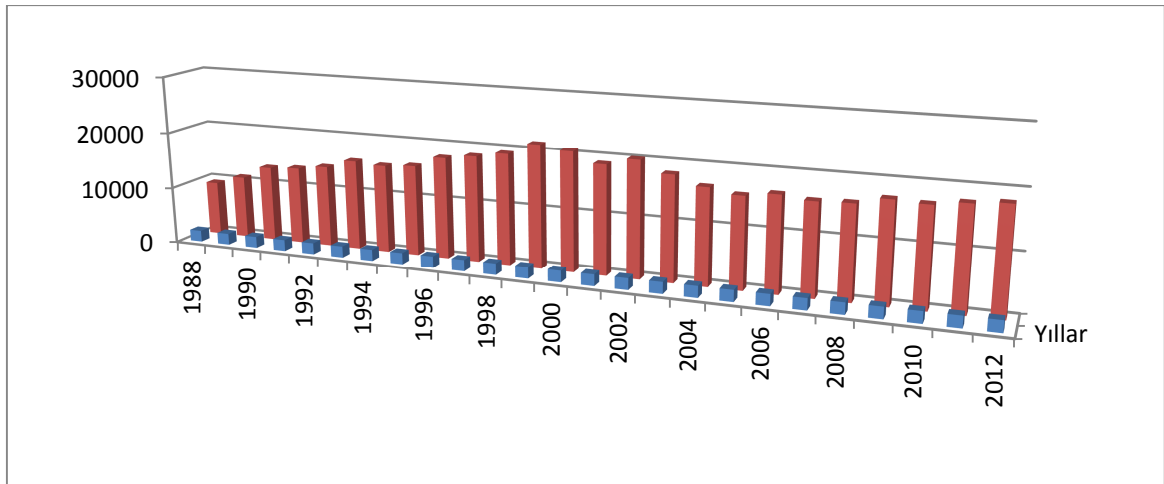
4.2.2. Türkiye’de durum

Türkiye, iç ve dış tehditlere karşı kendisini savunmak için askeri harcamalarına önem vermektedir. Avrupa Birliği ülkelerine göre milli hâsılasının daha büyük bir kısmını askeri harcamalarına ayırmaktadır. Bu harcamaların GSYİH içindeki payı 2012 yılında %2.3’tür. Türkiye askeri personel olarak Avrupa’nın en büyük, NATO içinde ise ABD’den sonra ikinci büyük orduya sahip ülkesidir. Ülkemizde askeri harcamaların dağılımı şöyledir: %53 personel, %25 ekipman, %4 altyapı, %18 diğer harcamalar. Toplam harcamalar içinde Ar-Ge harcamaları için ayrılan pay ise çok daha küçüktür (Ankara Strateji Enstitüsü, 2012).

Tablo 7. 1988–2012 Yılları Arasında Türkiye’de Savunma Harcamaları, Milyon Dolar

Yıllar	Milyon Dolar	Yıllar	Milyon Dolar
1988	9475	2001	19043
1989	10966	2002	20261
1990	13246	2003	18287
1991	13607	2004	16689
1992	14328	2005	15799
1993	15833	2006	16511
1994	15483	2007	15924
1995	15905	2008	16119
1996	17808	2009	17275
1997	18553	2010	16976
1998	19441	2011	17690
1999	21464	2012	18184
2000	20773		

Kaynak: 1988-2012 SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 8. 1988–2012 Yılları Arasında Türkiye Savunma Harcamaları, Milyon Dolar

Kaynak: 1988-2012 SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

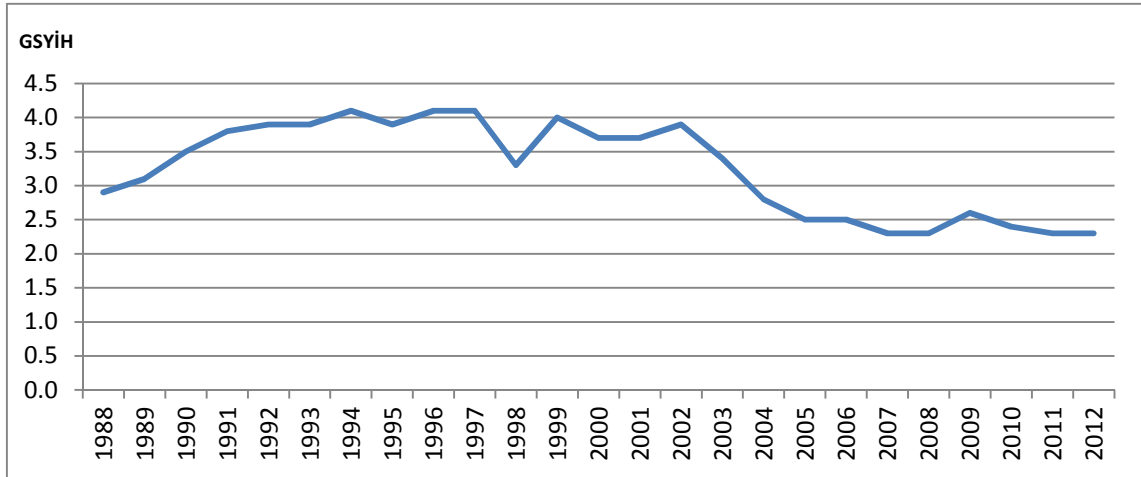
2012 yılı verilerine göre savunma harcamaları içinde Ar-Ge harcamalarına ayrılan pay % 0.1 (binde bir) olarak gerçekleşmiştir (Yentürk, 2014: 12). Türkiye’nin 1988 yılından itibaren, Tablo 7’de görüleceği gibi, savunma harcamalarında artış görülmektedir. Bu artış 1999 yılına kadar devam etmiş ve 1999 yılından sonra düşme eğilimi göstermiştir. Türkiye’nin savunma harcamalarının grafikte dolar olarak ifade edilmesinin nedeni diğer ülkelerle karşılaştırma yapılabilmesi içindir. Türkiye, İngiltere ve Yunanistan ile

birlikte Avrupa’da en fazla savunma harcaması yapan ülke konumundadır. Savunma harcamaları 2003 yılından sonra ilk kez 18 milyar doların üzerine çıkmıştır

Tablo 8. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH’ye Oranı (%), 1988-2012

Yıllar	GSYİH	Yıllar	GSYİH
1988	2,9	2001	3,7
1989	3,1	2002	3,9
1990	3,5	2003	3,4
1991	3,8	2004	2,8
1992	3,9	2005	2,5
1993	3,9	2006	2,5
1994	4,1	2007	2,3
1995	3,9	2008	2,3
1996	4,1	2009	2,6
1997	4,1	2010	2,4
1998	3,3	2011	2,3
1999	4,0	2012	2,3
2000	3,7		

Kaynak: SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 9. Türkiye’de Savunma Harcamalarının GSYİH’ye Oranı (% olarak), 1988-2012

Kaynak: SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’de savunma harcamaları 2001 yılından sonra düzenli olarak düşüş eğilimine girmiştir. Söz konusu düşüş rakamsal olarak değil GSYİH’ya oranına bağlı olarak değişmiştir. SIPRI, merkezi İngiltere’de bulunan Uluslararası Stratejik Araştırmalar

Enstitüsü (IISS), NATO ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar tarafından ülkelerin savunmaya ayırdıkları miktarları düzenli olarak açıklamaktadır. İzledikleri yöntemin farklı olmasından dolayı NATO'nun açıklamalarında IISS ve SIPRI'nın açıkladığı verilere göre değişiklik olabilmektedir. Örneğin, Türkiye'de 2011 yılına ait savunma harcamalarının GSYİH'ya oranı, SIPRI'ya göre % 2.3, NATO verilerine göre ise % 1.9 olarak gösterilmektedir.

NATO'ya göre söz konusu oranın düşük olmasının nedeni, Jandarma Genel Komutanlığı ve Sahil Güvenlik Komutanlığına ait verilerin bu rakama dâhil edilmemesinden kaynaklanmaktadır (Beriş, 2012: 23). Türkiye'de savunma harcamalarıyla ilgili ayrıntılı açıklama ikinci bölümde ele alınacaktır.

İkinci Bölüm

Türkiye’de Savunma Harcamalarını Belirleyen Faktörler ve Kaynaklar

1. Türkiye’de Savunma Harcamalarını Etkileyen Faktörler

Türkiye’de savunma harcamalarını etkileyen faktörler; jeostratejik önem, iktisadi ve siyasi istikrar, tehdit algısı, komşu ülkelerin savunma harcamalarının etkisi olmak üzere dört ana başlık altında incelenecektir.

1.1. Savunma Harcamalarında Jeostratejik Önem

Jeostratejik konum, bir coğrafyanın ulusal stratejiler üzerinde yarattığı etkiler ve askeri açıdan taşıdığı önemdir. Bir ülkenin coğrafyası sabit bir faktördür. İklimi, tarım potansiyeli, yeraltı kaynakları, stratejik öneme sahip deniz ve karayollarına yakınlık gibi unsurlar bir ülkenin jeopolitik önemini vurgulamaktadır. Türkiye, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleştiği noktada bir köprü durumundadır. Türkiye dünyada güç dengelerini etkileyebilecek çok yönlü çıkar ve güç çatışmalarına sahne olan Ortadoğu’daki petrol kaynaklarına yakınlığı ve Orta Asya’daki Türk devletlerine yakınlığı nedeniyle jeostratejik açıdan önemli bir konuma sahiptir.

Türkiye jeostratejik açıdan kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-güney hâkimiyet alanı mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi konumunda bulunmaktadır.

Türkiye’nin jeostratejik açıdan geçiş bölgelerini şu şekilde açıklayabiliriz:

- Ortadoğu ve Hazar Havzasının dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip olması ve doğal kaynakların büyük bir yüzdesinin Türkiye’nin civarında bulunması,
- Akdeniz Havzasında önemli deniz ulaştırma yollarının kavşağında olması,
- Karadeniz Havzası ve Türk Boğazlarının tarihte her zaman önemini koruması,

- Etnik çatışmalar yanında zengin tabii kaynaklara sahip Kafkasya ve Orta Asya'nın oluşturduğu coğrafyanın merkezinde etkili bir konumda bulunması (Davutoğlu, 2011: 102-116).

Türkiye, soğuk savaş sonrasında Balkanlar'da, Kafkaslar'da ve Ortadoğu'da ortaya çıkan aşırı milliyetçilik, köktendincilik, kitle imha silahlarının yayılması, terörizm ve etnik çatışmalar gibi risk ve tehditlerle dolu bölgelerde jeostratejik konumu nedeniyle bir denge unsurudur. Türkiye bu tehdit ve risklerin önlenbilmesinde kilit konumdadır (Türk, 2007: 22). Türkiye 185 dünya ülkesi içinde nüfusu 16'ncı, yüzölçümü 32'nci ve ekonomik gücü itibarıyla 16'ncı sırada bulunmaktadır. Yetmiş sekiz milyonluk nüfus potansiyeli, zengin yeraltı ve yerüstü kaynakları ve her geçen gün gelişmekte olan ekonomik gücü ile dünyada besin ihtiyacını kendi kaynaklarından sağlayabilen nadir ülkelerden biridir. Türkiye'nin jeostratejik öneminden kaynaklanan hassas durumu, iç ve dış tehditlere maruz kalmasına yol açmaktadır. Ülkemizin karşı karşıya kaldığı tehditleri kısaca; bölgesel ve etnik çatışmalar, siyasi ve ekonomik istikrarsızlık ve belirsizlikler, köktendincilik ve uluslararası terörizm olarak açıklayabiliriz.

Sonuç olarak, her ülke güvenli ve korunması kolay sınırlara sahip olmayı istemektedir. Sınırların coğrafi açıdan sağlam ve güvenli olması büyük önem taşımaktadır. Türkiye, uzun deniz sınırları ve kara sınırları olması nedeniyle çok sayıda ülkeye komşu olmaktadır. Türkiye'nin hem kara hem de deniz sınırı olan komşuları; Yunanistan, Bulgaristan, Suriye ve Gürcistan; sadece deniz sınırı olan komşuları Rusya, Romanya, Ukrayna ve Moldovya; sadece kara sınırı olan komşuları Irak, İran, Ermenistan ve Nahçıvan aracılığıyla Azerbaycan'dır. Sınır sayısı arttıkça, bir ülkenin saldırıya uğraması, tehdit edilmesi ve birden fazla cephede gerginlik yaşaması olasılığı da artmaktadır. Bu durum, ülkemizi dünyada en fazla savunma harcaması yapan ülkeler arasında yer almasına neden olmaktadır.

1.2. İktisadi ve Siyasi İstikrar

Savunma harcamalarını belirleyen faktörlerden bir diğeri de ülkenin iktisadi ve siyasi istikrarıdır. Ekonomik istikrarın en önemli göstergeleri ödemeler dengesi ve enflasyon

oranlarıdır. Sosyo-ekonomik ortamda artan belirsizlikler para ve maliye politikalarını etkiler ve siyasi istikrarsızlıklar oluşur (Erdoğan, 2006: 4-5). Türkiye'nin siyasi koşulları tarihsel olarak ekonomik ve sosyal gerilimlerin kaynağını oluşturmuştur. Başta 1970 ve 1980 askeri müdahaleleri olmak üzere yaşanan siyasi istikrarsızlık ortamları savunma harcamalarında artışlara neden olmuştur (Country Risk Analysis Turkey, 2013).

Son yıllarda siyasi istikrar olmasına rağmen ödemeler dengesinde olumsuzluklar görülmektedir (T.C. Merkez Bankası, 2013). Bir ülkeyi güçlü kılan unsurların başında güçlü ve istikrarlı ekonomi büyük önem taşımaktadır. Güçsüz bir ekonominin güçlü bir güvenlik yapısı oluşturması mümkün değildir (Küçükşahin, 2006: 24). Dolayısıyla ülkenin iç ve dış tehditlere karşı korunması amacıyla silahlı kuvvetlere daha fazla ihtiyaç duyulmakta ve savunma harcamalarında artışlar yaşanmaktadır.

1.3. Tehdit Algısı

Milli güvenlik sistemi içerisinde tehdit, bir devletin milli değerlerini, çıkarlarını, hedeflerini elde etmesine ve korumasına engel olmaya yönelik her çeşit faaliyet ve girişimlerdir (Fidler, 1990: 5). Küreselleşme nedeniyle tehdit algıları da önemli bir hale gelmiştir. Terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı, insan kaçakçılığı, göç, çevre sorunları, şiddet, bölücülük, kökten dincilik, enerji güvenliği, su, ekonomik durgunluk, küreselleşmenin tehdit kavramlarını genişletmiştir.

Ülkelerin dünya üzerindeki konumu, doğal zenginlikleri, toplumun yapısı, ulusal hedefleri ve ülkenin tarihi, güvenlik anlayışını ve bu bağlamda tehdit algısını farklı kılmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra etnik grupların ve azınlıkların artan bağımsızlık hareketleri Türkiye'nin üniter devlet yapısını ve ülke bütünlüğünü tehdit eder hale gelmiştir. Bu durum iç ve dış tehdit şeklinde ülkemize yansımıştır. İç tehdit PKK terörü şeklinde; dış tehdit ise Irak'ta yaşanan iç savaş, İran'da yaşanan bölücü kökten dinci istikrarsız faaliyetler ve karşı çıkılmasına rağmen sürdürdüğü nükleer enerjiyi güçlendirme faaliyetleri olarak ortaya çıkmıştır (Toksöz, 2009: 74-90). Ayrıca, Suriye'deki iç savaş nedeniyle bu ülkeden ülkemize doğru başlayan yoğun mülteci akını da daha da artmaktadır. Bu durum, ülke içi güvenlik ve siyasi istikrarsızlık

olarak, toplumda diğerk bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kökten dinci terörün potansiyel olarak artma olasılığına karşı gerekli savunma önlemlerinin de alınması gerekmektedir. Bu da kuşkusuz savunma harcamalarını arttıracaktır. Türkiye'nin algıladığı diğerk bir tehdit de Yunanistan'la Ege'de yaşadığımız sorunlardır. Bu sorunların başında Kıbrıs Adası, kara suları, kıta sahanlığı, hava sahası, gayri askeri statüdeki adaların silahlandırılması gelmektedir.

Dünyada yaşanmakta olan belirsizlikler ve büyük siyasal değişimler ülkemiz açısından da büyük önem taşımaktadır. Küreselleşme sonucu oluşan yeni tehditler Türkiye içinde büyük tehlike olmaktadır. Sonuç olarak, bölgemizde meydana gelen önemli olaylar dünya güç merkezleriyle doğrudan ilişkilidir. Türkiye'nin algıladığı tehditlerin geçmişe oranla arttığını söyleyebiliriz. Bu tehdit algısının artması savunma harcamalarını da doğrudan etkilemektedir.

1.4. Komşu Ülkelerin Savunma Harcamalarının Etkisi

Türkiye, anlaşmazlıkların yoğun olduğu bir bölgede bulunmasından dolayı bütün komşularıyla ilişkilerinde dikkatli bir strateji izlemek ve silahlı kuvvetlerini güçlü bulundurmak zorundadır. Bu zorunluluk, savunma harcamalarının yüksek düzeylere ulaşmasına neden olmaktadır. Örneğin, son zamanlarda en uzun sınırimızın olduğu ülke olan Suriye'de yaşananlar Türkiye'nin güvenlik ve savunma harcamalarını doğrudan etkilemiştir.

Keza ülkeler 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar aynı mühimmat ve silahı kullanırdı. 21. Yüzyıl başında basit patlayıcı devri geçmiş, çok başlıklı ve hedefine göre ayarlanmış mühimmat taşıyan füzeler ortaya çıkmıştır. Diğerk yandan karadan karaya sistemlerin modası geçmiş, denizaltı ve üstünde, hava ve uzayda platform kullanımı başlamıştır. Yeni olarak savunma alanında dört ana teknolojinin öneminden de bahsedebiliriz. Bunlar bilişim teknolojisi, biyo-teknoloji, alternatif enerji teknolojileri ve uzay teknolojisidir. Yeni teknolojilerden beklenen silahların isabetliliğinin artması, savaş zayıatının azaltılması ve masum insanlara daha az zarar verilmesi olmuştur (Yılmaz,

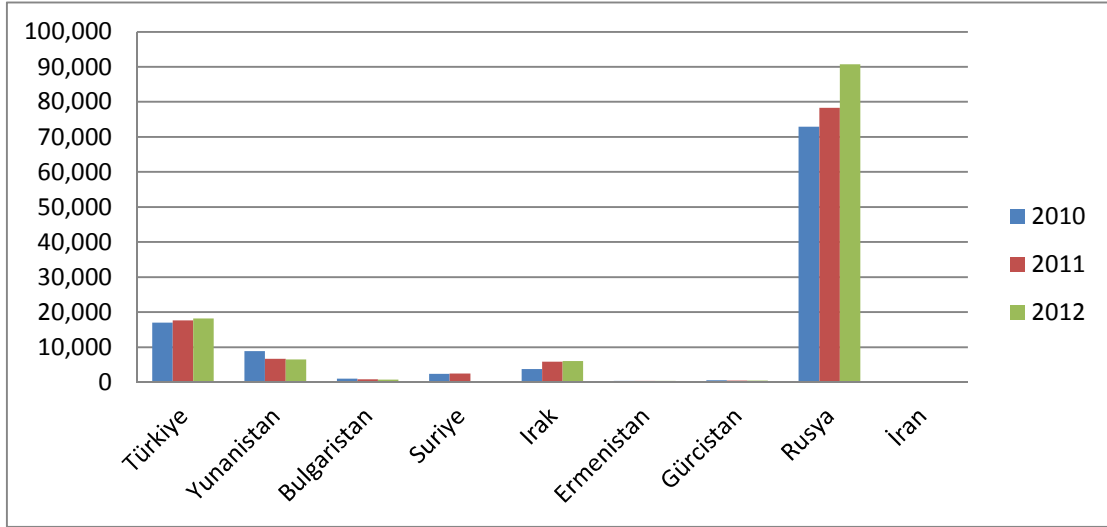
2012). Komşularımızda bu doğrultuda savunma harcamalarına gereken önemi vermektedir.

Tablo 9’da Türkiye’nin ve komşularının yıllara göre gerçekleştirdiği savunma rakamları verilmiştir. SIPRI verilerine göre, son üç yıla oranla Rusya, Irak ve Türkiye’nin savunma harcamalarında artış gözlenmektedir. Gerçekten Rusya’nın 2010 yılında 72.9 milyon dolar olan harcamaları 2011’de 78.3 milyon dolara, 2012’de de 90.7 milyon dolara çıkmıştır. Irak’ta bu harcamalar 2010’da 3.7 milyon dolar iken 2012’de 6 milyon dolara yükselmiştir. Türkiye’de ise 2010 yılında 16.9 milyon dolar olan savunma harcamaları 2011’de 17.6 milyon dolara, 2012 yılında da 18.1 milyon dolara yükselmiştir (Bkz. Tablo 9).

Tablo 9. Türkiye ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları Karşılaştırması, 2010-2012

Toplam Savunma Harcamaları Milyon Dolar			GSYİH 'ya oranı (%)			
2010	2011	2012	2010	2011	2012	
Türkiye	16.976	17.690	18.184	2,4	2,3	2,3
Yunanistan	8.869	6.709	6.539	2,7	2,2	2,5
Bulgaristan	978	829	744	1,9	1,5	1,5
Suriye	2.366	2.495	..	4,1	..	..
Irak	3.782	5.905	6.054	2,5	3,0	2,7
Ermenistan	427	391	387	4,3	3,9	3,8
Gürcistan	521	469	457	3,9	3,3	2,9
Rusya	72.918	78.330	90.749	4,3	4,1	4,4
İran	..	..	..	..	..	..

Kaynak: SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Şekil 10. Türkiye ve Komşu Ülkelerin Savunma Harcamaları Karşılaştırması, Milyon Dolar, 2010-2012

Kaynak: SIPRI verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 9’da görüldüğü gibi, bölge ülkelerinin savunma harcamalarının GSYİH’ya oranına göre %4,4 ile Rusya birinci sırada yer almaktadır. Son yıllarda yaşadığı ekonomik krize rağmen savunma harcamalarında önemli bir düşüş yaşamayan Yunanistan’ın 2012 yılında savunma harcamalarının GSYİH’ya oranı %2,5 olarak gerçekleşmiştir. Suriye’de yaşanan iç çatışmalar nedeniyle bu ülkeye ilişkin sağlıklı veri elde edilememiştir. Keza İran ile ilgili sağlıklı verilere ulaşmak mümkün olmamıştır.

Ortadoğu’da hızla gelişen ve değişen durumlara paralel olarak, Türkiye’nin ulusal çıkarlarının da tehlikeye girme ihtimali sürekli mevcuttur. Bu durum ise Türkiye’nin bölgesinde saygın ve caydırıcı bir askeri güce sahip olmasını zorunlu hale getirmektedir.

2. Türkiye’de Savunma Harcamalarına Ayrılan Kaynaklar

Türkiye’de savunma harcamalarının ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi planlama, programlama ve bütçeleme sistemi çerçevesinde yürütülür. Savunma harcamalarını izleyebileceğimiz temel kaynak Maliye Bakanlığı’nın bütçe verileridir. Türkiye’nin bütçe kalemlerinin sınıflandırılması 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu uyarınca 2006 yılından itibaren yeniden düzenlenmiştir (Günlük Şenesen, 2009: 172). Muhtemel harcamalar ve kaynaklar belirlenirken, temel makro ekonomik değişkenler olan fiyat istikrarı, ekonomik büyüme ve dış borçların yanında dış yardım ve kredi imkânları, kalkınma planları ve hükümet programı gibi çeşitli etkenler göz önünde bulundurulmaktadır.

Türkiye’de savunma harcamalarına ayrılan kaynakları Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı ve Dış Kaynaklar ana başlıkları altında inceleyeceğiz.

2.1. Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi

Savunmaya ayrılan kaynakların büyük bir bölümünü Milli Savunma Bakanlığı’nın bütçesi oluşturmaktadır. Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Hava Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ve Harita Genel Komutanlığı bütçeleri Milli Savunma Bakanlığı bütçesi içinde yer almaktadır.

Bir sonraki yıla ait bütçe çalışmalarına cari yılın ilk yarısında başlanmaktadır. Bu çerçevede, “Fiyat Tespit ve Fiili Kadro Komiteleri” oluşturulmakta ve bütçenin hazırlanmasında esas alınacak ilkeleri açıklayan bir dizi talimat yayımlanmaktadır. Planlama, programlama ve bütçeleme sistemlerine uygun olarak ihtiyaçlar en küçük birlik seviyesinde belirlenmektedir. Tahmin edilen birim fiyatlar, fiili kadrolar, stok seviyeleri ve modernizasyon projelerinin maliyetleri esas alınarak hazırlanan birliklerin taslak bütçeleri, Milli Savunma Bakanlığı’nda inceleme ve düzenleme yapılarak son haline getirilir. Milli Savunma Bakanlığı bütçe teklifini her yıl Temmuz ayının sonunda

parlamentoda yapılacak inceleme süreci için Maliye Bakanlığı'na gönderir. Bütçe kalemleri, ana hizmet bölümlerine göre personel giderleri, SGK prim giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler, sermaye giderleridir. Personel giderleri, personel ile doğrudan ilgili olan özlük haklarından meydana gelmektedir. SGK prim ve ödemeler ilgili mevzuata göre belirlenmektedir.

Mal ve hizmet alım giderleri, bütçenin en önemli bölümünü oluşturmaktadır. Stratejik hedef planında yer alan modernizasyon projeleri, inşaatlar, bina onarımı, görev yollukları, ulaştırma hizmetleri, akaryakıt, kırtasiye ihtiyaçları, yedek parça tedariki bu harcama grubu içerisinde yer alır. Modernizasyon harcamalarının önemli bir bölümü ekonomik alanda yatırım kategorisinde bulunmakla birlikte, bütçenin fonksiyonel ayırımına göre Kalkınma Bakanlığı'nın¹ denetimine tabi olmadığından gider olarak kabul edilmektedir.

Tablo 10. Yıllara Göre Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi, Milyon TL

	2009 Teklif	2010 Teklif	2011 Teklif	2012 Teklif	2013 teklif	2014 Teklif	2015 Teklif
Personel Giderleri	6.175	6.438	6.896	7.363	9.537	10.513	11.494
SGK Prim Giderleri	905	1.276	1.360	1.452	1.817	2.003	2.190
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	7.324	7.187	7.537	7.787	8.662	9.138	9.660
Cari Transferler	90	168	124	126	230	239	246
Sermaye Giderleri	39	47	47	54	113	450	498
Genel Toplam	14.533	15.116	15.964	16.782	20.359	22.343	24.088

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 2013 Bütçe Gerekçesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹¹ 6/4/2011 tarihinde yayınlanan resmi gazetede, 641 sayılı kanun maddesiyle Devlet Planlama Teşkilatı'nın adı Kalkınma Bakanlığı olarak tanımlanmıştır.

Cari transferler, kurum ve kuruluşlara yapılacak uluslararası üyelik aidatını, kamulaştırmayı, geçen yıllardan kalan borçların ödenmesini ve çeşitli dernek, birlik, kurum ve kuruluşlara yapılacak sosyal yardımları içerir.

Sermaye giderleri, Kalkınma Bakanlığı'nın vizesine tabi bulunan ödeneklerden oluşmaktadır. Taşıt alımları, bir kısım inşaat projeleri bu kapsamın içinde yer almaktadır (White Book Turkey, 2000: 107-108).

Tablo 10'da Milli Savunma Bakanlığı bütçesi gösterilmiştir. Genel olarak baktığımız zaman bütçede personel giderlerinden sonra en fazla mal ve hizmet alım giderlerine pay ayrıldığı görülmektedir. Milli Savunma Bakanlığı'nın 2013 yılı bütçesi, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgedeki gelişmeler, mevcut ekonomik ve sosyal politikalar, kalkınma planları, ekonomik istikrarın sağlanması çerçevesinde hazırlanarak 20 Milyar 359 milyon TL olarak kanunlaşmış ve yürürlüğe girmiştir. Bu bütçenin % 47'sini Personel Giderleri, %9'unu Sosyal Güvenlik Kurumlarına Devlet Primi Giderleri, % 43'ünü Mal ve Hizmet Alım Giderleri, % 1'ini Cari Transferler, % 1'ni Sermaye giderleri oluşturmaktadır. Mal ve hizmet alım giderleri bütçesi, yıllar itibariyle artış göstermektedir. Milli Savunma Bakanlığı 2012 yılı bütçesi içinde modernizasyon çalışmalarına 3,921,28 Milyon TL ayrılmıştır. 2012 yılı modernizasyon çalışmalarında 3,232,61 milyon TL harcama yapılmıştır (T.C. Sayıştay Başkanlığı, 2013: 3).

Modernizasyon çalışmalarından bazı örnekler verebiliriz. Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ihtiyacını karşılamak üzere, hava araçlarının radar tarafından tespit edilebilirliğinin azaltmaya yönelik, görünmezlik teknolojileriyle ilgili çalışmalar yapılmıştır. Erciyes programı kapsamında Hava Kuvvetleri Komutanlığı envanterindeki C-130 "E" ve "B" modeli uçakların aviyonik modernizasyon çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın İnsansız Hava Aracı ihtiyacının karşılanması için 2012 yılında çalışmalara başlanmıştır (TAI Faaliyet Raporu, 2012: 36, 42, 43).

Milli Savunma Bakanlığı'nın 2013 yılı bütçesinin mevcut ekonomik ve sosyal politikalarla birlikte kamu açıklarının azaltılması çalışmaları ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin zorunlu ihtiyaçları ve uluslararası siyasal durum dikkate alınarak azami tasarruf prensibiyle hazırlandığı belirtilmektedir.

2.2. Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi

Türkiye Cumhuriyeti Jandarması emniyet ve asayiş ile kamu düzeninin korunmasını sağlayan ve diğer kanun ve nizamların verdiği görevleri yerine getiren silahlı, askeri bir güvenlik ve kolluk kuvvetidir. Jandarma Genel Komutanlığı, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bir parçası olup Silahlı Kuvvetlerle ilgili görevleri, eğitim ve öğrenim bakımından Genelkurmay Başkanlığı'na, emniyet ve asayiş işleriyle diğer görev ve hizmetlerin ifası yönünden İçişleri Bakanlığı'na bağlı olmaktadır. Jandarmanın genel olarak görev ve sorumluluk alanı; il ve ilçe belediye sınırları haricinde kalan ve polis teşkilatı bulunmayan yerlerdir. Jandarma Genel Komutanlığı ikmal hizmetleriyle faaliyetlerine ait her türlü ihtiyaçlarını, Milli savunma Bakanlığı'nca sağlanacak silah mühimmatını Türk Silahlı Kuvvetleri standartlarına uygun olarak kendi bütçesinden karşılamaktadır.

Tablo 11. Yıllara Göre Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Milyon TL

	2009 Teklif	2010 Teklif	2011 Teklif	2012 Teklif	2013 teklif	2014 Teklif	2015 Teklif
Personel Giderleri	1.996	2.135	2.287	2.288	3.419	3.769	4.121
SGK Prim Giderleri	239	350	372	372	521	575	628
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	1.351	1.304	1.363	1.363	1.687	1.780	1.883
Cari Transferler	2	3	3	3	5	6	6
Sermaye Giderleri	102	107	111	111	210	213	227
Genel Toplam	3.690	3.899	4.136	4.137	5.842	6.343	6.865

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 2013 Bütçe Gerekçesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 11’de Jandarma Genel Komutanlığı’nın savunma bütçesi gösterilmektedir. %59 payla en fazla gider personel giderleri kaleminde görülmektedir. Yıllar itibarıyla incelediğimiz zaman her yıl giderlerin arttığını görmekteyiz. Mal ve hizmet alım giderlerinde, Jandarma Genel Komutanlığı’nın kuvvet yapısı ve hareket ihtiyaç planına göre hazırlanan modernizasyon programında, emniyet ve asayiş hizmetlerini daha etkin olarak yerine getirmek amacıyla yeni imkan ve kabiliyetler kazandıran modern araç, silah, gereç ve malzemelerin tedariki amaçlanmaktadır (Jandarma Görev ve Yetki Kanunu, 2013). Jandarma Genel Komutanlığında yeniden yapılanma sonucunda gerekli olacak yeni ihtiyaçlar ve standartların yükseltilmesi 2013 bütçe hedefleri arasında yer almaktadır.

2.3. Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi

Sahil Güvenlik Komutanlığı hizmet yönünden İçişleri Bakanlığı’na bağlı silahlı bir kuvvet olarak ülkemizin bütün sahillerinde, iç suları olan Marmara denizi, İstanbul ve Çanakkale boğazlarında, liman ve körfezlerinde, karasularında, münhasır ekonomik bölgesi ile ulusal ve uluslararası hukuk kuralları uyarınca egemenlik ve denetimi altında bulunan deniz alanlarında faaliyetlerini sürdürmektedir. Sahil Güvenlik Komutanlığı, olağanüstü durumlarda Genelkurmay Başkanlığı’nın isteği üzerine, bir kısmı ya da tümü ile Deniz Kuvvetleri Komutanlığı harekât komutasına veya emrine, savaş halinde tamamıyla doğrudan Deniz Kuvvetleri Komutanlığı’nın emrine girer. Sahil Güvenlik Komutanlığının bütçesi İçişleri Bakanlığı bünyesinde ve Bakanlık bütçesinden ayrı olarak düzenlenir. Sahil Güvenlik Komutanlığının silah ve cephanesi ile araç ve gereçleri Deniz Kuvvetleri Komutanlığı standartlarına uygun olarak, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı ile birlikte hazırlanarak İçişleri Bakanlığının onayladığı kendi bütçesinden sağlanır (Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu, 2013).

Bütçe gerekçelerinden elde edilen verilere göre Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın ödeneklerini inceleyebiliriz. Sahil Güvenlik Komutanlığı bütçesi de, personel giderleri, SGK prim giderleri, mal ve hizmet alım giderleri, cari transferler ve sermaye giderleri olarak gruplandırılmıştır. 2009 yılından 2013 yılına kadar Sahil Güvenlik Komutanlığı’nın genel toplamında %86 ‘lık bir artış olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 12. Yıllara Göre Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi, Milyon TL

	2009 Teklif	2010 Teklif	2011 Teklif	2012 Teklif	2013 teklif	2014 Teklif	2015 Teklif
Personel Giderleri	88	95	102	109	164	180	197
SGK Prim Giderleri	12	18	19	20	28	31	34
Mal ve Hizmet Alım Giderleri	120	111	116	122	183	193	204
Cari Transferler	0	2	2	2	2	3	3
Sermaye Giderleri	12	50	50	55	55	50	54
Genel Toplam	232	276	289	308	432	457	492

Kaynak: T.C. Maliye Bakanlığı 2013 Bütçe Gerekçesinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Tablo 12’de 2013 yılı bütçe rakamlarında en fazla giderin mal ve hizmet alımlarında olduğu görülmektedir. Sahil Güvenlik Komutanlığı sahip olduğu ekipmanlar içinde modernizasyon çalışmasına gitmiştir. Bu çalışmaları kısaca özetleyebiliriz.

Sahil Gözetleme Radar Sistemi Projesi; Sahil Güvenlik Komutanlığının karasuları 377 714 km²’lik alanı kapsamaktadır. 2692 sayılı kanunla verilen görevlerini etkin bir şekilde yerine getirebilmesi ve anayurt güvenliği sağlamak amacıyla sahil gözetleme radar sistemi projesine başlanmıştır. Prototip sistemin 2015 yılında faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Çok Maksatlı Helikopter Projesi; AB 412 EP Helikopterlerine nazaran daha uzun süre havada kalabilecek ve daha fazla sayıda kazazede kurtarabilecek kabiliyette SG Helikopteri tedarik edilmesi maksadıyla yeni bir proje başlatılmıştır. Söz konusu helikopterlerin tedarik faaliyetleri sürdürülmektedir. 600 Tonluk Sahil Güvenlik Gemisi Tedarik Projesi; ağır deniz koşullarında münhasır ekonomik bölge ve arama kurtarma sınırlarına kadar sahil güvenlik görevlerini etkin olarak icra etmek için 100 tonluk gemilere ilaveten, 600 sınıfı sahil güvenlik gemisi projesine başlanmıştır. Proje

kapsamında inşa edilecek sekiz gemiden ilkinin 2016 yılında envantere girmesi planlanmaktadır (Sahil Güvenlik Komutanlığı Modernizasyonu, 2013).

Sahil Güvenlik Komutanlığı, terörizm ve göçmen yasalarına karşı sınırları korumak, arama – kurtarma faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yapabilmek adına kullandığı ekipmanların kabiliyetini artırıcı yeni yatırımlar yapmaktadır.

2.4. Savunma Sanayi Destekleme Fonu

Türkiye’de askeri harcamaların bütçe dışı kaynağını Savunma Sanayi Müsteşarlığı bünyesindeki Savunma Sanayi Destekleme Fonu oluşturmaktadır. Savunma Sanayi Destekleme Fonu 13 Kasım 1985 tarih ve 3238 sayılı Kanunun 12. Maddesi ile T.C. Merkez Bankası nezdinde, Savunma Sanayisini Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı emrinde kurulmuştur. Bu fonun kuruluş amaçlarından biri, modern bir savunma sanayii kurabilmek ve dışa bağımlılığı azaltabilmek için gerekli finansman modeli ile çözüm bulabilmektir (SSM Faaliyet Raporu, 2012: 11).

Fonun gelir kaynakları;

- Gelir ve kurumlar vergisi hasılâtı üzerinden aktarılan pay,
- Milli Savunma Bakanlığı Bütçesinden modern silah, araç ve gereçler için ayrılan ödenek,
- Milli Savunma Bakanlığı bütçesi özel tüketim vergisi payından aktarılan oran,
- Milli Piyango gelirlerinden aktarılan pay,
- Müşterek bahis gelirlerinden aktarılan pay,
- Talih oyunları gelirlerinden aktarılan pay,
- Türk Silahlı Kuvvetlerini güçlendirmek amacıyla kurulmuş bulunan vakıflardan yapılacak transferler,
- Kanunla kurulan fonlardan Bakanlar Kurulu’na belirlenecek miktarda yapılacak aktarmalar
- Bedelli askerlikten elde edilecek gelirler,
- Bağış ve yardımlar ve
- Fonun mal varlığından elde edilecek gelirlerdir.

Savunma Sanayi Destekleme Fonundan yapılan harcamalar ise;

- Avans ve kredi ödemeleri,
- Yerli silah firmalarına sermaye katılımı,
- Araştırma-geliştirme projelerine ödemeler,
- Savunma malzemesi yapım ve satın alımı ile ilgili ödemelerden oluşmaktadır (Akça, 2010: 16).

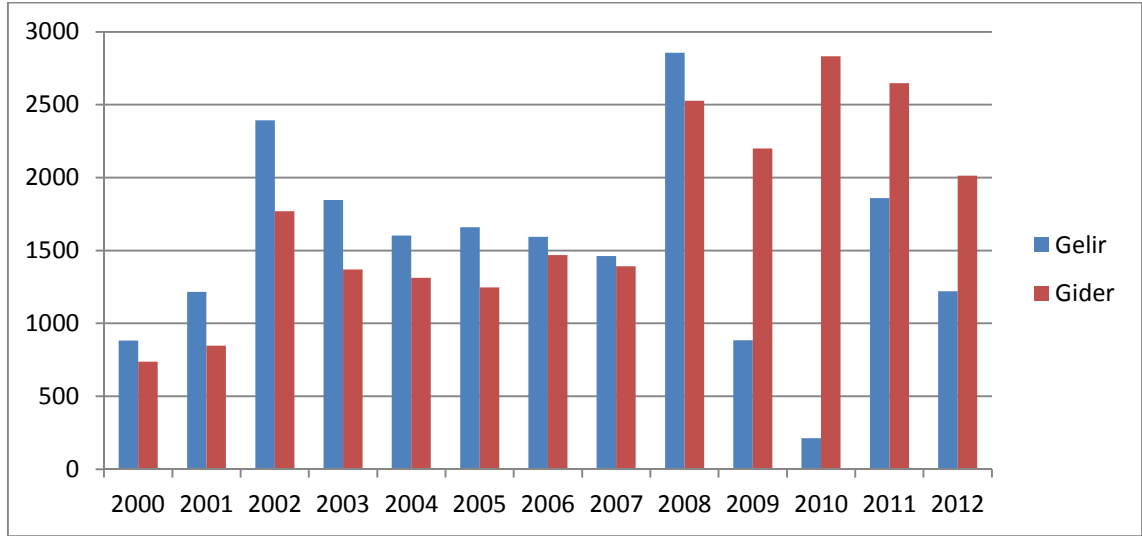
Savunma Sanayi Destekleme Fonu'nun gelirlerinin ve giderlerinin dağılımını (Şekil 11) incelediğimizde yıllar itibarıyla gelirlerinin giderlerine oranla düştüğü görülmektedir. Son yıllardaki düşmenin nedeni, fon gelirlerinin azalmasından değil, tahakkuk etmiş fon alacaklarının Hazine tarafından aktarılmamış olmasından kaynaklanmaktadır (SSM Faaliyet Raporu, 2012: 31). Bütçe dışı mali kaynak sağlamak amacıyla, sürekli ve istikrarlı bir finansman temin etmek için kurulmuş olan Savunma Sanayi Destekleme Fonu, özellikle son yıllarda, Türkiye'de savunma sanayi altyapısının geliştirilmesinde büyük önem taşımaktadır (Savunma Sanayi, 2007: 86). Savunma sanayi proje ve faaliyetlerinin aksamadan sürdürebilmesi için Savunma Sanayi Destekleme Fonu gelirleri büyük önem taşımaktadır.

Tablo 13.Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir Gider Durumu, Milyon TL

Yıllar	Gelir	Gider
2000	882	737
2001	1.216	848
2002	2.393	1.770
2003	1.845	1.369
2004	1.602	1.314
2005	1.660	1.247
2006	1.594	1.467
2007	1.463	1.391
2008	2.857	2.527
2009	884	2.200
2010	213	2.832
2011	1.859	2.648
2012	1.219	2.013

Kaynak: Savunma Sanayii Müsteşarlığı(SSM) 2012 Faaliyet Raporu'ndan yararlanılarak hazırlanmıştır.

Milyon TL

Şekil 11.Savunma Sanayi Destekleme Fonu Gelir Gider Durumu

Kaynak: Savunma Sanayi Müsteşarlığı (SSM) 2012 Faaliyet Raporu.

2.5. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

Türk Silahlı Kuvvetleri'ne gerekli olan silah, araç ve gereçleri yurt içinde üretmek veya yurt dışından temin etmek için milletin maddi ve manevi katkılarıyla faaliyet gösteren Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarının 1974 Kıbrıs Barış Harekati sonrasında birleştirilerek daha güçlü hale getirilmesine ihtiyaç duyulmuştur. 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 sayılı kanunla Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde faaliyete başlamıştır (TSKGV Kanunu, 2013).

Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı milletin maddi ve manevi desteği ile milli savunma sanayinin geliştirilmesi, yeni savunma sanayi dallarının kurulması ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin kabiliyetinin artırılmasını hedeflemiştir (Uzun, 2012). Vakfın gelirleri, mal varlığından ve faaliyetlerden elde edilen her türlü gelir ile gayeye uygun bağış, mal, vasiyet ve yardımlar, nakdi, ayni, menkul ve gayrimenkul olmak üzere iktisadi değeri olan hak ve teberrulardır. Bu gelirler kısaca; finans, kâr payı, bağış, kira, fuar ve diğer gelirler başlıkları altında toplanabilir. Vakfın giderleri ise, yıllık bütçelere

göre yapılmakta olup, yıl içinde elde edilen brüt gelirin % 20'nin yönetim, idame masrafları ve ihtiyatlara, mal varlığını artıracak yatırımlara, kalan % 80'i ise vakıf amaçlarına sarf ve tahsis edilmesi zorunludur (TSKGV, 2013)

Tablo 14. Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı

Karşılaştırmalı Gelir Gider Tablosu (TL)			
Bin TLÂ	31.12.2010	31.12.2011	31.12.2012
GELİRLER	102.618,59	98.607,50	124.592,76
KİRA GELİRLERİ	4.942,40	5.266,98	6.001,84
BAĞIŞ VE YARDIMLAR	1.836,41	908,96	1.302,67
İŞTİRAKLER VE BAĞLI ORT. KÂRPAYI GELİRLERİ	73.680,96	55.249,25	86.981,62
FAİZ GELİRLERİ	18.094,82	22.832,07	25.945,29
MENKUL KIYMET SATIŞ KÂRLARI	8,10	17,81	31,57
KAMBİYO KARLARI	1.177,63	5.378,46	1.124,73
FAALİYETLE İLGİLİ DİĞER GELİR VE KARLAR	10,78	7.499,57	25,00
ÖNCEKİ DÖNEM GELİR VE KÂRLARI	18,83	1,77	85,07
DİĞER OLAĞANDIŞI GELİR VE KÂRLAR	2.848,66	1.452,63	3.094,98
GİDERLER	5.058,00	6.723,69	7.637,00
GENEL YÖNETİM GİDERLERİ	3.667,40	4.831,11	5.485,93
KAMBİYO ZARARLARI	1.388,72	1.814,82	2.145,20
KARŞILIK GİDERLERİ	1,03	65,26	0,00
OLAĞANDIŞI GİDER VE ZARARLAR	0,85	12,50	5,87
NET DÖNEM KÂRI	97.560,59	91.883,81	116.955,76

Kaynak: 2010-2012 yılları TSKGV gelir tablolarından yararlanılarak hazırlanmıştır

Vakfin, 2010 ve 2012 yılları arasındaki gelir ve giderleri Tablo 14'te gösterilmiştir. Vakfin en önemli gelir kaynaklarının iştirak kâr payları, faiz gelirleri ve kira gelirleri olduğu görülmektedir. 2010 ve 2012 yılları arasındaki toplam gelirin % 66'sı iştirak kâr paylarından, %21'i faiz gelirlerinden, %5'i ise kira gelirlerinden oluşmaktadır.

Türk Silahlı kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'nın harcamaları ise, genel yönetim giderleri, kambiyo zararları, karşılık giderleri, olağandışı gider ve zararlar başlıkları altında gruplandırılmıştır. TSKGV'nin ortak kuruluşlarına yaptığı sermaye artırımları genel yönetim giderleri içinde gösterilmektedir. Genel yönetim giderleri, giderlerin % 72'sini oluşturmaktadır. Kur farklarından oluşan kambiyo zararları ise toplam giderlerin % 28 'ini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin jeo-politik konumu gereği sahip olunması zorunlu olan güçlü bir silahlı kuvvetlerin oluşumuna katkı sağlamak vakfın tek amacıdır. Vakfın yetkileri arasında ticari işletmeler kurmak, ticari işletmelere ortak olmak bulunmaktadır. Vakfın pay sahibi olduğu şirketler; Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş. (TAI), Tusaş Motor Sanayi A.Ş.(TEI), Aselsan Elektronik Sanayi ve Ticaret A.Ş., Havelsan Hava Elektronik Sanayi A.Ş, Roketsan Roket Sanayi ve Ticaret A.Ş, Aspilsan Askeri Pıl Sanayi ve Ticaret A.Ş.'dir (Yentürk, 2009: 40-41). Savunma Sanayi firmaları Türk Silahlı Kuvvetlerinin modernizasyon çalışmalarına katkı sağlamaktadır.

2.6. Dış Kaynaklar

Ekonomik açıdan az gelişmiş ülkelerin kalkınması, 1950'li yıllardan beri iktisatçıların ve bu ülkelerin yöneticilerinin çok yakından ilgilendiği bir konu olmuştur. Bu ülkelerin ekonomik kalkınmalarının finansmanı için gerekli olan iç kaynakların yetersiz olması nedeniyle dış kaynaklara ve özellikle dış yardıma büyük önem verilmiştir. Günümüzde dış yardım, gelişmekte olan ülkeye ekonomik destek sağlamanın dışında siyasi ve askeri ticaret ilişkisi şeklinde nitelendirilmektedir. Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde güvenlik yardımı almaya başlaması II. Dünya Savaşı sonrasına rastlamaktadır. Sovyetler Birliği tehdidi karşısında ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde ülkemize önemli sayılabilecek miktarda askeri güvenlik yardımında bulunulmuştur (Kepenek, 2012: 89).

Dış askeri yardımlar; Yurt Dışı Silah Satış (Foreign Military Sales) kredileri ve NATO alt yapı fonu olarak incelenecektir.

YDSS, ABD tarafından uygulanan, askerî malzeme ve hizmet transferine olanak sağlayan ABD Güvenlik Yardımı kapsamına girmektedir. ABD Savunma ve ABD Dışişleri Bakanlıkları tarafından yürütülmektedir. YDSS programının yürütülmesi sorumluluğu ABD Savunma Bakanlığında bulunmaktadır. YDSS, ABD menşeli savunma malzemeleri ve hizmetlerin belirli ülke ve uluslararası kuruluşlara satışına olanak sağlayan bir programdır. Bu kapsamda yapılacak satışlar doğrudan ABD mevcut stok veya kaynaklarından yapılabileceği gibi diğer ülkeler adına gerçekleştirilecek tedarik faaliyetini takiben de yapılabilmektedir.

YDSS alımlarında uygulanan tedarik şekilleri kaynağına ve yöntemine göre değişmektedir. Kaynağına göre, geri ödemeli ve geri ödemesiz YDSS kredileri, yöntemine göre ise askeri ve ticari olarak tanımlanmaktadır. YDSS geri ödemesiz kredi alımlarında ilk şart Savunma Güvenlik İşbirliği Ajansı tarafından onaylanmasıdır. YDSS geri ödemesiz krediler, Savunma Güvenlik İşbirliği Ajansına başvuran ve sözleşmeye taraf olan firmaların yeterliliği kontrol edildikten sonra onaylanır. YDSS geri ödemeli kredi alımları: Savunma bütçesinin onaylanmasından sonra Maliye Bakanlığı tarafından belirlenen ödeneğe göre YDSS planına kaynak tahsisi yapılır.

Türk Silâhlı Kuvvetleri Stratejik Hedef Planının gerçekleştirilmesi maksadıyla yaptırılacak harcamalar için verilen avans ve kredi işlemlerine ilişkin yönetmeliğin 8'inci maddesi gereğince YDSS Alım Dosyası bedelinin % 100'üne kadar teminat aranmaksızın avans verilebilir veya mutemetler adına kredi açtırılabilir (T.C. Milli Savunma Bakanlığı, 2009: 167-173).

NATO Altyapı Fonu; NATO ülkeleri arasında ortak altyapı gerekliliği, askeri hareket planlarının gerçekleştirilmesi ve gelişen durumlar karşısında ihtiyaçlar doğrultusunda bazı tesislerin üye ülkelerin topraklarında inşası zorunluluğunun doğmasıyla hissedilmiştir. Tesislerin yapılacağı ülkenin bu tesisleri yapma ve idame ettirmeye ekonomik gücünün yetmeyeceği düşünülerek NATO müşterek altyapı fonu geliştirilmiştir.

Türkiye, Milli Savunma Bakanlığı akaryakıt ikmal ve “NATO POL (POL: Petrol, Yakıt ve Yağlayıcılar), Tesisleri İşletme Başkanlığının” kuruluşu ve görevi hakkında 5 Nisan 2001 tarihinde 4636 no’lu bir kanun çıkarmıştır. Bu kanunun amacı; barışta ve savaşta Türk Silahlı Kuvvetlerinin ve dış takviye kuvvetlerinin akaryakıt ve madeni yağ stoklarını muhafaza etmektir. Bunları akaryakıt boru hattı veya diğer nakliye araçları ile askeri birliklere ulaştırmak ve Türkiye NATO boru hattı ile akaryakıt tesislerinin çalışır halde bulundurulmasını sağlamak üzere NATO POL tesislerinin işletme esaslarını belirlemiştir.

Bu kanun gereği, NATO altyapı fonu programı çerçevesinde bütçeden askeri ihtiyaçlar için inşa edilmiş veya edilecek olan akaryakıt tesisleri ile boru hatlarını Türk Silahlı Kuvvetlerinin akaryakıt ihtiyacına cevap verecek şekilde işletilmesini sağlamaktır (T.C.Milli Savunma Bakanlığı, 2001: 1).

Üçüncü Bölüm

İktisadi Büyüme ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki

1. İktisadi Büyümenin Tanımı ve Belirleyen Unsurlar

Bir ülkede üretilen mal ve hizmet miktarının zaman içinde artmasına iktisadi büyüme denir. İktisadi büyüme reel gayri safi yurtiçi hasılanın (GSYİH) zaman içinde sürekli artışına bağlı olarak ölçülen, mal ve hizmetin üretim kapasitesindeki genişlemedir. İktisadi büyüme, bir ülkede yaşayan insanların yaşam standartlarını sürekli biçimde yükseltmenin tek yoludur. Bu nedenle ülkelerin temel ekonomik makro hedeflerinden bir tanesi, hızlı bir iktisadi büyüme gerçekleştirmektir (Ünsal, 2011: 14). Bir ülkede ekonomik büyümenin ne oranda meydana geldiğini belirleyebilmek için ortalama büyüme hızı ile yıllık büyüme hızı hesaplanmaktadır. Ortalama büyüme hızı, belli bir zaman dilimi içinde reel GSYİH’da meydana gelen artışı ölçmektedir. Bu artışın büyüme olarak nitelendirilebilmesi için artışın geçici olmaması, devamlı olması gerekir. Ortalama büyüme hızı, fert başına hasılda uzun bir dönemde meydana gelen yıllık ortalama büyüme hızını yansıtır (Ünsal, 2007: 11).

İktisadi büyüme kısa dönemli statik bir olgu değil, uzun dönemli dinamik bir olgudur. İktisat bilimi ile ilgilenenlerden bir kısmı ekonomideki kısa dönemdeki değişiklikleri dikkate alırken, bir kısmı da uzun dönemde (on yıl, çeyrek asır veya yüzyılda) meydana gelen değişiklikler üzerinde durmaktadır. Örneğin, büyüme sadece bir savaş dönemi sonrası, depresyon sonrası veya konjonktürel dalgalanmanın birkaç yılı aşmayan belli bir dönemine rastlamış olabilir. Büyüme tarımda bir veya birkaç yıl iyi ürün alınması gibi tesadüflere ve arızı nedenlere bağlı olarak ortaya çıkmış da olabilir. Buna bağlı olarak ekonomide uzun süreli durgunluk, talep fazlalığı ve ekonomik konjonktürün izleyeceği uzun dönemli değerlendirmeler yapılamaz.

Uzun dönem büyüme analizinde ise iktisadi büyümede uzun yılları içine alan bir perspektifte meydana gelen değişiklikleri esas almak gerekir. Bir ülkenin iktisadi büyümesi iki şekilde meydana gelir. Birincisi, tam istihdamın altında kullanılan iktisadi kaynakların daha verimli kullanılmaya başlanması yoluyla büyümenin gerçekleşmesi; ikincisi, tam istihdamda kullanılan kaynak miktarına yenilerinin eklenmesi yoluyla üretimin gerçekleştirilmesidir.

İktisadi büyümeyi belirleyen temel unsurlara bakıldığında; işgücünün, sermaye birikiminin, doğal kaynakların ve teknolojik gelişmenin ekonomik büyümenin belirlenmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir. İktisadi büyümenin önemli kaynaklarından biri, işgücü miktarı ve işgücünün kalitesidir. Bir ülkedeki işgücü arzı, çalışabilir yaştaki nüfusun büyüklüğüne bağlıdır. Nüfus, hem nicelik hem de nitelik olarak ekonomi üzerinde dönüştürücü etkilere sahip olduğu gibi, geri besleme ile ekonomideki dönüşümler de nüfus yapısını etkilemektedir.

Sermaye birikimi, mevcut gelirin bir kısmının tasarruf edilip gelecekteki üretim ve geliri artırmak amacıyla yatırıma dönüştürülmesiyle gerçekleşir. Mal ve hizmet üretimi, sermaye ve işgücünün bir araya getirilmesini gerektirmektedir. Bir ülkede fazla sayıda işgücüne karşılık yetersiz düzeyde fiziki sermaye mevcutsa işgücünün çok fazla üretken olmasını beklemek gerçekçi olmaz. Bu nedenle sermaye, büyüme arzusunda olan bir ekonominin en kritik kaynağını oluşturmaktadır.

Dünyadaki bazı ülkelerin ekonomik anlamda geri kalmalarının en büyük nedeni sermaye birikimindeki yetersizliğidir. Gelişmekte olan ülkeler ekonomik yapıyı dönüştürerek gelişmiş ülkeler seviyesine çıkabilmek için çok fazla miktarda sermaye birikimine ihtiyaç duymaktadırlar. Gelişmekte olan ülkelerdeki düşük gelir, düşük tasarrufa, düşük tasarruf da düşük yatırıma neden olmakta ve bu durum ülkenin mevcut sermaye birikimine olan katkıyı düşürmektedir. Dolayısıyla bu süreç düşük gelir elde edilmesi ile sonuçlanmakta ve süreç yeniden işlemektedir.

İktisadi büyümenin diğer bir belirleyicisi doğal kaynaklardır. Doğal kaynaklar, doğada bulunan ve insan gereksinimlerini karşılayacak bir şekilde kullanılabilen veya

kullanılmaya hazır olan varlıkların bütününe ifade eder. Diğer bir ifadeyle, insandan başka doğada bulunan tüm varlıklar doğal kaynaklar olarak adlandırılmaktadır. Bunlar; toprak, su, madenler, orman ve hayvan varlıklarıdır. Bir ekonomide doğal kaynakların bol olması iktisadi büyümeyi olumlu yönde etkilemektedir.

İktisadi büyümenin temel dinamiklerinden birisi ve en önemlisi teknolojidir. Teknoloji, bir mal veya hizmetin üretimi için gerekli bilgi, organizasyon ve tekniklerin bütünü olarak tanımlanabilir. Teknolojik gelişme, daha büyük miktarlarda çıktının elde edilmesine veya belli bir kaynaktan daha üstün kaliteli mal veya hizmetin üretilmesine olanak sağlayan çeşitli bilgilerin ortaya çıkması şeklinde de tanımlanabilir. Sanayileşmiş ülkelerdeki teknolojik gelişmeler, uzun dönemde ekonomik büyümenin en önemli belirleyicilerinden biridir. Teknolojinin gelişimi ile verimlilik arasında doğrudan bir ilişki söz konusudur. İleri teknoloji çoğu zaman verimlilik artışı anlamına gelmektedir. Ekonomik yaklaşımlarda, istihdamın verimliliğe bağlı olarak arttığı; verimlilik artışlarının ise büyük ölçüde teknolojik değişimlerden kaynaklandığı kabul edilmektedir.

Teknolojik değişim, ülkedeki bilimsel çalışmalarla doğrudan ilişkilidir. Bu bağlamda, nüfusun eğitim düzeyinin yükseltilmesi, teknolojik yenilik yaratma potansiyelini artıracaktır. Sanayileşmiş ülkelerin daha iyi eğitilmiş nüfusa sahip olmalarından dolayı, bu ülkelerin teknolojik yeniliklerin yaratılmasında ve geliştirilmesinde gelişmekte olan ülkelere göre önemli bir üstünlüğe sahip olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca gelişmiş ülkeler GSMH'nın yaklaşık % 2-3' ünü araştırma-geliştirme (Ar-Ge) faaliyetlerine ayırmaktadırlar. Ar-Ge faaliyetlerine ayrılan pay ne kadar yüksek ise, ülkenin teknolojik bakımdan ilerlemesi o kadar yüksek olmaktadır (Taban, 2011: 1,18-23).

2. İktisadi Büyüme Teorilerinde Savunma Hizmetlerinin Yeri

Savunma, ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan bir hizmettir. Bu görüş Adam Smith'in "savunma zenginlikten önemlidir" sözü ile desteklenmektedir (Giray, 2003: 189).

İktisadi büyüme olgusunu inceleyen ilk iktisatçı, iktisat biliminin babası sayılan Adam Smith'dir. Adam Smith'e göre, hükümetin iki ana görevi vardır. Bunlardan birincisi savunma-adalet ve eğitim işlerinin yürütülmesi, ikincisi ise pazarı büyüten ve böylece işbölümünü arttıran yollar, köprüler, su kanalları, limanlar gibi yapıların inşa edilmesidir (Ünsal, 2007: 48). Ekonomik büyüme teorileri, dışsal ekonomik büyüme teorileri ve içsel ekonomik büyüme teorileri olmak üzere iki temel gruba ayrılmaktadır.

Dışsal ekonomik büyüme teorileri: Klasik iktisadi düşüncede ekonomik büyüme, sermaye birikimi, makineleşme ve işbölümüne bağlı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapsamda ekonomik büyüme üretim artışını sağlayan teknolojik gelişme ile ilişkilendirilmiştir. Büyümenin kaynağı tasarruflar, buna bağlı olarak yatırımlar ve sermaye birikimidir. Bir ekonomide gelir arttıkça tasarruf da artmakta ve kâr amacıyla tasarruflar yatırımlara yönlendirilmektedir. Kârlılığın artmasının doğal bir sonucu olarak da sermaye birikimi ve yatırımlarda bir artış yaşanacak, sonuç olarak ekonomik büyüme gerçekleşecektir.

1929 Dünya ekonomik krizinden sonra Keynes öncülüğünde ekonomik durgunluğun giderilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanmasına yönelik para ve maliye politikalarının kullanılması ön plana çıkmıştır. Keynes ile başlayan teorik çalışmalar Harrod ve Domar'ın katkılarıyla devam etmiştir (Özel, 2012: 64-65). Harrod-Domar Modeli, Roy F. Harrod ve Evsey D. Domar tarafından yapılan iki farklı çalışmaya dayanmaktadır. Yapılan iki farklı çalışmanın benzerliğinden dolayı Harrod-Domar Modeli olarak anılmaktadır. Modern büyüme teorisinin birinci dalgası olarak nitelendirilen Harrod-Domar Modeli, Keynes'in piyasa mekanizması kendiliğinden tam istihdamı sağlamaz tezinin büyüyen bir ekonomide geçerli olup olmadığını analiz etmeyi amaçlayan bir çalışmadır. Harrod-Domar Modelinde, emeğin üretime katkısı yok sayılmış sermaye üretimin tek açıklayıcı değişkeni olarak kabul edilmiştir. Harrod – Domar Modeli büyüme hızının sermaye birikimi tarafından belirlendiği fikrini öne

sürmüştür. Az gelişmişliğin tasarruf yetersizliğinden kaynaklanan bir sorun olduğunu savunan görüşün anlamlı olabilmesi için yurtiçi tasarrufların yurtiçi üretim üzerinden Harrod-Domar Modelinde olduğu gibi anında yatırıma dönüştürülmesi gerekmektedir. Oysa savaş sonrası dönemde az gelişmiş ülkelerin yurtiçi tasarrufları tümüyle yurtiçi üretim üzerinden yatırıma dönüştürme imkânına sahip olmadıklarından bu modelin gerçek hayatın işleyişini açıklamakta yeterli olmadığı görülmüştür. Fakat bu model büyüme teorisinin gelişimi açısından önemli bir modeldir. Harrod-Domar Modeli Robert Solow ve Tresory Swan tarafından 1956 yılında bağımsız olarak geliştirilen Solow-Swan büyüme modeli neoklasik büyüme modelinin hareket noktası niteliğindedir (Ünsal, 2007: 100-102).

Neoklasik Solow Modeli dışa kapalı bir modeldir. Teknolojik değişimler tamamıyla dışsaldır. Bütün ülkeler teknolojik gelişmelerden hiçbir maliyete katlanmadan yararlanabilirler. Solow büyüme modelinde, emek miktarı sabit varsayıldığından sermaye birikiminin getirisinin azalmasından dolayı büyümenin tek kaynağı dışsal teknolojik değişimlerdir (Kurt ve Berber, 2008: 61).

Solow Modeli şu varsayımlara dayanmaktadır.

- Modelde ölçeğe göre getiriler sabittir (azalan verimlere bağlı).
- Sermayenin marjinal verimliliği azalmaktadır.
- Bağımsız bir yatırım fonksiyonu bulunmaktadır.
- Faktörler arası ikame olanaklıdır.
- Nüfus dışsal olarak belirlenen sabit bir hızla büyümektedir.
- Devlete ekonomik hayatta sınırlı bir rol verilmiştir.

Neoklasik kuramda devlete ekonomik hayatta sınırlı bir rol verilmektedir. Aslında devletin ekonomik yaşamdaki bu sınırlı durumu kamu politikalarının büyüme üzerindeki etkisini de göz ardı etmektedir. Bu durumda hükümet politikalarının ekonomik büyümeyi etkilemesi mümkün olmamaktadır (Kar ve Ağır, 2003: 2-3).

İçsel ekonomik büyüme teorileri: İçsel büyüme modeli, ekonomik büyümeyi piyasa içinde faaliyet gösteren ekonomik birimlerin içsel olarak belirlediğini varsaymaktadır.

İçsel büyüme modelleri üç temel gruba ayrılmaktadır:

- Gary Becker, Kevin Murphy, Robert Tamura ve Mark Rosenzweig gibi nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini ele alanlar,
- Paul Romer gibi teknolojik gelişmeyi piyasa güçlerinin yönlendirdiği girişimci kararlarına bağlayanlar,
- Robert Barro, Robert King ve Sergio Rebelo, Dale Jorgenson, Kun-Young Yun gibi büyüme sürecinde devletin rolünü bağımsız bir değişken olarak dikkate alanlar.

Bu alanda yapılan çalışmalar büyümenin, ekonomik sistemin kendi iç işleyişinde bir takım faktörlerin etkileşimiyle içsel olarak gerçekleştiğini öne sürer. Nüfus artışı ve beşeri sermaye birikimini karar değişkeni olarak kabul eden birinci gruptaki içsel büyüme modeli, Becker, Murphy ve Tamura'nın 1990'daki çalışmasını temel almaktadır. Modelin en önemli varsayımı, içsel olarak belirlenen doğurganlık oranıyla, beşeri sermaye stoku arttıkça getirisinin de artmasıdır. Yeni bilgi üretimi ise önceki nesillerin sağladığı beşeri sermaye birikiminin doğrusal bir fonksiyonu olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye açısından, zengin ülkelerde insana yapılan yatırımın getirisi, çok sayıda çocuk sahibi olmanın getirisinden fazla olmaktadır. Beşeri sermaye açısından göreceli olarak fakir durumdaki ülkelerde bunun tersi söz konusudur. Model bu yapı çerçevesinde biri geniş aile yapısı ve kıt beşeri sermaye, diğeri küçük aile yapısı ve artan beşeri sermaye olmak üzere iki istikrarlı denge durumunu açıklamaktadır (Özel, 2012: 67-68).

İçsel büyüme modellerinin başlangıcı olarak kabul edilmesi bakımından Romer'in 1986 yılı çalışması, ikinci gruptaki modellerin en önemlilerindendir. Romer'in 1990 yılındaki çalışmasında, Araştırma ve Geliştirme (AR-GE) sektöründeki beşeri sermayenin içermemiş teknolojik buluşları büyümenin itici gücüdür (Yıldırım Mızrak, 1997: 27). Romer'in çalışmaları, büyüme sürecindeki teknolojik gelişmeyi içselleştirme yönündeki ilk yaklaşımı getiren Arrow'a dayanır. Arrow bilgi üretimindeki artışın dağılma etkisiyle ve yaparak öğrenme yoluyla tüm ekonomiye sağlayacağı katkının, firma

özelindeki kazanımlarından daha fazla olduğu sonucunu çıkarmaktadır. Bu yaklaşımla bilgi, rekabet edilemeyen ve tüketimden dışlanamayan nitelikteki bir kamu malıdır. Herhangi bir malın kamu niteliği taşıması için rekabet edilememesi ve tüketimden dışlanmaması gerekir. Savunma hizmetlerinin de dışlanmama özelliği vardır. Romer'in varsayımları arasındaki fark, yeni tasarımların sahiplerinin tasarım üzerindeki haklarının korunmuş olması nedeniyle bilginin kamu malı haline gelmemesi ve buluş yapmanın özendirilmesidir (Ercan, 2002: 131-132).

Kamu harcamalarının büyüme sürecinde katalizör etkisi yarattığını ileri süren Barro'nun 1990-1991 yıllarındaki çalışmaları, içsel büyüme modellerinin son grubuna örnek olarak verilebilir. Barro modelinde, kamu harcamaları, tasarruf oranı ve iktisadi büyüme oranı arasındaki ilişkiyi araştırmıştır (Yıldırım Mızrak, 1997: 28). Kamu harcamaları temel olarak vergiyle finanse edildiğinden, kamu harcamalarındaki artışlar vergilerdeki artışla birlikte tasarrufları azaltarak büyümeyi olumsuz olarak etkileyecektir. Vergi oranlarının efektif değerindeki azalmalar ise büyümeyi ve firmaların AR-GE çalışmalarını olumlu olarak etkileyecektir. King ve Rebelo fiziksel ve beşeri sermaye birikim sürecini etkileyen özellikle vergileme gibi iktisat politikalarının, uzun dönemli büyüme süreci ve ülkeler arasındaki gelir farklılıklarının temel sebeplerinden biri olduğunu savunmuşlardır (Çiftçi ve Aykaç, 2011: 166-167).

Savunma ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan hizmettir. Algılanan savaş tehditleri nedeniyle seferberlik sırasında silahlı kuvvetlerde çalışan personelin araştırma geliştirme faaliyetlerinde bulunması üretim faaliyetlerinde teknolojiye sağladığı fayda olmaktadır. Uygulanan içsel ve dışsal büyüme modellerinde savunma hizmetlerinin önemli bir rolü vardır. İçsel büyüme modelinde savunma hizmetleri beşeri sermaye birikimine katkı sağlarken, dışsal büyüme modelinde güçlü ordu güçlü savunma anlayışıyla yapılan modernizasyon çalışmasıyla teknoloji transferine katkı sağlamaktadır.

3. Türkiye’de İktisadi Büyüme Süreci

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu tarihten itibaren farklı ekonomi politikaları uygulanmıştır. Politikaların farklı olması ekonomik büyüme oranlarına yansımıştır. Türkiye’nin iktisadi büyüme sürecini, dönemler itibarıyla büyüme ve kriz dönemleri olmak üzere iki başlık altında inceleyeceğiz.

3.1. Dönemler İtibarıyla İktisadi Gelişmeler

Dönemler itibarıyla iktisadi gelişmeleri, kuruluş yılları, planlı yıllar ve dışa açık büyüme politikasına geçiş olarak üç grupta değerlendireceğiz.

Kuruluş yılları:

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde, dünya ekonomisi içinde hammadde ihracatçısı, sınaî ürün ithalatçısı ve dış borçlanmalar, Duyunu Umumiye İdaresi ile sürekli imtiyazların verilmiş olduğu bir iktisadi yapıyı devir almıştır.

1923-1929 yılları arasında devlet işletmeciliği ve müdahalelerinin asgari düzeyde tutulduğu ve piyasa şartlarında sanayileşmenin benimsendiği yıllardır. İlk yıllarda ekonomik tabloyu yokluklar belirlemektedir. Bu yoklukların en başında ise milli ellerde sermaye birikiminin olmaması gelmektedir. İlk yıllarda iktisat politikalarının atmosferinde ve daha sonraki uygulamalarda bu yoklukları ortadan kaldıracak, sermaye kazançlarını milli olmayan unsurlardan milli unsurlara aktaracak kalkınma hamlesini gerçekleştirecek milli iktisat anlayışı bulunmaktaydı. Ancak Lozan Antlaşması’nın gümrüklerle ilgili düzenlemeleri nedeniyle korumacı, sanayileşmeci milli iktisat anlayışı arka planda kalmıştır. Dönem içinde iktisat politikalarını etkileyen iki önemli gelişme, İzmir İktisat Kongresi ve Lozan Barış Anlaşmasıdır. Atatürk daha Cumhuriyet ilan edilmeden Şubat 1923 tarihinde İzmir’de, izlenecek iktisat politikalarının ve iktisadi kalkınma hamlelerinin tespiti için iktisat kongresini toplamıştır. Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmada batının bir takım kurum ve kuralları örnek alınarak en kısa zamanda iktisadi ve toplumsal gelişmeye ulaşılması istenmekteydi (Kepenek, 2012: 32).

1930 ve 1931 yılları korumacı-devletçi iktisat politikalarının hakîm olduğu yıllardır. Dünya ekonomisinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye ekonomisi dışa kapanarak devlet eliyle sanayileşme hamlesine girmiştir. 1929 Lozan Antlaşmasının sınırlamalarının da son bulmasıyla ithalatı denetleyen koruma önlemlerine başvurularak koruma duvarları altında eskiden ithal edilen sınaî tüketim mallarında ithal ikameci yatırımlara gidilmiştir (Hiç, 1980: 5).

Tablo 15. Sektörlere göre GSMH, 1930-1939, Milyon TL

	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939
Tarım	723,2	632,4	470,9	429,0	417,4	464,6	733,5	739,9	762,7	808,2
Sanayi	180,2	175,8	165,2	184,8	218,1	236,5	263,2	297,3	317,4	377,2
Ticaret	102,9	95,5	84,8	87,4	98,7	106,5	123,4	139,9	151,9	165,6
Diğer Hizmetler	574,2	487,9	450,3	440,2	481,9	502,4	574,9	629,2	663,7	712,1
GSMH Toplam	1.580,5	1.391,6	1.171,2	1.141,4	1.216,1	1.310,0	1.695,0	1.806,3	1.895,7	2.063,1
Büyüme Oranı	4,8%	6,3%	7,2%	-	6,7%	-2,4%	19,2%	3,3%	8,8%	8,4%

Kaynak: Kepenek, 2012: 52-53'den yararlanılarak hazırlanmıştır

1930-1939 yılları genel olarak değerlendirildiğinde, dünya ekonomisi krizin etkileri ile uğraşırken ve geri kalmış ülkelerin birçoğunu da bunalıma çekerken, Türkiye'nin bir ölçüde krizin dışında kalmayı başardığı ve sanayileşme adına önemli adımlar attığını söylemek mümkündür. Dışa kapalı bir iktisat politikası ışığında ve kamunun sanayi teşebbüslerinin yatırımlarını planlama çabaları ile gerçekleşmiştir (Eroğlu, 2003: 1-2). Tablo 15'de 1930 ve 1939 yılları arası GSMH'nın en fazla tarım sektöründe gerçekleştiği görülmektedir. Ekonominin tarıma dayalı olması, tarımsal ürün fiyatlarında yaşanan dalgalanmalardan etkilenmesi ve ekonomik büyümenin istikrarsız bir seyir izlemesine neden olmuştur. GSMH içindeki en yüksek payı % 41 oranla tarım

sektörü oluşturmıştır. Tüm sanayileşme çabalarına rağmen sanayi sektörünün payı % 16'da kalmış, ticaret ve hizmet sektörünün payları ise sırasıyla %8 ve %36 olarak gerçekleşmiştir.

1940-1945 yılları arası savaş yıllarıdır. Bu dönemde, savaşın çıkması ile birlikte seferberlik havasına giren Türkiye, nüfusunun büyük bir kısmını silah altına almıştır. Devlet bütçesinin büyük bir bölümü savunma giderlerine ayrılmıştır.

1946-1960 yılları arası serbest dış ticaretin olduğu dönemdir. 1946 yılında Türkiye'de tek partili rejimden çok partili parlamenter rejime geçiş yılı olup iktisadi yapıdaki dönüşümlerin de başlangıcı olmuştur. Devletçilikten ayrılıp liberal ekonomiye geçiş söz konusudur. Dönüşümün başlangıcı, İkinci Dünya Savaşı yıllarında, özellikle ticaret sermayesi birikiminin hızla artması ve bu kesimin iç ve dış unsurların da katkısıyla toplumsal ve ekonomik gelişmelerde ön plana çıkmasıyla olmuştur. Bu özellik, tarım kesiminde hızla makineleşme, yeni alanların tarıma açılması, fiyat destekleme politikaları ile kırsal kesimin pazara yönelmesi ile destek kazanmıştır. Türkiye, dünya ekonomisindeki serbestleşme politikasının etkisiyle dış yardım arama çabasına girişmiş ve Truman Doktrini, sonra da Marshall Planı çerçevesinde dış yardım almıştır (Kepenek, 2012: 84-89).

Türkiye, 1954 yılından sonra dış ticarete ve tarım sektöründe meydana gelen tıkanmalar sonucunda tarıma ve dış ticarete dayalı sanayileşme politikası terk ederek, yerine sanayileşmeye öncelik veren korumacı, ithal ikamesine yönelik politikalar uygulamıştır. Türkiye bu dönemden itibaren iç pazara yönelik, tüketim malları üretimini ön plana çıkaran ithal ikameci sanayileşme sürecinde yol almaya başlamıştır. Fakat bu dönemde enflasyon oranları düşürülememiş dış ticaret açıkları kapatılamamıştır. Türkiye 4 Ağustos 1958 yılında dış yardımların kesilmesini göze alamadığından istikrar programını uygulamaya koymuştur. Bu programla devalüasyon yapılmış dış ticaret rejimi yeniden düzenlenmiş, para arzı kontrol altına alınmış, Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT) ürünlerinin fiyatları yükselmiştir. 1958 istikrar programı da enflasyonu önlemede ve ödemeler dengesi açıklarını gidermede başarılı olamamış ve 1959 yılında ekonomide durgunluk baş göstermiştir (Kepenek, 2012: 95-99).

Planlı yıllar:

1950-1960 yılları arasında iktidarın plansız uygulamalarının yarattığı olumsuz gelişmeler yaşanmıştır. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinden sonra ekonominin makro düzeyde planlanması düşüncesi sonrasında planlama bir kurum olarak 1961 yılında kabul edilen yeni anayasada yer almıştır. 1960 hareketinden sonra halkoyuna sunularak kabul edilen anayasa ve buna bağlı olarak bazı kanun ve kararlarla iktisat politikasında yeni prensipler kabul edilmiştir. Anayasanın 2. maddesinde sosyal adalet esası devletin ödevleri arasında yer almakta, ayrıca 41. maddesi devlete kalkınma planları hazırlamak ödevini vermekte, 129. maddesinde de planları yapacak Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) kurulması şart koşulmaktadır. Ekonomi politikalarında iktisadi devletçilik ve liberalizm yerine karma ekonomi öngörülmüştür.

1962 ve 1977 yılları arasında 15 yıllık dönem için kabul edilen iktisadi planlama çerçevesinde,

- Yılda ortalama % 7 oranında bir büyüme hızının sağlanması,
- İstihdam meselesinin çözümlenmesi,
- Dış ödemeler dengesinin sağlanması öngörülmüştür.

15 yıllık süre için öngörülen planda yukarıdaki hedeflere ulaşılabilmesi için ihtiyaçları karşılayabilecek düzeyde üstün niteliklere sahip bilim insanları ve teknik uzman yetiştirilmesi zorunlu görülmüş, ayrıca istihdamın 15 yıl içinde çözülmesinin mümkün olmadığına işaret edilmiştir. Tarım sektöründe sayıları bir milyonu bulan gizli işsizler ile 15 yıllık dönemde çalışma hayatına katılacak 7.5 milyon kişi için 8.5 milyon yeni istihdam imkanı yaratmak gerekirken, planda öngörülen yatırımların ve üretim artışlarının sadece 6.8 milyonluk ilave istihdam sağlayacağı tahmin edilmiştir.

Tablo 16'da 1963-1978 arası planlı dönemdeki hedefler ve gerçekleşen büyüme oranları görülmektedir. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı zamanında yapılmadığı için ara plan hazırlanmıştır. İktisadi kalkınma planları özel sektör için bağlayıcı olmadığından devlet özel sektöre ilişkin hedefleri gerçekleştirmek üzere, yerli üretimi, gümrük resimleri ve ithalat kısıtlamaları ile korumaya devam etmekle beraber çeşitli teşvik ve yönlendirme tedbirleri almıştır.

Tablo 16. Planlı Dönemde Büyüme Oranları (%)

Sektör	1.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-197		2.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1968-1972		3.Beş Yıllık Kalkınma Planı 1973- 1977		Ara Plan 1978	
	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen	Hedef	Gerçekleşen
Tarım	4,2	3,2	4,1	3,1	3,7	3,3	4,1	5,1
Sanayi	12,3	9,7	12,0	7,6	11,4	9,9	8,0	4,8
Hizmetler	6,8	7,9	6,3	7,7	6,8	7,9	6,1	4,6
GSYİH	6,9	6,4	6,8	6,1	7,6	6,9	5,9	4,7
GSMH	7,0	6,7	7,0	6,9	7,4	6,5	6,1	3,5

Kaynak: Kurtoğlu, 2012: 485'den yararlanılarak hazırlanmıştır

Beş yıllık iktisadi kalkınma planlarında GSMH için hedeflenen büyüme hızına ulaşılması temel amaçtır. İktisadi kalkınma planlarında Türkiye'nin ekonomik ve toplumsal yapısı veri olarak alınmıştır. Üçüncü iktisadi Kalkınma Planı'nda öngörülen hedeflerin gerçekleşebilmesi için reform sayılabilecek bazı yapısal değişikliklerin gerçekleştirilmesi zorunlu görülmüştür. Bu hedefler, toprak reformu, vergi reformu, eğitim reformu ve KİT'lerin yeniden organizasyonudur. İlk iki planda ölçek ve teknoloji seçimi meselelerine yeterli açıklık getirilmemişken, Üçüncü İktisadi Kalkınma Planı'nda teknoloji sanayide öncelikler konusu olarak ön plana çıkmıştır. Üretimde kalite ve maliyet yönünden dış rekabete imkan verecek en ileri teknolojilerin kullanılması hedefler arasındadır (Kurtoğlu. 2012: 484-485,497).

Fakat ülkedeki ithal ikameci sanayileşme çerçevesinde yürütülen korumacı politikalar bu hedeflerin gerçekleştirilmesini önlemiştir. Ayrıca 1973 ve 1979 petrol krizlerinin yol açtığı olumsuzluklar ekonomide büyük sorunlar yaratmıştır.

Dışa açık büyüme:

Dünyadaki istikrar programlarından yola çıkılarak hazırlanan 24 Ocak 1980 kararları sonrasında uygulamaya konulan ekonomi politikasının belirleyici özelliği, ekonomiye ilişkin karar süreçlerinde fiyat mekanizmasının dolayısıyla piyasa ekonomisinin öne geçmesidir. Tüm ekonomik işlemlerde fiyatlar piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak, her mal ve hizmet için, arz ve talebe göre belirlenecektir. Bu yöntemle oluşacak olan fiyatlar tüketim, yatırım ve yeniden üretim kararlarını belirleyecek, üretici ve tüketicilerin fiyatlara göre davranmalarını sağlayacaktır. 1980'lerin sonuna gelindiğinde Türkiye ekonomisini yönetenler, para piyasalarında tam serbestliği benimsemişlerdir. Döviz alım-satımı tümüyle serbest bırakılmış ihracata verilen teşvikler, serbest piyasa politikasıyla çelişen bir tutum sergilemiştir. Buna bağlı olarak, bütçe ve dış ödeme ya da cari açık daha da artmış, iç ve dış borçlanma artışı devam etmiştir. 24 Ocak Kararlarıyla “ithal ikameci” kalkınma politikasından “ihracata dayalı” politikaya geçilmiş, 80’li yıllar boyunca 24 Ocak kararlarıyla alınmış olan ihracat teşvikleri, ihracatta vergi iadesi, günlük kur ayarlamasına geçilmesi, ithalatta liberalizasyon, yabancı sermaye çerçeve kararı, katma değer vergisi, faizlerin serbest bırakılması konularında ana tema değiştirilmeden uyarlamalar yapılmıştır (Kepenek. 2012: 196,213-214). Yapılan düzenlemelerle ekonominin dışa açılması piyasa mekanizmasının geliştirilmesi, kamu kesiminin sınırlandırılması, enflasyonun kontrol altına alınması, yabancı sermayenin teşviki hedeflenmiştir.

Tablo 17. GSMH ve Sektörel Büyüme Oranları 1981- 1990,(%)

Yıllar	GSMH	Tarım	Sanayi	Hizmet
1981-1983	4,0	2,1	7,4	3,3
1984-1987	6,7	2,0	8,9	6,7
1988-1990	4,3	2,6	5,1	3,8

Kaynak: Kurtoglu, 2012: 557’den yararlanılarak hazırlanmıştır

Yukarıdaki Tablo verilerine bakıldığında,1984-1987 yılları arası ortalama büyüme hızının yüksek olduğu gözlenmektedir. Bu dönemde sermaye yatırımları arttığı için büyüme oranı yüksek çıkmıştır. Bu dönemde, imalat sanayindeki reel büyüme esas olarak kapasite kullanımındaki artış sayesinde mümkün olmuştur. Türkiye ekonomisinde 1984 ve 1989 yılları arasında genişleme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde batı ekonomilerindeki canlanma Türkiye ekonomisini genişleme sürecine sokmuştur.

3.2. Dönemler İtibarıyla İktisadi Krizler

1990 yılına gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Bunlar, İran-Irak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. 1990 yılında başlayan dünya ekonomisindeki durgunluk üç yıl kadar sürmüştür. 1992-1993 yılları bütün dünyada ekonomik durgunluğun ve resesyonun en fazla hissedildiği yıllar olmasına rağmen Türkiye ekonomisi 1992 yılında %6,4 ve 1993'te %8.1 oranında büyümüştür. Bu büyüme oranlarında düşük döviz kuru politikasına dayanan ithalatın önemi büyüktür.

1994 yılında ise büyük bir iktisadi kriz yaşanmıştır. Buna göre enflasyon oranı % 147'ye çıkmış ve büyüme oranı eksi olarak gerçekleşmiştir (% - 6.1). 600 binden fazla işçinin işten çıkarıldığı bu kriz dolayısıyla,1994 Nisan ayında IMF'nin istikrar ve destekleme programı uygulamaya konulmuştur. IMF ile 5 Nisan 1994'te yapılan istikrar programı anlaşması sıkı para politikası ve sıkı maliye politikasına dayanmaktadır. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCBM) Hazine'ye açtığı kredilerin kapsamı, zorunlu karşılık oranları ve repo gibi para politikası araçlarına sınırlamalar getirilmiştir. Bu politika araçları para politikasında yaşanan belirsizlikleri azaltmak ve tamamen ortadan kaldırmak için kullanılmıştır. 1995 yılında başlayan hızlı büyüme eğilimi (%8) 1998 yılında %3.9 olarak gerçekleşmiştir.

IMF tarafından desteklenen istikrar paketleri, enflasyon kaynaklı sıkıntıların ve yüksek oranlı devalüasyonların yaşandığı 1999 ve 2000-2001 yıllarının ekonomik krizlerine çare olamamıştır. Farklı türlerde son derece liberal politika uygulamalarına rağmen

ekonomide yüksek enflasyon, kamu sektörü açığı ve yüksek faiz oranları varlığını sürdürmüştür. Şubat 2001’de yaşanan mali krizde kamu sektöründen başlayarak mali sektöre yayılmış ve sonucunda reel sektör üzerinde büyük sıkıntılar yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Yaşanan krizin etkilerinin giderilmesi ve ekonomide istikrarın tekrar sağlanması için Mayıs 2001 tarihinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” uygulanmaya başlanmıştır.

Programın beş temel unsuru;

- Dalgalı kur sistemi içinde enflasyonla mücadele edilmesi,
- Bankacılık sektörünün, kamunun ve Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu’nun (TMSF) yapılandırılması ve bankacılık kesimi ile reel sektör arasında sağlıklı ilişkiler kurulması,
- Kamu finansman dengesinin bir daha bozulmayacak şekilde güçlendirilmesi,
- Enflasyon hedefleri ile uyumlu gelir politikasının sürdürülmesi,
- Bütün bunların etkin, esnek ve şeffaf bir yapıda gerçekleştirilmesini sağlayacak yapısal unsurların yasal altyapısının oluşturulması şeklinde belirlenmiştir.

Programda reel sektör için; ihracatın artırılmasına yönelik olarak Eximbank’ın kredi kaynaklarının artırılması, ihracat gelirleri üzerinden alınan KDV ödemelerinin hızlandırılması, ihracat işlemlerindeki bürokratik işlemlerin azaltılması önlemlerinin alınmasına karar verilmiştir. Program sonrasında mali sektöre yönelik düzenlemeler hızla hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Bu amaçla Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından Mayıs 2001’de “Bankacılık Sektörü Yeniden Yapılandırma Programı” uygulamaya konulmuştur.

Şubat 2001 mali krizi kamu sektörü dahil olmak üzere mali sektör ve reel sektör firmalarında derin izler bırakmıştır. Bu kriz sonrasında tüm sektörlerde tüketici talebinde ciddi daralma yaşanmıştır. Bunun sonucu olarak üretimde de daralmalar % 1.3 düzeyinden % 8.5 düzeyine yükselmiştir. GSMH 2001 yılında % 9.4 azalmıştır. Özel sektör imalat sanayi kapasite kullanım oranı % 72’den % 65’e düşmüştür. Bu dönemde Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) tarafından uygulanan denetimler sonucu, kredi talebinde azalma, fona alınan bankaların kredilerinin sistem

dışına çıkması nedeniyle bankaların reel sektör firmalarına açtıkları kredi oranlarında ciddi daralmalar meydana gelmiştir (Erdönmez. 2003: 38-39).

Şubat 2001 krizi sonrası “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” adlı uzun vadeli istikrar programı çalışmaları başlatılmış ve enflasyon hedeflemesi, kur, dış ticaret, para, maliye, gelirler politikası gibi yapısal reform çalışmalarını da içine almıştır.

Tablo 18’de görüldüğü gibi, 2001 krizi sonrasında Güçlü Ekonomiye Geçiş programıyla ekonomide büyüme sağlanmış, 2008 yılının son çeyreğinde dünyada görülen küresel mali kriz ile kesintiye uğramıştır. 2009 yılında yaşanan % 4.8’lik bir düşüş yaşanmıştır (Fırat ve Demirtaş, 2012: 29-30). 2010 yılından sonra büyüme oranı tekrar artı değerlere ulaşmıştır.

Tablo 18. GSMH, 2000-2012 Dönemi (%)

<u>Yıllar</u>	<u>GSMH (Sabit Fiyatlarla)%</u>
2000	6,8
2001	-5,7
2002	6,2
2003	5,3
2004	9,4
2005	8,4
2006	6,9
2007	4,7
2008	0,7
2009	-4,8
2010	9,2
2011	8,8
2012	2,2

Kaynak: TÜİK 2012 verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır

4. İktisadi Büyüme ve Savunma Harcamaları Arasındaki İlişki

Ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi önemli bir konudur. Ekonomik büyümenin gerçekleşebilmesi için güvenliğin sağlanması da önemli unsurlardan biridir.

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında oluşan ilişki önemli iki görüşe dayanmaktadır. Birinci görüşe göre, savunma harcamalarının optimal düzeyinin belirlenebildiği varsayılabilir, mevcut tüketim, yatırım veya milli gelirdeki artış veya azalmalar açısından savunmanın maliyetinin iyi analiz edilmesi gereklidir.

İkinci görüşe göre, ekonomiyi ilgilendiren altyapı, teknolojik gelişme ve beşeri sermaye birikimi alanlarında savunma harcamalarının pozitif dışsal etkileri vardır. Kıt kaynakların bugünkü tüketim, yatırım ve ekonomik büyümeye doğrudan katkı sağlamayan alanlardan başka alanlara kaydırılmasıyla oluşan kullanım değişikliğinin maliyetinin, pozitif dışsal faydalarla nasıl karşılanacağını ise araştırmak gereklidir.

Bu açıdan bakıldığında, savunma harcamalarının, ülkenin gelişmesini ve iktisadi büyümesini hızlandıracak faaliyetlerin ihmal edilmesi pahasına gerçekleştirildiği söylenebilir. Savunma harcamaları diğer taraftan ülkenin varlığı ve bağımsızlığının korunmasında vazgeçilmesi mümkün olmayan hizmettir (Başar ve Künü, 2012: 3). Dolayısıyla, savunma harcamaları ve bu harcamaların ekonomi üzerindeki etkileri güncelliğini sürekli koruyan bir konudur.

4.1. Savunma Harcamalarının İktisadi Büyüme Üzerindeki Etkileri

Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkileri konusunda iki farklı yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar; Askeri Keynesçi Yaklaşım ve Neoklasik Teorik Yaklaşımdır (Dunne, Nikolaidou ve Vougas, 2001:2).

Birinci yaklaşım, savunma harcamalarının büyüme üzerinde etkisini pozitif dışsallıklara dayanarak arz yönlü faktörlerle açıklayan Askeri Keynesçi Yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, daha fazla askeri harcama önemli bir “çarpan etkisine” sahip olabilir. Savunma

harcamalarının yarattığı talep, kapasite kullanımını arttırır ve çıktı düzeyini büyütür. Sonuç sermayenin kazanç oranında, yatırımlarda ve büyümede sağlanan artıştır. Bu tez, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumlu yönde etkilediği görüşüne dayanmaktadır.

İkinci yaklaşım ise savunma harcamalarının büyüme üzerindeki etkisini, negatif dışsallıkları temel alarak “talep yanlı” faktörlerle açıklayan Neoklasik Teorik yaklaşımdır. Bu görüşün dayandığı en temel nokta, savunma harcamalarının kıt kaynakları doğrudan verimli yatırımlardan ve beşeri sermaye birikiminden uzaklaştırdığı tezidir (Alptekin, 2012: 206). Burada ise esas olarak olumsuz etkiler söz konusudur.

4.1.1. Savunma harcamalarının olumlu etkileri

“Askeri Keynesci Yaklaşım” savunma harcamalarının esas olarak pozitif dışsallıklar yaratarak ekonomik büyüme üzerinde önemli olumlu etkilerinin olduğunu ifade etmektedir. Bu etkileri şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Bu dışsallıklar sayesinde faktör verimliliği artabilir. Bahsedilen dışsallıklar; modernizasyon, istikrar ve disiplinin yanı sıra askeri personelin eğitimi, altyapı oluşturma ve askeri araştırma-geliştirme yoluyla çoğalan yöntemler ve ordunun iç güvenlik hizmetlerine sağladığı destekler gibi sayısal olmayan faktörleri içermektedir. Bu duruma Hava Kuvvetleri pilotlarının emekli olduktan sonra sivil havacılıkta pilot olarak çalışmalarını örnek olarak verilebiliriz.

2. Silah üreticisi ülkelerde gelişmiş silahların üretiminden kaynaklanan teknolojik geri beslemeler sayesinde, endüstriler arasında bağlantılar ve iki amaçlı araştırma-geliştirme kullanımı söz konusu olabilir. Araştırma-Geliştirme faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan yeni teknolojiler kısa sürede tüm topluma yayılacaktır. Elektronik ve ulaştırma alanlarındaki icatların neredeyse tamamı ilk defa askeri nedenlerle gerçekleştirilmiştir. Deniz kuvvetleri için icat edilen radar cihazı daha sonra hastanelerde etkin bir fizik tedavisi uygulaması için kullanılmaktadır (Tekeoğlu, 2008: 19-21). Ayrıca; iletişim ve

ulaştırma (taşınabilir telefon) teknolojileri, iletişimi kolaylaştırarak ve hızlandırarak mal ve hizmet üretimine pozitif etki yapmış büyüme üzerinde önemli rol oynamışlardır (Sümer, 2005: 85).

3. Robert Barro, gelişmekte olan ölkeler için 1970-85 dönemi için yaptığı araştırmada toplam harcamalardan eğitim, sağlık ve savunma harcamaları düşüldükten sonra bulunan kamu tüketim harcamalarının kişi başına gelirin büyümesini gerilettiği sonucuna ulaşmıştır (Barro, 1991: 430).

4. Sanayileşmiş ölkelerde barış dönemlerinde genellikle efektif talep azlığı nedeniyle üretimde daralmalar görölür. Bu gibi dönemlerde savunma harcamaları canlanmaya neden olabilir.

5. Bir kamu bütçesi kalemi olması nedeniyle savunma harcamaları, büyük ölçüde kontrol altına alınarak ekonomik istikrar amacıyla da kullanılabilir. Diğer bir ifadeyle, bu harcamalar durgunluk dönemi boyunca artırılabilir, enflasyonist baskıların söz konusu olduğu dönemlerde ise azaltılabilir (Başar ve Künü, 2012: 8).

4.1.2. Savunma harcamalarının olumsuz etkileri

Bilindiği gibi, Neoklasik teorik yaklaşım talep yanlı faktörleri kullanarak savunma harcamalarının ekonomik büyümeye etkisinin olumsuz olduğunu öne sürer. Buna göre, savunma harcamalarının, ekonomik büyüme üzerindeki olumsuz etkilerini şöyle özetleyebiliriz:

1. Savunma harcamaları yüksek büyüme oranları içeren kalkınma projelerinde kullanılacak kaynakları başka alanlara kaydırmak suretiyle yüksek bir fırsat maliyetine neden olabilir. Bu durum sadece savunma dışındaki kamu harcamalarını değil aynı zamanda bağlantılı özel sektör harcamalarını da düşürür. Savunma harcamalarının azalması bütçe tasarrufları yaratabilir. Bu tasarruflar, eğitim ve sağlık gibi alternatif kamu harcama taleplerini karşılamak için kullanabilir.

2. Savunma harcamalarının önemli ölçüde sınai birikim gerektiren türden silah üretimini içerdiği durumlarda, ithalata dayalı sanayileşme stratejisi daha da güçlenir, bu da ihracatın teşvikini ve tarım gibi sektörlerin gelişimini olumsuz yönde etkiler. Dolayısıyla da bu tür bir strateji, genellikle gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme açısından olumsuz sonuçlar doğurabilir.

3. Tam kamusal hizmet olan savunma için yapılan harcamaların maliyetleri bulunmakla beraber, bu hizmetler için bir piyasa fiyatı söz konusu değildir. Bu hizmetlerin gerçekleştirilmesi sivil kesimin finansmanını gerektirir. Bu ise, savunma harcamalarının finansmanının vergilerle yapılacağı anlamına gelmektedir. Bu durum ekonomide vergi yapısını bozabilir, tüketim ve yatırım miktarını düşürebilir. Sonuç olarak büyüme oranı düşecektir. Büyümedeki bu düşme veya yavaşlama, savunmanın büyüme üzerinde yaratabileceği faydalarla dengelenmek zorundadır.

4. Savunma alanında genellikle uzmanlar, bilim adamları ve mühendisler gibi nitelikli işgücü istihdam edilir. Bu ise, ekonominin diğer kesimleri için emek arzını azaltacaktır.

5. Savunma harcamaları içinde önemli bir kalem olan silahların bir kısmının yurtdışından ithal edilerek sağlanması, gelişmekte olan ülkelerin kıt döviz kaynakları üzerinde ciddi açıklar oluşturmaktadır.

6. Araştırma-Geliştirme faaliyetleri sonucunda savunma sanayinde ortaya çıkan icatların, yalnızca devlete satılabilen nihai mal ve hizmetlere yönelik olduğu durumlarda genel olarak verimlilik artışına katkılarının sıfır olabileceği ifade edilir (Zengin, 2010: 92).

4.1.3. Genel değerlendirme

Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak inceleyen önemli sayıda çalışma yer almaktadır. Bu konuda yer alan ilk çalışmalardan biri Benoit tarafından 1973 yılında yapılan çalışmadır. Benoit 44 gelişmekte olan ülke üzerinde yaptığı çalışmasında, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğunu belirlemiştir. Benoit'e göre, savunma harcamalarının ekonomiler

üzerinde üç pozitif etkisi vardır. Birincisi; askerlik bir ülke halkının modern beceriler ve davranışlar kazanmasına yardımcı olmaktadır. İkincisi; yollar, köprüler hava alanları vb. askeri harcamalar alternatif sivil kullanım alanlarına da sahiptirler. Dolayısıyla bir ülkenin ekonomik alt yapısının gelişmesine de yardım etmektedirler. Üçüncüsü; askeri harcamalar ülkenin mevcut üretim kapasitesinin tam veya tamamına yakın kullanımını teşvik eden ılımlı bir enflasyona yol açmaktadır. Sonuç olarak Benoit'e göre savunma harcamalarının ekonomi üzerindeki olumlu etkileri olumsuz etkilerinden daha fazladır (Benoit, 1978: 277-278).

David Lim 1983 yılında, 1965-1973 dönemi arasında 54 gelişmekte olan ülke ekonomisini ele alan Harrod-Domar tipi bir büyüme modeli kurmuş ve çalışmasının sonucunda, savunma harcamalarının genelde ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediğini öne sürmüştür. Modelde; Afrika ve Batı yarımküredeki az gelişmiş ülkelerde, savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği, buna rağmen Asya, Ortadoğu ve Güney Avrupa'da yer alan az gelişmiş ülkelerde ise, savunma harcamaları ile büyüme arasında herhangi bir ilişkinin olmadığına karar verilmiştir (Lim, 1983: 379).

Saadet Değer ve Ron Smith 1983 yılında, 1965-1973 dönemi arasında 50 gelişmekte olan ülke ekonomisi için geleneksel üç eşanlı denklem modelini kullanarak savunma harcamaları, tasarruf ve büyüme değişkenleri arasındaki ilişkileri incelenmiştir. Savunma harcamalarının modernleşme etkileri yoluyla büyüme üzerinde küçük bir pozitif etkiye sahip olduğu; tasarruflar yoluyla da daha büyük negatif etkilere sahip olduğu bulunmuştur. Dolayısıyla, bu çalışmada savunma harcamalarının büyüme üzerindeki net etkisinin negatif olduğu açıklanmıştır (Alptekin, 2010: 9).

Süleyman Özcumur 1996 yılında Türkiye'nin de içinde bulunduğu 7 ülke için savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi panel veriyle incelemiş, analizin sonucunda negatif bir ilişki olduğu sonucuna varmıştır (Özcumur, 1996: 17).

Selami Sezgin tarafından 1997 yılında yapılan çalışmada, söz konusu iki değişken arasındaki ilişkinin analizi için Feder biçimli dışsallık (arz yönlü) bir model

kullanılmıştır. Bu model, sektörler arasındaki dışsallıkları ele almaktadır. Ekonomik büyüme ve savunma harcamaları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığı saptanmıştır (Sezgin, 1997: 398).

Onur Özsoy 2008 yılındaki çalışmasında çok değişkenli VAR modelini kullanmıştır. Türkiye'nin 1933-2004 yılları arası savunma harcamalarının GSMH'ya oranıyla ilgili Granger nedensellik testi sonucunda savunma harcamalarının ekonomik büyüme ile kısa dönemde anlamlı bir ilişkisi olduğu tespit edilmiştir (Özsoy, 2008: 200).

Ferda Halıcıoğlu 2004 yılında, 1950 -2002 yılları arasında Türkiye'de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine yaptığı çalışmada çok değişkenli eşbütünleşme denklemini kullanarak savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde olumlu bir ilişki bulmuştur (Halıcıoğlu, 2004: 198).

Alex Mintz ve Randolph Stevenson 1995 yılında, 1950-1985 yıllarını kapsayan çalışmalarında 103 ülke açısından savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişkinin olmadığını sonucuna varmışlardır (Mintz ve Stevenson, 1995: 299).

Hannah Galvin 2003 yılında, Türkiye'nin de içinde bulunduğu 64 gelişmekte olan ülke için savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi eşanlı denklem yöntemlerini kullanan bir talep ve arz yanlı model ile analiz etmiştir. Bu çalışmanın sonucunda savunma harcamalarının hem ekonomik büyüme hem de tasarruf ve gelir oranı üzerinde olumsuz olduğu sonucuna varılmıştır (Galvin, 2003: 58)

Pavel Yakovlev 2007 yılındaki çalışmasında,1965 – 2000 yılları arasında Türkiye'yi de içine alan 28 ülke için savunma harcamaları, silah ticaretinin büyüme etkileri ve etkileşimlerini Solow ve Barro modellerini baz alarak incelemiştir. Burada uygulanan dışsal ve içsel ekonomik büyüme modellerine göre, büyük miktarda gerçekleşen savunma harcamaları ve silah ticaretinin ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Yakovlev, 2007: 318).

Shio Ando 2009 yılı çalışmasında OECD ülkelerinde savunma harcamalarının ekonomik büyüme içindeki etkilerini incelemiştir. 109 ülke için panel veri seti

kullanarak Feder modeline dayalı 1995- 2003 dönemi ele alınmıştır. OECD ülkelerinde savunma sanayi sektörünün dışallık etkisi yarattığı tespit edilmiştir. Çalışma, savunma sanayinin ekonomik büyümeyi olumlu olarak etkilediği sonucuna varmıştır (Ando, 2009: 151-153).

İpek 2009 yılında 1980-2006 yılları arası Mısır, İsrail, Ürdün ve Türkiye'nin savunma harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisini VAR modeli kullanarak incelemiştir. Bu çalışma da Türkiye'de savunma harcamalarının artması yönünde ekonomik büyüme içinde olumlu bir tepki verdiği sonucuna ulaşmıştır (İpek, 2009: 73).

Laura Obreja Braşoveanu 2010 yılı Romanya'da savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisini Granger nedensellik testi ile incelemiştir. Bu çalışmada, 1990-2007 dönemi arasında Romanya'da savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Braşoveanu, 2010: 165).

Duyar ve Koçoğlu, 2014 yılında altı Sahra Altı Afrika Ülkelerinde savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemiştir. 1990-2012 yılları arası kesitsel veriler paneli GTS ekonometrik yöntemini kullanarak dışsal büyüme teorileri çerçevesinde modelledikleri uygulamada, askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine makro iktisat açısından olumlu etkisi olduğu gözlemlenmiştir. Askeri harcamaların ekonomik büyüme üzerine pozitif etkisi, askeri keynesyen büyüme yaklaşımı çerçevesinde toplam harcamalara yapılan ilave yatırımların milli gelir düzeyinde artışa neden olduğunu vurgulamışlardır. Bu çalışmanın sonucu pozitif olmasına karşın rakamsal boyutu araştırmada yeralan ülkeler ile ilgili bir politika ve strateji geliştirmek için yeterli olmadığı şeklinde açıklanmıştır (Duyar ve Koçoğlu, 2014: 721).

Sonuç olarak bu ilişkiyi inceleyen literatüre bakıldığında, yapılan ekonometrik uygulamalar ülkeden ülkeye ele alınan döneme ve yönteme göre farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Genel itibarıyla yapılan çalışmaların büyük bir kısmında, savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı tespit edilmiştir.

Dördüncü Bölüm

Türkiye’de Savunma Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi Zaman Serisi Analizi

Bu bölümde önce çalışmada kullanılacak model ve verilerle birlikte uygulanacak ekonometrik yöntem tanıtılacak ve daha sonra yapılan ampirik uygulamanın sonuçlarına yer verilecektir.

1. Uygulamalı Çalışmanın Kapsamı

Çalışmada 1987-2012 yılları arasındaki GSMH ve savunma harcamaları verileri kullanılacaktır. Ampirik modelde kullanacağımız değişkenler savunma harcamaları ve ekonomik büyüme olup savunma harcamalarının GSMH içindeki payı araştırılacaktır. Yapılacak olan çalışmada kullanılacak savunma harcamalarının GSMH içindeki payları için veri kaynağı TCMB’nin Elektronik veri dağıtım sisteminden (EVDS), Savunma harcamaları verileri de T.C. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü harcama verileri şeklinde olacaktır. Çalışmanın kapsamında GSMH değişkeni ekonomik büyüme olarak adlandırılacaktır.

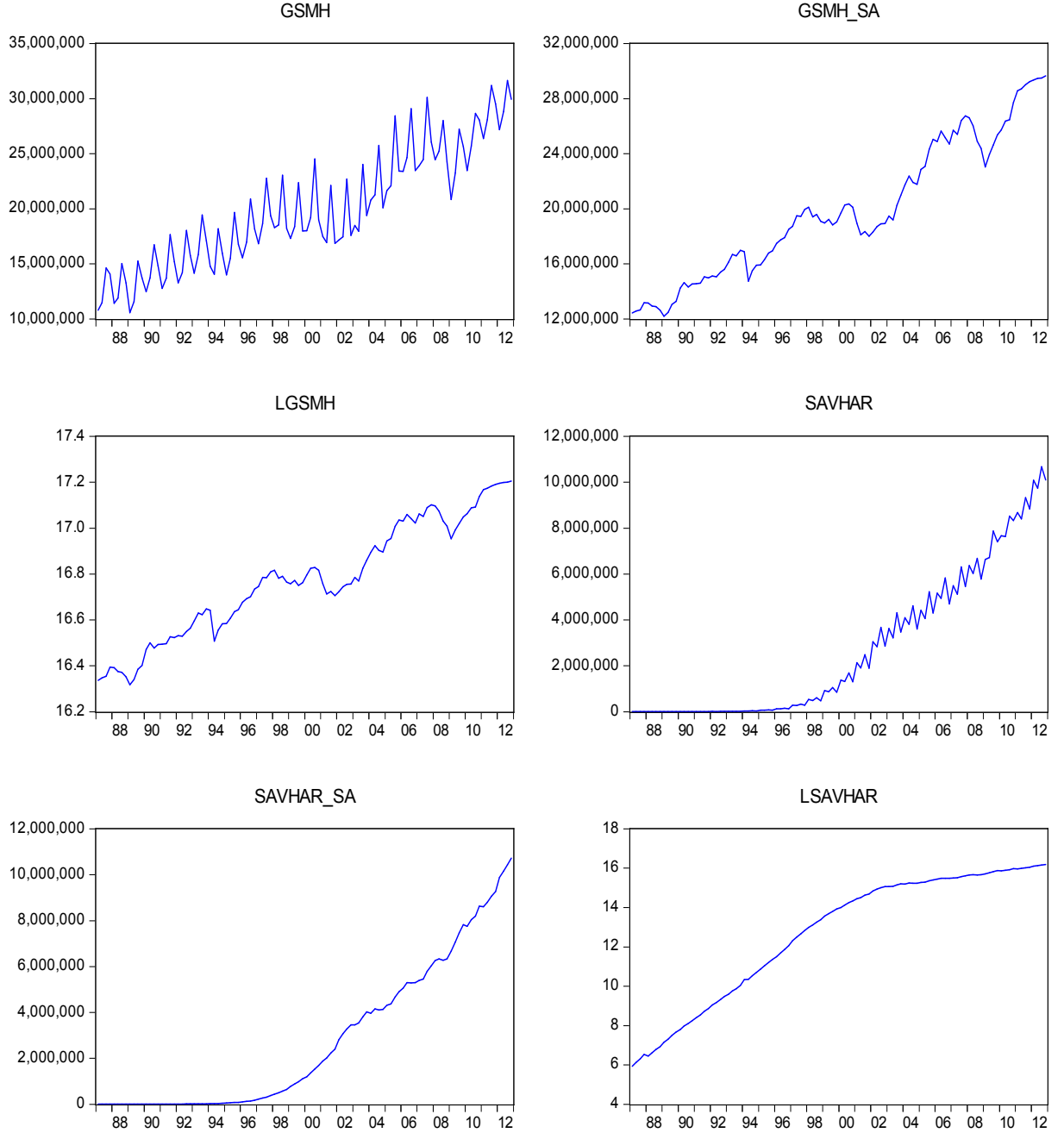
Bu çalışmada savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu iki değişken arasındaki ilişkiyi test etmek için kullanacağımız model aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

$$LGSMH_t = \alpha_0 + \alpha_1 LSavhar_t + \mu_t \quad (1)$$

LGSMH değişkeni reel GSMH

LSAVHAR değişkeni reel savunma harcamaları

“ α_0 ” , “ α_1 ”modelde tahmin edilecek parametreleri ” μ_t ” ise modelin hata terimini göstermektedir.

Şekil 12. GSMH (LGSMH) .Savunma Harcamaları (LSAVHAR) Değişkenlerinin Grafiği

Şekil 12.'de yer alan Kartezyen grafiklerinde görüldüğü gibi, Türkiye'de 1987-2012 yılları arasında GSMH serisi ve savunma harcamaları serileri artarak devam etmiştir. Her iki seride de mevsimsellik olduğu gözlenmiş ve bu nedenle Tramo/seats yöntemiyle serilerde mevsimsellik giderilmiş ve analizlerde her iki değişkenin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

2. Yöntem

Bu çalışmada, savunma harcamaları ile GSMH arasındaki nedensel ilişkileri araştırmak için üç aşamalı bir süreç izlenecektir. Önce serilerin birim kök analizleri ile durağan olup olmadıklarına bakılacaktır. Daha sonra seriler arasında Johansen eşbütünleşme testi ile eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı araştırılacak ve nihayet ikinci aşamadaki bulgulara göre Granger nedensellik testleri uygulanacaktır.

2.1. Durağanlık Analizi

İktisat politikasının temel amacı, değişkenler arası ilişkilere belli bir yön vermektir. İktisat politikası önerileri, değişkenler arası ilişkilerin yani parametrelerin doğru tahmin edilmesine bağlıdır. Parametrelerin doğru tahmin edilmesi, değişkenlerin elde edildiği verilerin durağan olmasına bağlıdır. Bu nedenle uygulamalı çalışmalarda verilerin durağanlığı oldukça önemlidir (Türk, 2007: 72).

Zaman serisi analizi için seriler durağan olmalıdır. Genel olarak, ortalaması ile varyansı zaman içinde değişmeyen ve iki dönem arasındaki ortak varyansın hesaplandığı döneme değil de yalnızca iki dönem arasındaki uzaklığa bağlı olan olasılıklı bir süreç için durağandır denir. Bir zaman serisinin diğerine göre regresyonu hesaplandığında ikisi arasında anlamlı bir ilişki olmasa bile yüksek bir R değeri elde edilebilmektedir. Bu durum ise sahte regresyon sorunu ortaya çıkarmaktadır. Sahte regresyona göre seriler arasında aslında bir ilişki yoktur. Fakat seriler taşıdıkları ortak trend nedeniyle beraber hareket ettiklerinden dolayı ilişki varmış gibi görülür. Bu nedenle de serilerin durağan olup olmaması büyük önem taşımaktadır. Serinin durağan olması önemli bir olgudur. Çünkü durağan zaman serileri için şoklar geçicidir. Şokların etkisi zamanla kaybolur ve

seriler uzun dönem ortalama seviyelerine geri dönerler. Durağanlığı analiz etmek için ilk önce serinin grafiği incelenmelidir.

Grafik incelemesi kesin sonuçlar vermemekle birlikte sadece fikir verebilir. Bu nedenle durağanlığı analiz etmek için yapılan çalışmada Augmented Dickey Fuller (ADF) testi uygulanmıştır.

2.1.1. Dickey Fuller ve Augmented Dickey Fuller analizi

GSMH, harcama, yatırım, istihdam olmak üzere iktisat politikası uygulamalarında; zaman serilerinin bir olasılıkla (stokastik) trend içerdiği, yani rassal yürüyüş biçiminde bir şekilde kestirilemeyen bir davranış sergileyerek ortalamasının zaman içerisinde değişebildiği şeklinde bir görüş vardır. Zaman serilerinin bu özelliği de birim kök ekonometrisi teorisi içerisinde analiz edilmektedir (Özer ve Erdoğan, 2006: 98). Birinci derece bütünleşik olarak adlandırılan ve basitçe $I(1)$ biçiminde gösterilen birim köke sahip bir zaman serisinin birinci farklarının alınması ile durağanlık sağlanmış olur (Ghalwash, 2014: 1004).

Durağanlık sınamalarında en çok kullanılan yöntem birim kök sınamasıdır. Elimizde Y olarak göstereceğimiz bir seri olsun. Y serisinin aşağıdaki gibi oluştuğunu varsayalım.

$$Y_t = \rho Y_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada u_t klasik varsayıma uyan ortalaması sıfır, varyansı sabit ve ardışık bağımlı olmayan olasılıklı bir hata terimidir. Böyle bir hata terimi beyaz gürültü hata terimi olarak adlandırılır. Y_{t-1} teriminin katsayısı bire eşitse, birim kök sorunuyla yani durağan olmama durumu ile karşı karşıyayız demektir. Birim kökü olan bir zaman serisi, zaman serisi ekonomisinde rassal yürüyüş diye bilinir. Rassal yürüyüş durağan olmayan bir zaman serisi örneğidir.

Yukarıdaki eşitlikte $\rho=1$ birim kök sorunu ile karşı karşıyayız demektir. Söz konusu katsayısının 1 olup olmadığını test etmek için $\rho-1 = 0$ ise $\rho=1$ olduğunda $\rho-1$ ifadesinin yerine δ simgesini yerleştirip hipotezimiz aşağıdaki şekilde kurulmuştur.

$$H_0 : \delta = 0 \quad (3)$$

$$H_1 = \delta \neq 0 \quad (4)$$

Eşitliğimiz de şu şekilde olmaktadır.

$$\Delta Y = \delta Y_{t-1} + u_t \quad (5)$$

Dikey Fuller testi δ katsayısının sıfıra eşit olup olmadığını test eder. Dickey Fuller testinin sonucunda temel hipotez reddedilmezse seri durağan değildir. Bu durumda serinin düzey hali değil birinci farkı alınarak durağanlık testi yapılır. Bu şekilde birinci farkları alınarak durağan hale getirilen serilere birinci dereceden bütünleşik seriler denir.

Dickey Fuller testinde seride oto korelasyon varsa bu sorun testin tüm güvenilirliğini ortadan kaldırmaktadır. Hata teriminde oto korelasyon varsa bu denklemi düzeltmek için sağ tarafına değişken gecikmeli değerler eklenir. Bu şekilde ADF (Augmented Dickey Fuller- genişletilmiş Dickey Fuller) testine ulaşılmış olur. Formül aşağıdaki gibidir.

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 t + \delta Y_{t-1} + \alpha_i \sum_{i=1}^m \Delta Y_{t-i} + \epsilon_t \quad (6)$$

ADF testinde uygun gecikme uzunluğu seçiminde temel amaç oto korelasyon sorununu ortadan kaldıracak minimum gecikme uzunluğuna ulaşmaktır (Gujarati, 2011:718-720).

2.2. Eşbütünleşme Analizi

Eşbütünleşme kavramı, 1981 yılında ilk olarak Granger tarafından literatüre kazandırılmıştır. Eşbütünleşme analizinin; regresyon analizlerinde trendin neden olduğu sahte regresyon sonuçlarının giderilmesi, ekonometrik tahminleme aşaması öncesinde bir ön test olarak kabul edilmesi, uzun dönem iktisadi ilişkilerin yani iktisat teorisinin

testine olanak vermesi ve değişkenler arasında nedensel ilişkiyi bir yönde belirlemesi gibi katkıları vardır (Türk, 2007: 73).

Birçok makro ekonomik değişkenin düzey değerleri durağan değildir. Durağan olmayan zaman serileriyle yapılan regresyon analizlerinin anlamlı olabilmesi ve gerçek ilişkileri yansıtabilmesi, ancak bu zaman serileri arasında bir eşbütünleşme ilişkisinin varlığıyla mümkün olmaktadır. Eğer seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi varsa, yani seriler uzun dönemde birlikte hareket ediyorsa, düzey değerleriyle yapılacak analizde, bir sahte regresyon problemiyle karşılaşılacaktır. Ancak, uzun dönemde birlikte hareket eden değişkenlerin, dinamik davranışları denge ilişkisinden bazı sapmalar gösterebilir. Bu durum eşbütünleşmiş değişkenlerin temel bir özelliği olup, kısa dönem dinamiği üzerinde belirleyici bir rol oynar. Ortaya çıkan dinamik model, hata düzeltme modeli olarak adlandırılır (Göçer vd., 2013: 9).

Bu modelde Johansen test yöntemi uygulanacaktır. Bunun nedeni; Johansen testi yapılırken hangi değişkenin içsel değişken olarak alınacağı konusunda bir belirleme olmaması ve ilişkili iktisadi değişkenleri belirlemede etkileşimlere izin vererek verilerdeki hata yapısını ortaya çıkarmasıdır (Özer ve Erdoğan, 2006: 101).

2.3. Nedensellik Analizi

Kesit veri çalışmalarında, regresyon denkleminde istatistiki olarak anlamlı katsayıların elde edilmesi, ilgili değişkenler arasındaki nedenselliğin yönü hakkında fikir vermemektedir. Kesit veri analizine dayalı çalışmaların bu yetersizliği değişkenler arasındaki dinamik ilişkileri dikkate alan zaman serisi analizlerinin ve bu analize dayalı olarak türetilen Granger (1969) nedensellik testinin yaygın olarak kullanılmasına yol açmıştır (Bozoklu ve Yılcı, 2013: 172).

Daha çok standart veya geleneksel nedensellik testi olarak bilinen bu yaklaşıma, Engle ve Granger öncülüğünde (1987) 1980'lerin ikinci yarısında geliştirilmeye başlanılan eşbütünleşme literatürü, nedensellik ile ilgili teorik tartışmalara önemli katkıda bulunmuştur. Eğer söz konusu değişkenler arasında eşbütünleşme olduğu saptanmamış

ise, geleneksel Granger nedensellik testi uygulanmıştır. Bu testin kullanılmaya başlandığı dönemlerde durağanlık kavramı önemli olmadığından tüm seriler düzey halleriyle modellenmişlerdir. Geleneksel nedensellik testleri, değişkenlerin zaman serileri özelliklerini incelememektedir. Eğer değişkenler eşbütünleşik ise gecikmeli hata düzeltme terimi modele eklenmemişse, bu değişkenler yanlış belirlenmiş olacaktır. Bu testler, değişkenlerin farkını alarak serileri mekanik bir şekilde durağan hale getirmekte ve değişkenlerin orijinal halde saklı ve yüklü bulunan bilgilerin elimine edilmesine neden olmaktadır (Taban ve Kar, 2006: 167). Hata düzeltme modelleri; model tahmininde kullanılan değişkenler arasında eş-bütünleşmenin olması, değişkenler arasında uzun dönem ilişkinin varlığına işaret eder, fakat kısa dönemde dengesizlikler oluşabilir. Hata düzeltme modeli kısa dönem bozucu terimlerinin etkisini yakalarken, uzun dönem dengesine doğru olan uyarlamaları yakalar. Eğer istatistik bakımından anlamlıysa hata düzeltme modeli bir dönemdeki dengesizliğin ne kadarının öbür dönemde düzeltildiğini belirtir (Gujarati, 2009: 729).

Engle ve Granger tarafından geliştirilen bu nedensellik sınavasında aralarında nedensellik ilişkisi araştırılacak olan serilerin eşbütünleşik olması şartı, bu testi eşbütünleşme testlerine bağımlı hale getirmiştir. Bu çalışmada seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Engle ve Granger nedensellik analizleri çerçevesinde yapılacaktır.

2.3.1. Engle-Granger nedensellik analizi

Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilmiş olan ortak bütünleşme testi, uzun dönemli dengelerle kısa dönemli dinamiğin birleştirilmesi görüşüne dayanmaktadır. Bu görüşe göre, diğer değişkenler üzerinde bir değişkenin regresyonundaki hata terimleri durağan ise, iki veya daha çok durağan olmayan değişkenin koentegre olması gerekir. Engle ve Granger yönteminde ilk aşamada kurulan regresyon denklemi serilerin farkı alınmaksızın oluşturulur. Bunun nedeni denklemde dengesizliği, açıklanan tarafın üstlenmesi ve hata terimlerinin şoklardan etkilenmesinin kalıcı olup olmadığının tespit edilmesidir. Engle – Granger yönteminin ikinci aşaması, değişkenler arası kısa dönemli ilişkinin incelenmesini sağlayan hata düzeltme modelinin oluşturulmasını olanaklı kılar (Öcal, 2013: 250).

Hata Düzeltme Modeli uzun dönem dengeden kısa süreli sapmaları ortadan kaldırmak için kurulur. Modeldeki hata düzeltme katsayısı kısa dönem dengesizliklerin ne kadarının giderildiğini gösterir (Mangır, 2012: 142).

3. Ampirik Sonuçlar

Modelimizde GSMH ve Savunma harcamaları verileri incelendiğinde mevsimsellik olduğu gözlenmiş ve bu nedenle Tramo/seats yöntemiyle serilerde değişkenlerin logaritmik değerleri kullanılmıştır.

3.1. Durağanlık Analiz Sonuçları

Modelde kullandığımız seriler hem sabit hemde trend içerdiklerinden dolayı Augmented Dickey Fuller (ADF) testi kullanılmıştır. Tablo 19’da yer alan sonuçlara göre, hem ekonomik büyüme hemde savunma harcamaları serileri düzeyde durağan değil, birinci farkı alındığında durağan çıkmıştır. Bu sonuçlara göre seriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin sağlanmış olduğu gösterilmektedir.

Tablo 19. ADF Birim Kök Testlerinin Sonuçları

Değişkenler	ADF Test İstatistiği		Kritik Deger *	
	Sabit	Sabit ve Trend	Sabit	Sabit ve Trend
GSMH	-0,608099(0)**	0.8631	2,89	3,49
LGSMH	-0,895705(1)	0,9006405	2,89	3,49
SAVHAR	-0,043564(0)	0.9963	3,46	4,05
LSAVHAR	-0,000229(1)	0,043564	3,46	4,05
* %5 anlamlılık düzeyine göre Mac Kinnon tek yönlü kritik degerleridir.				
** Parantez içindeki değerler gecikme uzunluğunu göstermektedir ve belirlenmesinde SIC kriteri esas alınmıştır.				

3.2. Eşbütünleşme Analiz Sonuçları

Johansen eşbütünleşme testinde kullanılan VAR modelinde ilk olarak değişkenlerin gecikme sayısının belirlenmesi gerekmektedir. Johansen yönteminde, VAR modeli biçiminde kullanılan her bir eşbütünleşik denklemdeki gecikme sayısı belirlenerek eldeki verilerin durumuna göre Johansen (1995)'de gösterilen beş farklı modelden birisi seçilmektedir (Vergil ve Sinay, 2013: 69). Akaike (AIC)ve Schwarz Bilgi (SC) kriterleri, eşbütünleşik denklemdeki gecikme sayısını belirlemek ve Johansen (1995)'de gösterilen beş farklı modelden ikisini seçmek için kullanılmıştır. Çalışmada, her iki kritere göre modelin gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir. Tablo 20'de Johansen eşbütünleşme testinin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 20. Eşbütünleşme Test Sonuçları

Sıfır Hipotezi H_0	Alternatif Hipotez H_1	λ_{Trace} Değeri	%5 Kritik Değer	$\lambda_{Max-Eigen}$ Değer	%5 Kritik Değer
$r=0$	$r>0$	16,29534	15,49471	13,41935	14,2646
$r\leq 1$	$r>1$	2,87599	3,84147	2,87599	3,8415

Seriler arasında bir tane eşbütünleşme olduğundan dolayı VAR modeli yerine, hata düzeltme modeli (HDM) kullanılacaktır. Hata düzeltme modeli, kısa ve uzun dönem ilişkisi arasındaki dengesizliğin giderilmesi ve eşbütünlenen değişkenler arasında kısa ve uzun dönemli nedenselliğin test edilmesi için kullanılan bir modeldir (Gujarati, 2011: 729).

Bu testte sıfır hipotezi, $r=0$ biçiminde eşbütünleşme olmadığını ifade ederken; genel alternatif hipotez $r>0$ biçiminde ve eşbütünleşme olduğunu gösterir. Eşbütünleşme sonucunda birbirleriyle çelişen iki sonuç elde edilmiştir. Maksimum özgül değer (Max-.Eigen) testi değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğunu gösterirken, rank (iz:trace) test sonuçları değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını göstermemektedir.

3.3 Engle- Granger Nedensellik Analizi Sonuçları

Granger nedensellik testlerinde, zayıf dışsallığın test edilmesinde son dönemlerde kullanılan bir diğer test ise Blok Dışsallık Wald testidir. Bu test bir değişkenin gecikmeli değerlerini sistemde yer alan diğer herhangi bir değişkenin Granger nedeni olup olmadığını belirlemektedir².

Tablo 21. Granger Nedensellik, Blok Dışsallık Wald Testi Sonuçları

Bağımlı Değişken D(LGSMH)			
	χ^2	Serbestlik Derecesi	P Değeri
D (LSAVHAR)	17,6534	5	0,0034
Bağımlı Değişken D(LSAVHAR)			
	χ^2	Serbestlik Derecesi	P Değeri
D (LGSMH)	6,306682	5	0,2775

Tablo 21’de Granger nedensellik testi sonuçlarına göre, Türkiye’de kısa dönemde savunma harcamalarından ekonomik büyümeye doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiş olup, uzun dönemde de ekonomik büyümede meydana gelen artış savunma harcamalarına doğru bir nedensellik olduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar inceleme döneminde Türkiye’de savunma harcamalarının büyüme hipotezini destekler niteliktedir. Yani savunma harcamalarında meydana gelen artışlar ekonomik büyümede de artış meydana getirmektedir.

²Gecikme uzunluğu seçiminde LR, FPE ve AIC kriterleri 5 gecikmeyi uygun gösterdiği ve bir tane eşbütünleşme olduğu için VAR modeli yerine VECM(Hata Düzeltme Modeli) gecikme ile tahmin edilmiştir.

Sonuç

Savunma hizmetleri, her ülke için devletin varlığının, birliğinin ve gücünün korunması yönünden çok önemlidir. Savunma hizmetleri en geniş anlamıyla devletin iç ve dış güvenliğinin ve asayişin temini ve korunması olduğuna göre, bu hizmetlerin ve buna ayrılan savunma harcamalarının ülkenin coğrafi konumuna, jeopolitik ve jeostratejik durumuna, ekonomik, sosyal ve kültürel yapısına ve dünya üzerindeki siyasi oluşumlara bağlı olarak gerçekleştirilmesi zorunludur. Savunma harcamaları, ülkelerin refahları pahasına milli gelirlerinden, ülke bütünlüğüne yönelik tehdit algısına karşılık ayırdıkları pay olup, egemenlik ve ulusal varlığın devamını sağlamak amacıyla yapılan harcamalar şeklinde tanımlanmaktadır.

Savunma harcamaları ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre farklı özellikler taşımaktadır. Ülkelerin savunma harcamalarını belirleyen, içsel ve dışsal birçok faktör mevcuttur ve bunlar ülkeden ülkeye, bölgeden bölgeye farklılıklar göstermektedir. Bu faktörler, komşu ülkelerin veya bölge için tehdit unsuru olan ülkelerin askeri harcamalarını artırması, jeostratejik konum, ülkelerin yönetim biçimi ve siyasi durum, iç güvenlik ihtiyacı, bütçe olanakları, silahlı kuvvetlerin gücü ve büyüklüğü olarak değerlendirilebilir.

Soğuk savaşın sona ermesi dünyada birçok ülke için tehdit algısının sona ermesi demektir. Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra bölgesel tehditlerin azalması, siyasi anlaşmalar, savunma harcamalarında önemli oranda azalma sağlamıştır. Küresel ölçekli savunma harcamalarının büyük bir kısmını tek başına Amerika Birleşik Devleti (ABD) yapmaktadır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra oluşan uluslararası yumuşama, 1990 yılından 2000 yılına kadar on yıllık süreç zarfında savunma harcamalarının düzenli bir şekilde azalmış olduğunu göstermektedir. Bu azalmanın nedeni ülkelerdeki kamu harcamalarının önceliklerini yeniden düzenlemeye mecbur bırakan mali sınırlamaların etkisidir. ABD'ye yapılan 11 Eylül 2001 saldırılarından sonra bu azalma

eğilimi tam tersine dönme etkisi meydana getirmiş ve savunma harcamalarında ABD yükselişe geçmiştir.

Avrupa Ülkelerinin savunma harcamalarına bakıldığında ise; 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasından sonra savunma harcamalarında azalma söz konusu olmuş ve sonrasında yatay bir seyir izlediği görülmüştür.

Asya ve Okyanusya savunma harcamaları dünyada üçüncü sırada yer almaktadır. Buradaki ülkelerin savunma harcamaları son 10 yılda 2 katına çıkmıştır. Asya ülkelerinin son beş yılda savunma harcamalarında önemli bir artış görülmüştür. Asya kıtasındaki harcamaların büyük bir kısmını Çin yapmaktadır. Çin'in yükselişi savunma harcamalarının artmasında önemli bir rol oynamaktadır. Çin ve Japonya arasında yaşanan ada krizi nedeniyle her iki ülke savunma harcamalarına bütçelerinden önemli bir pay ayırmaktadır. Asya ve Okyanusya askeri harcamaları Çin'in Vietnam ve Endonezya ile aralarındaki gerginlikten dolayı artmıştır.

Ortadoğu'nun kendine özgü yapısından dolayı savunma harcamaları büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, ülkelerinin askeri yapılanmasında sürekli bir artış olduğu gözlenmektedir. Ortadoğu'daki sorunların varlığı ve güvenlik endişeleri ülkelerin aşırı silahlanmanın yanında askeri kapasitelerinin de artmasına neden olmaktadır.

Türkiye, siyasi, ekonomik ve sosyal istikrarsızlıkların yoğun olduğu Kafkasya, Ortadoğu ve Balkanların merkezindedir. Bu jeopolitik konumu nedeniyle, savunma harcamaları ve yatırımları her zaman önemini korumuştur. Türkiye'nin miktar ve oran olarak artan savunma harcamaları içindeki en önemli etken modernizasyon programı kapsamında yapılan teçhizat alımlarıdır. Türkiye'de savunma harcamalarının ve bunlara ait kaynakların belirlenmesi planlama, programlama ve bütçeleme sistemi çerçevesinde yürütülmektedir. Türkiye'de savunma harcamalarına ayrılan kaynakları Milli Savunma Bakanlığı Bütçesi, Jandarma Genel Komutanlığı Bütçesi, Sahil Güvenlik Komutanlığı Bütçesi, Savunma Sanayi Destekleme Fonu, Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı ve Dış Kaynaklar olarak sıralayabiliriz.

Bu sıralanan kaynaklar içinde, savunma harcamalarının en büyük kısmını Milli Savunma Bakanlığı (MSB) bütçesi karşılamaktadır. 1985 yılında kurulan Savunma Sanayi Destekleme Fonu (SSDF) da söz konusu harcamaların karşılanmasında destek olmuştur.

Savunma harcamalarının etkileri, iktisatçıların üzerinde anlaşılmadıkları bir konudur. Genelde kabul edilmiş bir görüşe göre; savunma harcamalarının etkileri harcamaların bileşimine bağlıdır. Altyapı harcamaları özellikle gelişmekte olan ülkelerde ülkenin kalkınmasına yardımcı olmaktadır. Çünkü askeri amaçla yapılan altyapı hizmetleri sivil amaçlarla da kullanılabilir.

Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyle ilgili olarak savunma ekonomisinde iki farklı düşünce hakimdir. Birinci düşünce savunma harcamalarının canlandırma ve dışsallık etkisiyle büyümeye pozitif etkisinin olduğunu ileri süren arz yanlı yaklaşım, ikinci düşünce ise ülkelerin sahip olduğu sermaye ve mal varlıklarının yatırıma alternatif olarak savunmaya aktarılması nedeniyle, savunma harcamalarının büyümeye negatif etkisinin olduğunu savunan talep yanlı yaklaşımdır. Savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki incelendiğinde ekonomistler farklı farklı sonuçlara ulaşmışlardır. Bunun nedeni ise; yaşanan dönem, baz alınan kriterler, ülkelerin ekonomik ölçekleri ve ilişkinin tespiti için kurulmuş modellerin farklılığıdır.

Uygulanan yöntemlerle ortaya çıkan sonuca göre savunma harcamalarının ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği yargısı, savunma harcamalarının yapılmaması şeklinde algılanmamalıdır. Uluslararası alanda devletler, güçleri oranında etkinlik sağlamak ve ulusal çıkarlarını koruyabilmektedir. Tarih boyunca ülkelerin askeri ve siyasi durumlarının zayıf ve saldırılabilir olduğu hallerde savaş olasılığı artmıştır. Bu nedenle, her ülke kendi güvenliğini sağlamak ve savaş olasılığını azaltmak için savunmasını güçlendirmek zorundadır.

Savunma harcamaları ve iktisadi büyüme arasındaki ilişki 1987 ve 2012 yılları arası verilerin analiziyle ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ekonomik büyüme değişkeni olarak GSMH serinin logaritması kullanılmıştır. Modelde önce kullanılan değişkenlerin

durağanlık düzeylerinin belirlenmesi için Augmented Dickey – Fuller (ADF) durağanlık testleri uygulanmıştır. Savunma harcamalarının ve ekonomik büyüme serileri birinci farkı alındığında durağan hale gelmiştir. Johansen eşbütünleşme testinin araştırılabilmesi için gerekli şart sağlanmıştır. Bu çalışmada gecikme uzunluğu için Akaike ve Schwarz bilgi kriterlerinden yararlanılmış ve her iki kritere göre modelin gecikme sayısı 1 olarak belirlenmiştir.

Seriler arasındaki eşbütünlenen değişkenlerin kısa ve uzun dönem ilişkisi arasındaki dengesizliğin giderilmesi için hata düzeltme modeli (HDM) kullanılmıştır. Seriler arasındaki nedensellik ilişkisinin ortaya konulması için uygulanan Granger nedensellik testi ile Blok Dışsallık Testleri ile nedenselliklerin uzun ve kısa dönemlerde birbirlerini etkiledikleri ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak, yapılan çalışmada Türkiye’de ele alınan dönemde savunma harcamaları ile ekonomik büyüme arasında bir ilişki tespit edilmiştir. Kısa dönemde savunma harcamaları ekonomik büyümeyi etkilemekte; uzun dönemde de ekonomik büyüme savunma harcamalarını etkilemektedir. Bu nedenle, savunma harcamaları ve ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki vardır diyebiliriz. Tarihin her aşamasında görülmüştür ki, ülkelerin askeri ve siyasi durumlarının zayıf ve kolayca saldırılabilir olduğu hallerde savaş olasılığı artmıştır. Bu nedenle, her ülke kendi güvenliğini sağlamak ve savaş olasılığını azaltmak için savunmasını güçlendirmek zorundadır.

Ekler

Ek 1: LGSMH Birim Kök Analizleri

Null Hypothesis: LGSMH has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=12)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-0.608099	0.8631
Test critical values:		
1% level	-3.495021	
5% level	-2.889753	
10% level	-2.581890	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LGSMH)
Method: Least Squares
Date: 04/29/14 Time: 13:38
Sample (adjusted): 1987Q2 2012Q4
Included observations: 103 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LGSMH(-1)	-0.006873	0.011302	-0.608099	0.5445
C	0.123696	0.189553	0.652566	0.5155
R-squared	0.003648	Mean dependent var		0.008442
Adjusted R-squared	-0.006217	S.D. dependent var		0.028313
S.E. of regression	0.028401	Akaike info criterion		-4.265555
Sum squared resid	0.081469	Schwarz criterion		-4.214395
Log likelihood	221.6761	Hannan-Quinn criter.		-4.244833
F-statistic	0.369784	Durbin-Watson stat		1.785426
Prob(F-statistic)	0.544487			

Null Hypothesis: D(LGSMH) has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=12)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-9.006405	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.495677	
5% level	-2.890037	
10% level	-2.582041	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LGSMH,2)
Method: Least Squares
Date: 04/29/14 Time: 13:40
Sample (adjusted): 1987Q3 2012Q4
Included observations: 102 after adjustments

Sonuç : Augmented Dickey Fuller testine göre durağan değil

Ek 1 : LGSMH Birim Kök Analizleri Devamı

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LGSMH(-1))	-0.895705	0.099452	-9.006405	0.0000
C	0.007524	0.002939	2.559958	0.0120
R-squared	0.447866	Mean dependent var	-6.28E-05	
Adjusted R-squared	0.442344	S.D. dependent var	0.038080	
S.E. of regression	0.028437	Akaike info criterion	-4.262855	
Sum squared resid	0.080865	Schwarz criterion	-4.211385	
Log likelihood	219.4056	Hannan-Quinn criter.	-4.242013	
F-statistic	81.11533	Durbin-Watson stat	2.009171	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Sonuç : Augmented Dickey Fuller testine göre birinci farkı durağan

Ek 2 : LSAVHAR Birim Kök Analizleri

Null Hypothesis: LSAVHAR has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 3 (Automatic - based on SIC, maxlag=12)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	0.043564	0.9963
Test critical values:		
1% level	-4.052411	
5% level	-3.455376	
10% level	-3.153438	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LSAVHAR)
Method: Least Squares
Date: 04/29/14 Time: 13:41
Sample (adjusted): 1988Q1 2012Q4
Included observations: 100 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
LSAVHAR(-1)	0.000229	0.005247	0.043564	0.9653
D(LSAVHAR(-1))	0.038328	0.100143	0.382733	0.7028
D(LSAVHAR(-2))	0.269140	0.096995	2.774773	0.0067
D(LSAVHAR(-3))	0.252501	0.101029	2.499304	0.0142
C	0.079808	0.042197	1.891292	0.0617
@TREND("1987Q1")	-0.000794	0.000675	-1.176078	0.2425
R-squared	0.611874	Mean dependent var		0.096636
Adjusted R-squared	0.591229	S.D. dependent var		0.071556
S.E. of regression	0.045749	Akaike info criterion		-3.273152
Sum squared resid	0.196743	Schwarz criterion		-3.116842
Log likelihood	169.6576	Hannan-Quinn criter.		-3.209891
F-statistic	29.63785	Durbin-Watson stat		1.551168
Prob(F-statistic)	0.000000			

Null Hypothesis: D(LSAVHAR) has a unit root
Exogenous: Constant, Linear Trend
Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=12)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.216019	0.0872
Test critical values:		
1% level	-4.052411	
5% level	-3.455376	
10% level	-3.153438	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Augmented Dickey-Fuller Test Equation
Dependent Variable: D(LSAVHAR,2)
Method: Least Squares
Date: 04/29/14 Time: 13:42
Sample (adjusted): 1988Q1 2012Q4
Included observations: 100 after adjustments

Sonuç : Augmented Dickey Fuller testine göre durağan değil

Ek 2: LSAVHAR Birim Kök Analizleri Devamı

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
D(LSAVHAR(-1))	-0.438312	0.136290	-3.216019	0.0018
D(LSAVHAR(-1),2)	-0.522947	0.129554	-4.036526	0.0001
D(LSAVHAR(-2),2)	-0.253180	0.099293	-2.549823	0.0124
C	0.081150	0.028674	2.830130	0.0057
@TREND("1987Q1")	-0.000768	0.000296	-2.595726	0.0109
R-squared	0.504964	Mean dependent var	-0.001825	
Adjusted R-squared	0.484120	S.D. dependent var	0.063360	
S.E. of regression	0.045508	Akaike info criterion	-3.293132	
Sum squared resid	0.196747	Schwarz criterion	-3.162874	
Log likelihood	169.6566	Hannan-Quinn criter.	-3.240414	
F-statistic	24.22632	Durbin-Watson stat	1.551447	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Sonuç: : Augmented Dickey Fuller testine göre birinci farkı durağan

Serilerin birinci farkları durağan olduğu için Granger nedensellik analizi öncesi aralarında eşbütünleşme olup olmadığına bakılmıştır. Bunun için önce gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Ek 3 :VAR Modeli Sonuçları:

Vector Autoregression Estimates
Date: 04/29/14 Time: 13:44
Sample (adjusted): 1987Q3 2012Q4
Included observations: 102 after adjustments
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

	LGSMH	LSAVHAR
LGSMH(-1)	1.128485 (0.10018) [11.2650]	-0.368430 (0.17816) [-2.06795]
LGSMH(-2)	-0.194747 (0.10288) [-1.89300]	0.276809 (0.18297) [1.51290]
LSAVHAR(-1)	-0.122515 (0.05575) [-2.19768]	1.282692 (0.09915) [12.9374]
LSAVHAR(-2)	0.125232 (0.05546) [2.25823]	-0.287319 (0.09863) [-2.91316]
C	1.096300 (0.51421) [2.13202]	1.667620 (0.91451) [1.82351]
R-squared	0.987730	0.999762
Adj. R-squared	0.987224	0.999752
Sum sq. resids	0.075123	0.237614
S.E. equation	0.027829	0.049494
F-statistic	1952.161	101815.4
Log likelihood	223.1622	164.4344
Akaike AIC	-4.277691	-3.126165
Schwarz SC	-4.149016	-2.997490
Mean dependent	16.78175	12.77788
S.D. dependent	0.246211	3.143242
Determinant resid covariance (dof adj.)		1.73E-06
Determinant resid covariance		1.57E-06
Log likelihood		392.2766
Akaike information criterion		-7.495619
Schwarz criterion		-7.238269

Ek 3 :VAR Modeli Sonuçları Devamı

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: LGSMH LSAVHAR

Exogenous variables: C

Date: 04/29/14 Time: 13:45

Sample: 1987Q1 2012Q4

Included observations: 79

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-91.43079	NA	0.036501	2.365337	2.425323	2.389369
1	313.6843	779.4619	1.42e-06	-7.789475	-7.609517	-7.717378
2	325.4438	22.03045	1.17e-06	-7.985918	-7.685988*	-7.865757
3	331.7648	11.52192	1.10e-06	-8.044679	-7.624777	-7.876453*
4	336.2668	7.978176	1.09e-06	-8.057387	-7.517513	-7.841097
5	341.0159	8.175633	1.07e-06*	-8.076351*	-7.416505	-7.811997
6	343.7333	4.540449	1.11e-06	-8.043880	-7.264062	-7.731461
7	346.9317	5.182249	1.13e-06	-8.023587	-7.123797	-7.663103
8	348.2155	2.015094	1.22e-06	-7.954823	-6.935060	-7.546275
9	349.2737	1.607370	1.32e-06	-7.880346	-6.740612	-7.423734
10	353.1414	5.679159	1.33e-06	-7.876997	-6.617290	-7.372320
11	353.7600	0.877012	1.47e-06	-7.791392	-6.411714	-7.238651
12	357.3722	4.938203	1.50e-06	-7.781574	-6.281924	-7.180769
13	360.3896	3.972342	1.55e-06	-7.756700	-6.137077	-7.107829
14	360.7412	0.444960	1.73e-06	-7.664333	-5.924739	-6.967398
15	361.3036	0.683523	1.92e-06	-7.577307	-5.717741	-6.832308
16	361.7010	0.462696	2.14e-06	-7.486100	-5.506562	-6.693036
17	365.3903	4.109616	2.21e-06	-7.478235	-5.378724	-6.637107
18	368.3564	3.153834	2.33e-06	-7.452060	-5.232577	-6.562867
19	368.8794	0.529639	2.62e-06	-7.364035	-5.024581	-6.426778
20	372.0606	3.060353	2.77e-06	-7.343305	-4.883878	-6.357983
21	378.8367	6.175720	2.69e-06	-7.413587	-4.834188	-6.380201
22	381.4487	2.248353	2.92e-06	-7.378449	-4.679078	-6.296999
23	382.7043	1.017117	3.29e-06	-7.308968	-4.489625	-6.179453
24	389.6601	5.282898	3.24e-06	-7.383799	-4.444484	-6.206220
25	417.1812	19.50865*	1.91e-06	-7.979271	-4.919984	-6.753627

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

Sonuç: Gecikme sayısı 5 olarak alınmıştır.

Ek 3 :VAR Modeli Sonuçları Devamı

Date: 04/29/14 Time: 13:47
Sample (adjusted): 1988Q3 2012Q4
Included observations: 98 after adjustments
Trend assumption: Linear deterministic trend
Series: LGSMH LSAVHAR
Lags interval (in first differences): 1 to 5

Unrestricted Cointegration Rank Test (Trace)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Trace Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None *	0.127971	16.29534	15.49471	0.0378
At most 1	0.028920	2.875989	3.841466	0.0899

Trace test indicates 1 cointegrating eqn(s) at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegration Rank Test (Maximum Eigenvalue)

Hypothesized No. of CE(s)	Eigenvalue	Max-Eigen Statistic	0.05 Critical Value	Prob.**
None	0.127971	13.41935	14.26460	0.0677
At most 1	0.028920	2.875989	3.841466	0.0899

Max-eigenvalue test indicates no cointegration at the 0.05 level

* denotes rejection of the hypothesis at the 0.05 level

**MacKinnon-Haug-Michelis (1999) p-values

Unrestricted Cointegrating Coefficients (normalized by b'*S11*b=I):

LGSMH	LSAVHAR
2.288880	-0.694144
13.52748	-0.734272

Unrestricted Adjustment Coefficients (alpha):

D(LGSMH)	0.004585	-0.003534
D(LSAVHAR)	0.012677	0.000604

1 Cointegrating Equation(s): Log likelihood 429.6672

Normalized cointegrating coefficients (standard error in parentheses)

LGSMH	LSAVHAR
1.000000	-0.303268
	(0.06911)

Adjustment coefficients (standard error in parentheses)

D(LGSMH)	0.010494
	(0.00592)
D(LSAVHAR)	0.029016
	(0.00821)

Sonuç: Bir tane eşbütünleşme olduğu için VAR yerine VECM (Hata düzeltme modeli) kullanılacaktır.

Ek 4 :VECM Modeli Sonuçları

Vector Error Correction Estimates

Date: 04/29/14 Time: 13:48

Sample (adjusted): 1988Q3 2012Q4

Included observations: 98 after adjustments

Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]

Cointegrating Eq:	CointEq1	
LGSMH(-1)	1.000000	
LSAVHAR(-1)	-0.303268 (0.06911) [- 4.38850]	
C	-12.86621	
Error Correction:	D(LGSMH)	D(LSAVHAR)
CointEq1	0.010494 (0.00592) [1.77303]	0.029016 (0.00821) [3.53227]
D(LGSMH(-1))	0.262309 (0.10702) [2.45109]	-0.020951 (0.14853) [-0.14106]
D(LGSMH(-2))	-0.007100 (0.10066) [- 0.07053]	-0.199997 (0.13971) [-1.43154]
D(LGSMH(-3))	0.091626 (0.10015) [0.91493]	-0.210642 (0.13899) [-1.51552]
D(LGSMH(-4))	-0.444502 (0.10238) [- 4.34174]	-0.049144 (0.14209) [-0.34587]
D(LGSMH(-5))	-0.017159 (0.10653) [- 0.16108]	-0.021266 (0.14785) [-0.14384]
D(LSAVHAR(-1))	-0.320787 (0.07899) [- 4.06107]	0.048563 (0.10963) [0.44297]
D(LSAVHAR(-2))	0.090312 (0.06399) [1.41128]	0.266945 (0.08881) [3.00564]
D(LSAVHAR(-3))	0.083628 (0.06451) [1.29638]	0.239940 (0.08953) [2.67997]
D(LSAVHAR(-4))	0.111203 (0.06391) [1.74002]	-0.059370 (0.08870) [-0.66936]

Ek 4 :VECM Modeli Sonuçları Devamı

D(LSAVHAR(-5))	-0.073660 (0.06134) [- 1.20080]	0.210850 (0.08514) [2.47660]
C	0.020456 (0.00741) [2.76017]	0.031257 (0.01029) [3.03889]

R-squared	0.295550	0.769874
Adj. R-squared	0.205446	0.740439
Sum sq. resids	0.056357	0.108556
S.E. equation	0.025599	0.035529
F-statistic	3.280096	26.15523
Log likelihood	226.5335	194.4113
Akaike AIC	-4.378234	-3.722679
Schwarz SC	-4.061708	-3.406152
Mean dependent	0.008465	0.097676
S.D. dependent	0.028719	0.069736
Determinant resid covariance (dof adj.)		6.92E-07
Determinant resid covariance		5.33E-07
Log likelihood		429.6672
Akaike information criterion		-8.238106
Schwarz criterion		-7.552298

Ek 5 : Granger Nedensellik Testi

VEC Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests

Date: 04/29/14 Time: 13:48

Sample: 1987Q1 2012Q4

Included observations: 98

Dependent variable: D(LGSMH)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LSAVHAR)	17.65340	5	0.0034
All	17.65340	5	0.0034

Dependent variable: D(LSAVHAR)

Excluded	Chi-sq	df	Prob.
D(LGSMH)	6.306682	5	0.2775
All	6.306682	5	0.2775

Kısa dönemde savunma harcamaları ekonomik büyümeye neden oluyor.

Uzun dönemde Ekonomik büyüme savunma harcamalarına neden olmaktadır.

Ek 6: 1987-2012 Ekonometrik Modelde Kullanılan Veriler

Yıllar	LY (GSMH) Bin TL	LSH (Savunma Harcamaları) Bin TL
1987	51.018.541	2.042
1988	51.637.994	3.237
1989	51.104.992	6.651
1990	57.803.275	12.259
1991	59.366.317	22.302
1992	61.281.543	41.675
1993	66.544.741	73.350
1994	62.962.240	142.719
1995	66.011.353	269.571
1996	71.613.582	527.832
1997	77.620.293	1.161.710
1998	78.113.348	2.119.123
1999	76.076.907	3.691.689
2000	80.773.572	5.704.515
2001	73.355.859	8.399.967
2002	74.893.572	12.424.412
2003	79.862.275	14.628.394
2004	87.896.751	16.118.375
2005	95.593.948	18.002.257
2006	100.583.755	20.631.767
2007	104.536.640	22.351.319
2008	101.921.730	24.850.144
2009	97.003.114	28.618.453
2010	105.885.644	32.153.549
2011	115.174.724	35.232.453
2012	117.625.021	40.607.389

Kaynakça

- Akça, İ. (2010). *Türkiye’de askeri-iktisadi yapı: Durum, Sorunlar, Çözümler*. İstanbul:Tesev Yayınları.
- Alptekin, V. (2012). Benoit hipotezi: Seçilmiş OECD ülkeleri ölçeğinde panel veriler yardımıyla analizi. *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (2), 204-215.
- Ando, S. (2009). The Impact of defense expenditure on economic growth panel data analysis based on the feder model, *The International journal of Economic Policy Studies*, 4 (8), 141-154.
- Barro, R. J. (1991). Economic growth in a cross-section of countries, *Quarterly Journal of Economics*, 106, 407-444.
- Barro, R. J. (2003). Determinants of economic growth in a panel of countries, *Annals of Economics and Finance*, 4, 231-274.
- Başar, S. ve Künü. S. (2012). Savunma harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (1), 1-30
- Benoit, E. (1978). Growth and defence in developing countries, *Economic Development and Cultural Change*, 26 (2), 271-280.
- Binici, Ş. (2011). *Savunma harcamalarında sayıştay denetimi* . Ankara: Seçkin yayıncılık.
- Bozoklu, S.ve Yılcı, V. (2013). Finansal gelişme ve iktisadi büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Gelişmekte olan ekonomik için analiz. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 28 (2), 161-187).
- Braşoveanu, L. O. (2010). Impact of defense expenditure on economic growth, *Romanian journal of Economic Forecasting*, 4, 147-168.
- Brauch, Hans Günter. (2008).Güvenliğin yeniden kavramsallaştırılması: Barış, güvenlik, kalkınma ve çevre kavramsal dörtlüsü. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 5 (18), 1-47.

- Bulutoğlu, K. (2008). *Kamu ekonomisine giriş* (7.baskı). Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.
- Buran, H. (2009). Siyasal rejim sınıflamalarının yeniden gözden geçirilmesi üzerine. Süleyman Demirel Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 69-97.
- Çağrı, E. A. (2006). *Ortadoğu; Ülkelerinde sosyo-ekonomik gelişmeler ve askeri harcamalar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmalar Enstitüsü, Ortadoğu İktisadi Anabilim Dalı.
- Çiftçi, C. ve Aykaç, G. (2011). İçsel büyüme modelleri ve küreselleşme sürecinde gelişmekte olan ülkelerin konumları, *Sosyo Ekonomi Dergisi*, 1, 160-180.
- Collier, P.ve Hoef, A. (2007), Unintended consequences: Does aid promote arms races?,*Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69 (1), 1-27.
- Davutoğlu, A. (2011). *Stratejik derinlik*. (72.baskı). İstanbul: Küre Yayınları
- Dunne, J.P. ve Nikolaidou, E. ve Vougas, D. (2001). "Defence spending and economic growth: A causal analysis for Greece and Turkey, "*Defence and Peace Economics, Taylor & Francis Journals*, vol. 12 (1), 5-26.
- Dunne, J. P. ve Smith, R.P.ve Willenbockel D. (2005). Models Of military expenditure and growth A critical review, *Defense and Pease Economics*, 16 (6), 449-461.
- Duyar, M. ve Koçoğlu, M. (2014). The impact of military expenditure of economic growth in sub-Sahara Africa Model, *The Journal Of International Social Research*, 7 (33), 702-722.
- Edizdoğan, N.ve Çetinkaya, Ö ve Gümüş,E. (2012). *Kamu maliyesi* (4.baskı). Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Erbaykal, E. (2007). *Türkiye’de savunma harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi.
- Ercan, N.Y. (2002). İçsel büyüme teorisi: Genel bir bakış, *Planlama Dergisi, Özel Sayı*, 129-138.
- Erdönmez, P. A. (2003). Türkiye’de 2001 yılındaki mali kriz sonrasında kurumsal sektörde yeniden yapılandırma. *Bankacılar Dergisi*, 47, 38-55.
- Eroğlu, N. (2003). *Türkiye’de İktisat Politikalarının Gelişimi (1923-2003)*. İstanbul: 80.Yılında Türkiye Cumhuriyeti Sempozyumu (2-31 Ekim 2003).

- Fırat, E. ve Demirtaş, C. (2012). Konjonktürel teoriler ışığında Türkiye’de yaşanan 2000-2001 krizinin değerlendirilmesi. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 23-32.
- Galvin, H. (2003). The impact of defense spending on the economic growth of developing countries: A cross section study, *Defense and Peace Economic*, 14 (1), 51-59.
- Ghalwash, T. (2014). Corruption and economic growth: Evidence from Egypt, *Modern Economy*, 5, 1001-1009
- Giray, F. (2003). Savunma harcamaları ve ekonomik büyüme. Cumhuriyet Üniversitesi, *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5 (1) 184-196.
- Göçer, İ.ve Mercan, M ve Peker, O. (2013). Kredi hacmi artışının cari açığa etkisi: çoklu yapısal kırılmalı eşbütünleşme analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 18, 1-17.
- Gökbunar, R. ve Yanıkkaya H. (2004). H.Savunma harcamalarını belirleyen faktörler ve ekonomik büyümeye etkileri. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 59 (1), 160-179.
- Gujarati, N. D. (2011). *Temel ekonometri* (8.baskı). (Çev. Ü. Şenesen, G. G. Şenesen) İstanbul: Literatür Yayıncılık.
- Güler, H. (2011). Küresel kamusal malların finansmanına bir model olarak Avrupa birliği bütçesi öz kaynaklar sistemi, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 30 (1), 243-261.
- Gümüşdaş, E. (2010). *Türkiye’de savunma sanayii ve savunma harcamalarının ekonomideki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Halıcıoğlu, F. (2004). Defence spending and economic growth in Turkey: an empirical application of new macroeconomic theory, *Review of Middle Economics and Finance*, 2 (3), 57-71
- Hiç, M. (1980). *Türkiye ekonomisinin analizi*. İstanbul: Güryay Matbaacılık.
- İpek, E. (2009). *Savunma harcamaları ve Makro ekonomik büyüklükler arasındaki ilişki*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi
- Kar, M; Ağır, H. (2003). *Türkiye’de beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik testi*. II. Ulusal Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi,İzmit: Kocaeli Üniversitesi.

- Karakuş, A. (2006). *Türk savunma sanayinin gelişimi, Türkiye'nin savunma harcamalarının boyutları ve bazı Nato ülkeleri ile karşılaştırılmalı ekonometrik analizi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi, Ankara: T.C. Kara harp okulu savunma bilimleri Enstitüsü Harekat Araştırması Anabilim Dalı.
- Kepenek, Y. (2012). *Türkiye ekonomisi*. (25. baskı). İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Khalil, Elias L. (2005). An anatomy of authority Adam Smith as political theorist, *Cambridge Journal of Economics*, 29, 57-71
- Kurt, S. ve Berber, M. (2008). Türkiye’de dışa açıklık ve ekonomik büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22 (2), 57-80.
- Kurtoğlu, R. (2012). *Türkiye ekonomisi 1838-2010*. Ankara: Sinemis Yayın Grup.
- Küçükşahin, A. (2006). Güvenlik bağlamında risk ve tehdit kavramları arasındaki farklar nelerdir ve nasıl belirlenmelidir? *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4, 7-40.
- Lim, D. (1983). Another look at growth and defense in less developed countries. *Economic Development and Cultural Change*, 31, 377-384.
- Mangır, F. (2012). Türkiye için ikiz açıklar hipotezi testi (1980-2011). *Niğde Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5 (2), 136-149.
- Mintz, A.ve Stevenson, R. (1995). Defense expenditures, economic growth, And the peace dividend: A longitudinal analysis of 103 countries, *Journal of Conflict Resolution*, 39 (2), 283-305.
- Montesquieu, B. (2014). *Kanunların ruhu üzerine*. (Çev:F. Baldaş). İstanbul: Hiperlink yayınevi.
- Öcal, F.M. (2013). Türkiye’de sanayi üretim endeksi ve imalat sanayi eğilim Göstergeleri arasındaki ilişkinin ekonometrik analizi. *Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 11 (2), 242- 258.
- Özel, H. A. (2012). Ekonomik büyümenin teorik temelleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve idari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2 (1), 63-72.
- Özer, M. ve Erdoğan, L. (2006). Türkiye’de ihracat, ithalat ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin zaman serisi analizi. *Ekonomik Yaklaşım*, 17 (60-61), 93-110
- Özmucur, S. (1996). *The economics of defense and the peace dividend in Turkey*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

- Özsoy, O. (2008). Defence spending and macroeconomy: The case of Turkey, *Defence and Peace Economics*, vol.19 (3), 195-208.
- Saka, A. T. (2007). *Türkiye’de savunma harcamalarının analizi ve değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Şenesen, G. G. (2009). *Türkiye’nin savunma harcamaları: 2000’li yıllar*. Almanak Türkiye 2006-2008, Güvenlik Sektörü ve Demokratik Gözetim, İstanbul: Tesev Yayınları.
- Sezgin, S. (1997). Country survey X: Defence spending in Turkey. *Defense and Peace Economics*, 8 (4), 381-409.
- Sümer, K. K.(2005). Savunma harcamalarının ekonomik büyüme üzerine etkisinin incelenmesi. *Harp Akademileri Komutanlığı Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 1, 80-91.
- Taban, S. (2011). *İktisadi büyüme kavram ve modeller*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık Tic. Ltd. Şti.
- Taban, S. ve Kar, M. (2006). Beşeri sermaye ve ekonomik büyüme: nedensellik analizi, 1969-2001. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (1), 159-182.
- Tekeoğlu, E. (2008). *Defense expenditure and economic growth: Empirical study on case of Turkey* MBA professional report, California: Naval Postgraduate School, Monterey.
- Tokgöz, I. (2009). The Turkish military’s perception of instability as an external threat and terorizm, *Defence Against Terrorism Review*, 2 (1), 77-99.
- Topçu, M.K. (2010). Savunma planlamasının ekonomiye etkileri ve savunma bütçeleri. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9 (1), 75-125.
- TUSAŞ – Türk Havacılık ve Uzay Sanayi A.Ş., 2012 TAI Faaliyet Raporu.
- Türk, H. K. (2007). *Türk savunma sanayinin ekonomik etkileri ve savunma harcamaları-büyüme ilişkisinin ekonometrik modellenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek lisans Tezi. Adana: Çukurova Üniversitesi.
- Ünsal, E.M. (2007). *İktisadi büyüme*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E.M. (2011). *Makro iktisat* (9. baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Ünsal, E.M. (2012). *Mikro iktisat* (9. baskı). Ankara: İmaj Yayıncılık.

- Varlık, A. B. (2012). Askerî ve ekonomik veriler ışığında NATO'nun esnekliği. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 11 (2), 71-123.
- Vergil, H.ve Sinay, M. (2013). Dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisinin bilgi transferleri yönünden incelenmesi: Türkiye örneği. *Business and Economics Research Journal*, 4 (1), 59-76.
- Yakovlev, P. (2007). Arms trade, military spending and economic growth, *Defence and Peace Economics*, 18 (4), 317-338.
- Yentürk, N. (2009). *Askeri ve iç güvenlik harcamalarının izleme klavuzu 2009-2010-2011*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi STK Eğitim ve Araştırma Birimi, STK Çalışmaları, Eğitim Kitapları Bütçe izleme Dizisi no 4.
- Yıldırım Mızrak, N. (1997) Yeni büyüme teorileri çerçevesinde “İyi” bir iktisadi büyüme tanımı nasıl yapılabilir? Niçin ve kimin için büyüme? Türkiye açısından teorik ve uygulamalı bir çalışma, *İktisat İşletme ve Finans*, 12 (141), 21-33.
- White Book, (2000). *Ministry Of National Defense. Turkey*. Mönch Media.
- Zengin, Z. (2010). *Savunma sanayinin gelişimi ve Türkiye’de savunma harcamalarının ekonomik etkiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.

İnternet Kaynakları:

Asya devlerinin savunma harcamaları fırladı

<http://www.dunyabulteni.net/> (Erişim tarihi:12.12.2012)

Alptekin, A. (2010). Military expenditure and economic growth: A meta-analysis, university of surrey, UK, MPRA Paper No 28853. http://mpra.ub.uni-muenchen.de/28853/1/Military_Expenditure_and_Economic_Growth_A_Meta_Analysis.pdf. (Erişim tarihi: 2.2.2014)

Beriş, H.E. (2012). Dünyada ve Türkiye’de savunma harcamalarının demokratik denetimi. *Stratejik Düşünce Enstitüsü(SDE Analiz)* <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/ORDU%20DENETIM%20ANALIZ.pdf> (Erişim tarihi: 20.11.2012).

- Country Risk Analysis Turkey safe haven in troubled surroundings,
<http://www.ekn.se/Global/Landriskanalyser/EuropaochOSS/Engelska/Turkiet2013engelskaExtern.pdf>.(Erişim tarihi: 25.09.2013).
- Erdoğdu, O.S. (2006). Political decisions, defence and growth, *Ankara Üniversitesi Munich Personel RePec Archive*. http://mpira.ub.uni-muenchen.de/2520/1/MPRA_paper_2520.pdf (Erişim tarihi: 11.08.2013
- Fidler, P.D. (1990). Transnational threats to national security: Daniel deudney's case against linking environmental degradation and national Security, <http://www.princeton.edu/~ppns/papers/Fidler.pdf> (Erişim tarihi: 18.08.2013).
- Harcamalar Yöntemiyle Gayri Safi Milli Hasıla (1987 Fiyatlatıyla) Türkiye İstatistik Kurumu,http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1063 (Erişim tarihi: 02.02.2014)
- Harris,G. (2004). Effects of Arms racesand war.Economics of peaseand security.<http://www.eolss.net/Sample-Chapters/C13/E6-28A-05-03.pdf> (Erişim tarihi: 06.12.2012)
- Hartley,K. (2006). Defence economics: Achievements and challenges http://www.city.academic.gr/special/events/economics_and_security09/2006/1-Keith%20Hartley.pdf (Erişim tarihi:25 .11. 2012)
- Jandarma Görev ve yetki kanunu, 2013),
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.2803.pdf> (Erişim tarihi:20.10.2013)
- Kalkınma Bakanlığının teşkilat ve görevleri hakkında kanun hükmünde kararname.
<http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2011/06/20110608M1-9.pdf> (Erişim tarihi: 30 Kasım 2014)
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Kanunu<http://www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/hukuk/kanunlar/SahilGuvenlikKanunu.htm> (Erişim tarihi: 5.10.2013)
- Sahil Güvenlik Komutanlığı Modernizasyon
http://www.sgk.tsk.tr/baskanliklar/teknik_daire/modernizasyon/modernizasyon.asp (Erişim tarihi: 05.10.2013)
- Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) 2012 Faaliyet raporu
<http://www.ssm.gov.tr/anasayfa/kurumsal/Faaliyet%20Raporlar/2012%20Y%C4%B1%20Faaliyet%20Raporu.pdf> (Erişim tarihi: 06.10.2013)

- (SIPRI) Savunma Harcaması yapan ülkeler. <http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2012.xls> (Erişim tarihi: 03.04.2013) SIPRI Yearbook, 2013 <http://www.sipri.org/yearbook/2013/03> (Erişim Tarihi: 30.04.2013)
- Steuckers,R.; Rudolf,K.(2007). Kjellen Rudolf(1864-1922), Euro-synergiesforum desrésistants européens. <http://euro-synergies.hautetfort.com/archive/2007/06/15/r-kjellen-1864-1922-esp.html> (Erişim tarihi: 28.04.2013)
- Stockholm International peace researchInstutite (SIPRI), Savunma harcaması yapan ülkeler. <http://milexdata.sipri.org/files/?file=SIPRI+milex+data+1988-2012.xls> (Erişim tarihi: 03.04.2013)
- T.C. Başbakanlık DPT. Dokuzuncu kalkınma planı, Savunma sanayi özel ihtisas komisyonu raporu http://www.serka.org.tr/downloads/ust_olcekli/47_savunma_sanayi.pdf (Erişim tarihi: 20.10.2013)
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, Birleşmiş Milletler Teşkilatı ve Türkiye Uluslar arası Örgüt künyesi <http://www.mfa.gov.tr/birlesmis-milletler-teskilati-ve-turkiye.tr.mfa> (Erişim tarihi: 19.10.2012)
- T.C Maliye Bakanlığı, 2013 Yılı bütçe gerekçesi. Ankara:2012. <http://www.bumko.gov.tr/Eklenti/6749,butce-gerekcesi-2013-son.pdf?>(Erişim tarihi: 29.09.2013)
- T.C. Merkez Bankası. Ödemeler Dengesi ayrıntılı sunum 2012-2013 Eylül <http://www.tcmb.gov.tr/odemedenge/odmainyeni.html> (Erişim tarihi: 5.10.2013)
- T.C Milli Savunma Bakanlığı, Akaryakıt ikmal ve NATO pol tesisleri işletme başkanlığının kuruluşu ve görevleri hakkında kanun 2001<http://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4636.html> (Erişim tarihi: 20.11.2013)
- T.C. Milli Savunma Bakanlığı (2009). MSB 4734 Sayılı kamu ihale kanunu istisnalar (3.B) mal ve hizmet alımları yönergesi. Ankara: Genelkurmay Basımevi. www.msb.gov.tr/.../istisnalar_yonergesi.2%20Yönergesi.. /MSY_310_2 .(Erişim tarihi: 20.11.2013)
- T.C. Sayıştay Başkanlığı. (2013). Mali performans programı. http://www.sayistay.gov.tr/tc/faaliyet/2013_Performans.pdf. (Erişim tarihi: 06.10.2013)

- The Economist (2014). *Barack Obama promises to increase America's military presence in eastern Europe*. June 7th – 13th, 28
<http://www.economist.com/news/europe/21603484-barack-obama-promises-increase-americas-military-presence-eastern-europe-troops> (Erişim tarihi: 24.10.2014)
- The Economist (2014). *Putin's new model army*. May 24th - 30th, (25)
<http://www.economist.com/news/europe/21602743-money-and-reform-have-given-russia-armed-forces-it-can-use-putins-new-model-army> (Erişim tarihi: 25.10.2014)
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı
http://www.tskgv.org.tr/tskgv/?page_id=15(Erişim tarihi:20.10.2013)
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı Kanunu
<http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3388.pdf> (Erişim tarihi: 20.10.2013)
- Türk Silahlı Kuvvetlerini Güçlendirme vakfı, 31.12.2010 tarihli gelir tablosu
<http://olympiada.files.wordpress.com/2012/03/gelir-tablosu.pdf> (Erişim tarihi:24.10.2013)
- Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme vakfı 2011-2012 Karşılařtırılmalđ Gelir Tablosu
<http://www.tskgv.org.tr/tskgv/wp-content/uploads/2012/01/2012-yili-gelirtablosu.pdf> (Erişim tarihi: 4.10.2013)
- Türkiye'de Savunma Harcamaları
<http://www.ankarastrateji.org/haber/turkiye-de-savunma-harcamalari-164>
(Erişim tarihi: 19.09.2012).
- Uzun, H. (2012). TSKGV Türk savunma sanayinin öncüsü konumundadır 2012
<http://www.euronewsport.com/Arsiv.aspx?Mkl=723>. (Erişim tarihi: 15.10. 2013)
- Ünlü, D. E. (2012). AB ve ABD'nin borç krizi NATO'yu da tehdit ediyor
<http://www.dunya.com/ab-ve-abdnin-borc-krizi-natoyu-da-tehdit-ediyor-148420yy.htm> (Erişim tarihi: 18.12.2012)
- Vergi Gündemi Dergisi, Ernst ve Young, (2012). Türkiye'de ve dünyada Savunma Sanayi sektörü, s.1-11. http://www.vergidegundem.com/tr/c/documentlibrary/get_file?uuid=03b1d7cc-b107-41a1-a1ca-70239263dc4f&groupId=10156 (Erişim tarihi: 01.02.2012)

- Yentürk, N. (2014). Measuring Turkish military expenditure. *SIPRI Insights on Peace and Securty*, 2014 (1), 1-19 http://books.sipri.org/files/insight/SIPRI_Insight1401.pdf.(Erişim tarihi 30.11.2014)
- Yılmaz, S. (2011). Türkiye-NATO İlişkilerinde 60 yılın bilânçosu: ne NATO İle nede NATO'suz. <http://www.21yyte.org/tr/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2011/04/26/6167/>. (Erişimtarihi:19.12.2012)
- Yılmaz, S. (2012). Türk dış politikası ve ülke savunması, milli güvenlik ve dış politika araştırma merkezi, 21.Yüzyıl Enstitüsü <http://www.21yyte.org/arastirma/milli-guvenlik-ve-dis-politika-arastirmalari-merkezi/2012/10/25/6776/turk-dis-politikasi-ve-ulke-savunmasi> (Erişim tarihi: 30.04.2013)